

POLITIČKI PORTRET PERA ČINGRIJE

Ivo P e r i ć, Dubrovnik

UVOD

U svakom povijesnom razdoblju postoje i markantne političke ličnosti, koje su to postale svojom aktivnošću, sudjelujući u oblikovanju društvenih zbivanja. Zato je i interes historiografije bio uvijek okrenut ne samo istraživanju tih zbivanja već i prikazivanju udjela i uloge istaknutijih ličnosti u tim zbivanjima. Ovaj rad ima zadaću da prikaže političku djelatnost Pera Čingrije, jednog od istaknutijih boraca hrvatskoga narodnog preporoda u Dalmaciji, koji je bio naročito prisutan i u političkoj borbi u poslijepreporodnom vremenu. Njegova ličnost i politički rad duboko su utkani u politička zbivanja tokom zadnja četiri decenija 19. i osobito tokom prvog decenija 20. stoljeća. Djelovao je on ne samo kao politički borac već i kao politički vođa.

Očito je da jedna tako istaknuta politička ličnost zaslužuje da se opširnije prikaže njezin rad. Svojim dugim životom i političkom djelatnošću Pero Čingrija je nadživio sve svoje starije suborce (kao npr. Miha Klaića, Đura Pulića, Nika Velikog Pucića, Marinicu Đorđića, Rafa Pucića, Mihovila Pavlinovića, Ivana Danila, Natka Nodila, Lovra Montija, Gaja Bulata, Kostu Vojnovića, Ivana Vrankovića i dr.), i to vremenski znatno dulje nego što je bio mlađi od njih. Od svih zastupnika prve narodnjačke većine u Dalmatinskom saboru (1870) on je jedini doživio slom Habsburške monarhije (1918) i stvaranje samostalne jugoslavenske države, ostavši politički aktivan sve do svoje smrti (1921). Prema tome, Čingrija je, počev od 1860, politički djelovao punih šest decenija, po čemu je, može se reći, izuzetan primjer u novijoj hrvatskoj povijesti.

Čingrijino političko djelovanje, kao i političko djelovanje njegovih suboraca, a jednako tako i politička zbivanja u kojima su sudjelovali, za dugo vremena nisu bila predmet znanstvene historiografske obrade. Raznorazni memoarski i publicistički radovi, koji su prikazivali ta zbivanja i pojedine političke ličnosti, objavljivani su već i do prvog svjetskog rata. Iako u njima ima dragocjenih podataka, ti radovi, lišeni potrebne širine i činjenične temeljitosti, nisu mogli zadovoljiti sve intenzivniji spoznajni interes.

Zbog toga se javila i potreba za znanstvenom obradom tih događaja i pojedinih političkih ličnosti u Dalmaciji iz druge polovice 19. i početkom 20. stoljeća. Ostvarujući tu potrebu, naši su historičari, i to naročito u zadnjih dvadesetak godina, istražili i obradili niz pitanja iz tog razdoblja. Ta nastojanja, dakako, i dalje traju. U njihovu sklopu nastao je evo i ovaj rad o Peru Čingriji.

Građa za izradu ovog Čingrijina političkog portreta crpljena je iz raznih izvora kako onih iz njegove ostavštine i drugih arhivskih fondova tako i onih koje sadrže publicirani stenografski zapisnici Dalmatinskog sabora i stranačko novinstvo. Upotrijebljena je, razumije se, i postojeća literatura. Velika je šteta što Pero Čingrija nije dovršio svoje memoare, a i ono što je napisao — nije sačuvano u cjelini. Izlaganje koje slijedi podijeljeno je u osam poglavlja. Svako od tih poglavlja obuhvaća jednu fazu života i političkog rada.

I. FORMIRANJE BUDUĆEG POLITIČARA

Društvena stvarnost, koja je okruživala Pera Čingriju u doba njegova djetinjstva i mladosti, spozna je stjecao o toj stvarnosti i poticaji koji su ga ponukavali na dublje doživljavanje pojava oko sebe i zauzimanje aktivnog odnosa prema njima, bitno su utjecali i na njegovo formiranje kao budućeg političara.

Pero Čingrija rođen je 24. kolovoza 1837. g. u Dubrovniku.¹ Otac mu Melko bio je sudski činovnik, a majka Klara, rođena u Oranu, potječe iz porodice Žitković iz Rijeke Dubrovačke.² Preci Pera Čingrije, po ocu, za vri-

¹ Historijski arhiv u Dubrovniku (dalje: HAD) — Libro degli atti di nascita della Parrocchia di S. Maria Maggiore del Comune di Ragusa (1831—1841) pod red. br. 44 za g. 1837. Na krštenju, obavljenom 27. kolovoza iste godine, a po ondašnjim običajima, krštenik Čingrija je dobio tri imena: Pietro (Petar), Antonio (Ante) i Gaetano (Gajo). U službenoj i jedinjoj upotrebi ostalo je samo prvonavedeno ime, u ovom slučaju: Petar. U Dubrovniku, a i ne samo u Dubrovniku, ime Petar često se pretvara u skraćeni i milozvučniji oblik: Pero, pa su i P. Čingriju uvijek i samo tako zvali: Pero, a i on se uvijek potpisivao samo kao: Pero. Zbog toga je i u ovom radu opravdano da ga nazivamo: Pero (a ne Petar) Čingrija. I još nešto, što je ipak potrebno ovdje napomenuti, iako nije od nekog osobitog značenja: u svim dosadašnjim biografskim podacima o Peru Čingriji pogrešno se navodi dan njegova rođenja — tobože kao 23. kolovoza, umjesto 24. kolovoza. Ta se pogreška stalno vuče do danas, a počela je pogreškom koju je prvi izgovorio Milorad Medini u svom nadgrobnom govoru prigodom sahrane Pera Čingrije (*Novo doba* br. 162, Split 1921). Tu je Medinijevu pogrešku ponovio zatim i Ljubo Leontić (u *Radu* br. 86—87. Dubrovnik 1921). A kako je Leontićev napis sve do sada bio glavni izvor saznanja o Peru Čingriji, nije nikakvo čudo što je tako krivo navedeni podatak o danu Čingrijina rođenja ušao i u enciklopedije.

² U svojim nedovršenim memoarima — HAD, Arhiv Čingrija (dalje: AČ), pod oznakom: C. X. 19 — Pero Čingrija saopćava slijedeće o roditeljima svoje majke: »Moja majka Klara, kćer Iva Žitkovića iz Rijeke Dubrovačke, rodila se u gradu Oranu u Africi, gdje joj je otac trgovao i vršio službu austrijskog konzula u onoj onda novoj francuskoj koloniji. On se i povratio u rodnu Rijeku da tu

jeme Dubrovačke republike, bili su ugledni dubrovački građani i pripadali su društvenom sloju lazarina. I lazarini i antunini, svojom poslovnom aktivnošću i bogatstvom, bili su buržoazija starog Dubrovnika, koja bez obzira na svoj stečeni ugled, nije sudjelovala u upravljanju Republikom, jer je sva politička vlast pripadala vlasteli. Poslije francuske okupacije i ukinuća Dubrovačke republike početkom prošlog stoljeća neki su Dubrovčani zauvijek napustili svoj grad. Među njima je bilo i građana s prezimenom Čingrija, koji se otada nastaniše u Rusiji, Engleskoj i Švicarskoj.³ Perov stric Baldo bio je nastanjen u Splitu, a Baldov brat Melko (Perov otac), ostavši u Dubrovniku, produžio je — preko svojih potomaka — obiteljsku lozu Čingrija u ovom gradu, koja će tu dalje trajati kroz više od stotinu godina.⁴

U vrijeme kad se rodio Pero Čingrija, onovremeni Dubrovnik se još uvijek teško privikavao na situaciju u kojoj se nalazio. Tek nepuna tri decenija dijelila su ga od prestanka postojanja Dubrovačke republike, u kojoj je bio središte te male, ali samostalne i nadaleko poznate države. A tada — bio je tek običan administrativni centar jednog od četiri okružja pokrajine Dalmacije pod austrijskom vlašću, izložen novim krizama, koje su potresale njegov privatni i društveni život. Slavna prošlost grada, na koju je podsjećao svaki pogled unaokolo, i njegov potlačeni položaj, koji se također osjećao na svakom koraku, jačali su mržnju prema tuđinskoj vlasti. To se prvenstveno moglo zapaziti u redovima vlastele, koja je, siromašeći i raslojavajući se, naročito mukotrpno podnosila tegobe takva svog položaja. Iscjeđivanje kmetskih obaveza išlo je sve teže, zbog čega je dolazilo i do brojnih sudskih sporova. Prodaja zemljišnih posjeda — budući da su vlastelinski posjedi bili fideikomisi — nije se mogla obavljati bez većih teškoća. Neki su vlastelini, nalazeći se u teškoj egzistencijskoj situaciji, moljakali vlast da im dodijeli financijsku pomoć, a neki su ulazili i u javne službe, koje su ih odvodile i izvan Dubrovnika. U tim okolnostima većina mladih dubrovačkih plemića nije se željela ženiti, ostajući svjesno bez potomaka. Građanski slojevi Dubrovnika, koliko su to dopuštale prilike, nastojali su svojom poduzetnošću održavati i razvijati tradicionalne grane gospodarske poslovnosti na području pomorstva, trgovine i zanatstva. Mnogi pripadnici građanskih obitelji tražili su i nalazili

provede svoju starost i namjerom da se bavi ribarenjem na veliko. Kupi lijepo Sorgovo imanje i potroši mnogo za nabavu mreža i drugih alata. Ali jednoga dana svih tih nestane, jer cavtajski ribari, misleći da je to stvar za njih štetna, sve unište. Stari ozlovoljen preseli se ponovo u Oran, a moja majka nikad više ne vidi svoje roditelje.«

³ HAD, AČ, kut. IV—VII, fasc. VIII/9 — Taj podatak upućuje i na moguće iznalaženje odgovora na pitanje, postavljeno u članku Iva Hergešića: »Karlo Alberto Čingrija ili tko je to? (Da li je švicarsko-francuski književnik bio u srodstvu s narodnim preporoditeljem Dalmacije i Dubrovnika Perom Čingrijom)«, *Nedjeljni vjesnik* od 31. III i 1. IV 1974.

⁴ Njegov unuk, također s imenom Melko (jedini Perov sin), budući da nije imao djece ni u prvom, ni u drugom braku, bio je posljednji potomak obitelji Čingrija u Dubrovniku; umro je 1949.

zaposlenje i u državnim službama. Stoga je i otac Pera Čingrije bio »usilovan da primi kancelarsku službu kod Dubrovačkog suda u kojoj je proveo dugi niz godina«. ⁵

Poslije navršene sedme godine života — u šk. 1844/45. g. — Pero Čingrija je počeo pohađati osnovnu školu. Nastavni jezik bio je talijanski, a kako su gotovo sva djeca i u Dubrovniku, upisujući se u I razred osnovne škole, znala samo svoja materinski, hrvatski jezik, taj je razred trajao dvije godine, naime sastojao se od dva odsjeka. Niži odsjek I razreda (prima classe sezione inferiore) bio je u stvari pripremni tečaj za viši odsjek istoga razreda (prima classe sezione superiore).⁶ Stav vladajućeg austrijskog režima prema jezičnom pitanju u Dalmaciji bio je diktiran prvenstveno ciljevima njegove ovdašnje unutarnje politike. Naime, taj je režim, favorizirajući i dalje talijanski jezik kao službeni jezik u cjelokupnom javnom životu Dalmacije, nastojao usporiti nacionalni razvitak dalmatinskih Hrvata i Srba i još više produbiti jaz između njih s jedne i talijanskoga i odnarođenog elementa s druge strane. Pero Čingrija je završio III razred osnovne škole u šk. 1847/48. godini⁷ i nakon toga nastavio školovanje u gimnaziji, u kojoj je, također, nastavni jezik bio talijanski.

Upravo te 1848. godine, pod utjecajem nastalih revolucionarnih zbivanja u Habsburškoj monarhiji i u nekim drugim zemljama Evrope, pokazao je veoma jasno svoje želje i grad Dubrovnik. Pojedini dubrovački intelektualci, pogotovo oni koji su se bavili književnim radom i pisali hrvatskim jezikom (kao npr. Antun Kaznačić, Medo Pucić, Pijerko Bunić i još neki) našli su se već otprilje među pristašama ilirskog pokreta. Integracijska ideologija tog pokreta, izražavajući težnje mlade hrvatske buržoazije, izazivala je razumljiv odjek i u dubrovačkoj sredini. Dopisnik »Danice ilirske« iz Dubrovnika pisao je npr. u jednom svom »listu« (pismu) još početkom 1837. g. da u Dubrovniku zamjećuje već toliko previranja da bi mogao — kad bi opisivao sve što čuje i vidi — »svaki dan po dva lista odpraviti«. ⁸ Četiri godine kasnije (1841) u Dubrovnik dolazi i vođa ilirskog pokreta Lj. Gaj, kojeg je ovamo dovela ljubav prema staroj dubrovačkoj književnosti i želja da sakupi što više starih rukopisa iz ostavština dubrovačkih književnih stvaralaca. Bila je to priroda i za njegov susret s ovdašnjim istomišljenicima.

Djelovanje dubrovačkih iliraca imalo je znatan učinak u Dubrovniku i u smislu njegove pripreme za daljnje događaje. U revolucionarnoj 1848. g. Dubrovnik je, između ostalog, snažno manifestirao i svoju želju za ujedinjenjem s banskom Hrvatskom. U gradu je tada bila uspostavljena i Narodna garda,

⁵ HAD, AČ — Memoari Pera Čingrije.

⁶ Classificazione degli scolari dell' i. r. scuola elementare maggiore di Ragusa, Ragusa 1845, 1.

⁷ Iz svjedodžbe o svršenoj osnovnoj školi, izdanoj Peru Čingriji 10. X 1848 (HAD, AČ, kut. Č. X—1), vidljivo je da je Pero Čingrija kroz sve četiri godine školovanja, svršivši I a, zatim I b i dalje II i III razred, bio odličan đak. Iz svih predmeta imao je ocjenu *ottimo* (odličan, izvrstan, najbolji) i za svaki razred opći uspjeh — *eminenza* (uzoran).

⁸ *Danica ilirska* br. 7, 1837, 26.

kojoj je, nakon ostavke baruna Lichtenberga, postavljen za glavnog zapovjednika Jozo Betondić,⁹ rođak Pera Čingrije. Zbivanja u Dubrovniku tijekom 1848, kad se u njemu javlja i politički angažirano novinstvo (*Rimembranze della settimana* i potom *L'Avvenire*), poticala su mnoge Dubrovčane, bez obzira na njihovu životnu dob i društveni stalež kojem su pripadali, da razmišljaju o tome što se zbiva i čemu se teži. Razumljivo je stoga što i Pero Čingrija, iako tada jedanaestogodišnji dječak, čuvši i vidjevši mnogo toga što je bilo plod jednog političkog raspoloženja, postaje otada politički znatiželjan.

Otac Pera Čingrije Melko nije značajnije utjecao na politička osjećanja i političku orijentaciju svog sina. Pero se sjećao da je otac, držeći se svojih krutih odgojnih načela, bio vrlo strog, te mu je čak i zabranjivao da se druži s ostalom djecom. Kako nije bio pomorac, već činovnik, za njega je Dubrovnik — prema Perovu sjećanju — bio »njegov mali svijet, iz kojeg za cijelog života maknuo se nije neg samo jednom, za malo dana, kad pogje u pohode bratu Baldu u Spljet«.¹⁰

Najjači utjecaj u političkom pogledu na mladog Pera Čingriju imao je spomenuti Jozo Betondić. To je Pero Čingrija i posebno istakao u svojim memoarima, naglasivši da Betondiću mnogo duguje za slobodarske ideje koje je od njega dosta rano usvojio. A da je i Jozo Betondić postao takav, s političkim preokupacijama usmjerenim protiv Austrije i stremljenjima prožetim ljubavlju za jedinstvom i slobodom hrvatskog naroda, presudno je bio važan njegov boravak na talijanskom tlu u vrijeme početnih akcija za oslobođenje i ujedinjenje Italije. Za razliku od »mirnog Dubrovnika, kojeg su — kako ističe P. Čingrija — za dugo bili ukrotili pretrpljeni jadi«,¹¹ u Padovi, u kojoj je Betondić studirao, snažno je živjela misao o oslobođenju i nacionalnom ujedinjenju, i ta je misao nadahnjivala i naše ljude. Prema tome, nadahnula je i Joza Betondića.

Kao đak gimnazije Pero Čingrija je najviše drugovao sa svojim vršnjakom Josipom Bunićem, sinom pjesnika Pijerka Bunića. Drugujući, oni su mnogo »mislili i sanjali o starim vremenima«, a uloga koju je Dubrovnik imao u tim vremenima bila je često predmet njihovih razgovora.¹² Ti razgovori o prošlosti Dubrovnik nisu nastajali samo kao odraz živog nametanja te prošlosti, već su bili poticani i spoznajama o tadašnjem nepovoljnom položaju Dubrovnik, kao i njihovom željom da taj položaj bude povoljniji. Pomorstvo i trgovina, dvije najvažnije i najplodonosnije grane gospodarske djelatnosti starog Dubrovnik, nalazile su se tada u krizi. Gruška brodogradilišta jedva su životarila ili su prestajala radom. Nekad brojni zanati i zanatlije djelovali su tada i u manjem broju i s višestruko smanjenom potražnjom njihovih izrađevina. Umjesto nekadašnje raznolike i žive gospodarske poslovnosti, koja se u gradu prvenstveno zapažala i davala mu osnovno obilježje,

⁹ Frano Kulišić, Iz godine 1848. u Dubrovniku, Dubrovnik 1908, 13.

¹⁰ HAD, AČ — Memoari P. Čingrije.

¹¹ Isto.

¹² Isto.

tada se, u tom istom gradu, ponajprije zapažalo i nametalo jedno drugo karakteristično obilježje, naime prisutnost mnogobrojnog činovništva, žandara, policajaca i vojnih osoba.

U vrijeme Čingrijina školovanja u gimnaziji došlo je, 1854. g., do smjene poučavatelja: umjesto skolopâ, nastavu su preuzeli jezuiti. Kao nastavnici, jezuiti su postupali vrlo kruto. Nastojali su da sve svoje odgojno-obrazovno djelovanje što više prožmu vjerskim duhom. Vodili su brigu i o tome da učenici u svom slobodnom vremenu ne bi čitali knjige u kojima ima antireligioznih stavova. Zbog toga su nagovarali đake da iz svojih kućnih knjižnica donose takve knjige i da ih predaju direktoru. Te su se knjige, kad bi ih đaci donijeli, javno spaljivale u školskom dvorištu.¹³ Učenici su morali ići u crkvu, i to ne samo na nedjeljne i ostale blagdanske mise nego i na izvanredne mise, a svakog mjeseca morali su se i ispovijediti i pričestiti. Pero Čingrija je zapisao da jezuiti takvim svojim djelovanjem nisu na njega mogli utjecati, te da su dapače i znali da im on nije prijatelj. Od njega su tražili da obavezno dolazi na ispovijed, ali ne i na pričest.¹⁴ Ispovijed je, razumije se, za njih bila mnogo važnija, jer su i putem te forme kontakta zalazili u intimu svakog učenika i tako pojedinačno pokušavali utjecati na njihov svjetonazorni razvoj.

Za svojih gimnazijskih dana Pero Čingrija je podosta čitao. Njegov čitački interes pokazuje da su ga prvenstveno zanimali pisci (književnici i filozofi) u čijim su se djelima naročito odražavala društvena i idejna previranja njihova doba, kao što su npr. Salustije, Dante Alighieri, Machiavelli, Locke, Voltaire, Byron, Scott, Beranger, D'Azzeglio, Guerazzi, Giusti i drugi.¹⁵ Završni, osmi, razred gimnazije P. Čingrija je pohađao u šk. 1855/56. g. Kad je krajem te šk. g. polagao maturu,¹⁶ gimnaziju je posjetio zloglasni ministar A. Bach, koji se tada našao u Dubrovniku. Đaci su upravo pisali zadaću iz talijanskog jezika. Ministar je zaželio da čuje jedan đачki pismeni sastav i rekao je učeniku Peru Čingriji da pročita što je napisao. Bach ga je potom, čuvši Čingrijin sastav, upitao da li namjerava zatražiti ulazak u državnu službu. Čingrija mu je odlučno odgovorio da to ne namjerava i dodao da se želi posvetiti odvjetničkom zanimanju.¹⁷ Što je Pera Čingriju privlačilo da izabere to zvanje, na to pitanje nije teško dati odgovor. Ako bi se reklo da ga je privlačila mogućnost veće zarade, a što je mogao biti i sigurno bio veoma jak razlog, odgovor ipak ne bi bio potpun. Istina će biti potpunija ako se još kaže da su ga k tom zvanju snažno privlačili određena nezavisnost od državnih upravnih organa i već time znatno slobodniji društveni položaj.

¹³ Josip Bersa, Dubrovačke slike i prilike (1800—1880), Zagreb 1941, 203.

¹⁴ HAD, AČ — Memoari P. Čingrije.

¹⁵ Ljubo Leontić, Pero Čingrija, *Rad* br. 86—87, Dubrovnik 1921, 2.

¹⁶ Svjedodžbu o položenoj maturi — Attestato di maturita — P. Čingrija je dobio 19. VIII 1856 (HAD, AČ, kut. C. X. 1—7, A). Iz ubilježениh predmeta u toj svjedodžbi imao je ovakav završni gimnazijski uspjeh (donosimo u prijevodu s talijanskog): *čudoredno ponašanje* — primjerno, *vjeronauk* — dobar, *latinski jezik* — dobar, *talijanski jezik* — odličan, *grčki jezik* — dobar, *»ilirski« jezik* — odličan, *njemački jezik* — dovoljan, *zemljopis i povijest* — dobar, *matematika* — odličan, *fizika* — odličan, *filozofska propedeutika* — odličan.

¹⁷ HAD, AČ — Memoari P. Čingrije.

Počev od šk. 1856/57. g. P. Čingrija je studirao pravo na sveučilištu u Padovi. Na tom starom sveučilištu studirali su već odavno prije mnogi mladi ljudi iz Dalmacije. Nekoliko godina prije Čingrije ili istodobno kad i on studirali su na tom sveučilištu, pored ostalih, i Miho Klaić, Josip Paštović, Vicco Milić, Lovro Monti, Gajo Bulat i Rafo Arneri. Prateći izbliza tadašnju borbu talijanskog naroda za slobodu i ujedinjenje, ta je borba za te naše studente bila veliko ideološko nadahnuće i politička škola. Dolazeći u svakodnevni doticaj s talijanskim studentima, slušajući njihova rezoniranja i zapažajući njihova raspoloženja, čitajući talijansku štampu i političke brošure, preko kojih su upoznavali načine, oblike, sadržaj i ciljeve borbe koja se vodila, a što je sve bilo prožeto liberalnim načelima i pogotovo protuaustrijskim duhom — ti su se naši studenti sve više politizirali. Usporedo s tim oni su sve više mislili i na svoju razjedinjenu i potlačenu domovinu, gajeći u sebi osjećaj pozvanosti da se i oni bore kad se u domovinu vrate za njeno ujedinjenje i slobodu.

Političke spoznaje Pera Čingrije u Padovi još su više učvrstile i proširile u njemu prvošnji politički utjecaj, primljen od liberalno usmjerenog i protuaustrijski raspoloženog njegova rođaka J. Betondića. Čingrija je bio svjestan da borba za slobodu, sa svim svojim nacionalnim, političkim i humanističkim značajkama, ima dubok i plemenit smisao, koji obavezuje potlačene da se bore. Vidljivo je to i iz jednog njegova pisma, pisanog iz Padove ocu u Dubrovnik (1858), u kojem, osvrćući se na očevu informaciju o narodnim pobunama u Hercegovini, kaže: »Ako su se prihvatili oružja, jedinog argumenta, koji Turci razumiju, ja kažem da rade dobro.«¹⁸

Svršivši pravni studij u Padovi P. Čingrija je imao poprilično izgrađene poglede i o zadacima narodne političke borbe u Dalmaciji, odlučan da i sam sudjeluje u toj borbi. O tome je u jednom svom kasnijem biografskom sastavku, govoreći o sebi u trećem licu, kazao: »Odgojen u Padovi, na onoj universi, gdje su se odgojile u duhu slobode najbolje ondašnje dalmatinske sile, donio je sa sobom ljubav borbe za narodno načelo, te začaran velikim događajima usljed kojih Italija, onda na sedmero raskomadana, postade neslućenom brzinom jedna i slobodna, uđe u borbu za prava svoje domovine.«¹⁹ Toj borbi, kao takav, on je bio i te kako potreban.

II. STJECANJE POLITIČKE AFIRMACIJE

Narodni preporodni pokret u Dalmaciji, omogućen padom Bachova apsolutizma, manifestiran je već uoči zasjedanja Proširenog carevinskog vijeća (1860), a osobito nakon »listopadske diplome«, kojom je bilo uspostavljeno ustavno stanje u Habsburškoj monarhiji. Nacionalno-politički program tog pokreta (zahtjev da se Dalmacija sjedini s banskom Hrvatskom i da hrvatski jezik postane službenim jezikom u svim javnim poslovima ove pokrajine), koji su iznijeli, obrazložili i zastupali nacionalno i politički osvješteniji po-

¹⁸ HAD, AČ — Memoari Melka Čingrije.

¹⁹ HAD, AČ — Č. X—7—H—b/2.

jedinci, djelovao je mobilizatorski i postao agens sve intenzivnije političke akcije u kojoj je izrastala Narodna stranka sa svojim sve brojnijim pristašama — narodnjacima. U Dubrovniku je od početka narodnog preporodnog pokreta postojao veoma ugledan krug narodnjaka kao što su bili braća Medo i Niko Veliki Pucić, njihov rođak Rafo Pucić, zatim Marinica Đorđić, Ivan Nikolić, Lovro Kukuljica, Ivan August Kaznačić, Rafo Šarić, Vlaho De Giulli, Pero Budmani i dr. Vrativši se u svoj Dubrovnik kao svršeni pravnik, Pero Čingrija se odmah našao u tom političkom krugu.²⁰

Ako se uspoređi tadašnje političko raspoloženje u četiri najveća dalmatinska grada, koji su ujedno bili i okružni centri (Zadar, Split, Dubrovnik i Kotor), vidljivo je da je narodni preporodni pokret jače došao do izražaja u Dubrovniku i Kotoru, a što potvrđuje i činjenica da je u prvim izborima za zastupnike Dalmatinskog sabora, održanim u ožujku 1861, od 14 izabranih narodnjaka, bilo 8 s dubrovačkog i bokokotorskog područja.²¹ Iako je u Zadru npr. djelovalo više veoma istaknutih narodnjaka (kao što su Miho Klaić, Đuro Puljić, Ivan Danilo, Josip Paštrović i dr.), njihov utjecaj u toj sredini bio je snažno sputavan uslijed koncentrirane prisutnosti i moći naročito brojne režimske birokracije, jer je Zadar, kao glavni grad pokrajine Dalmacije, bio sjedište svih pokrajinskih upravnih organa, a tu je bilo i najjače autonomaški orijentirano građanstvo, povezano prvenstveno s talijanskim kapitalom. I u Splitu je tada djelovalo više istaknutih narodnjaka (kao što su Kosto Vojnović, Lovro Monti, Vid Morpurgo, Natko Nodilo i dr.), ali je i njihov utjecaj u toj sredini bio snažno sputavan protuakcijama autonomaša, usko povezanih s režimskom birokracijom, i posebno osobnim utjecajem autonomaškog vođe, poduzetnog općinskog načelnika, Ante Bajamontija. Dakako, i u Dubrovniku i u Kotoru moć autonomaša i režimske birokracije bila je dosta jaka. Ali, na ovom području, bila je i jače izgrađena svijest o nužnosti sjedinjenja s banskom Hrvatskom, jer se očekivalo da bi u toj združenoj cjelini došlo do svestranijeg gospodarskog prosperiteta i do djelotvornijeg otpora favoriziranoj tuđinstini. Dubrovnik i Kotor bili su, u gospodarskom pogledu naročito zainteresirani za razvoj trgovine i pomorstva. Što su za Dubrovnik, nakon pada Republike, pod tuđinskom vlašću, značile postojeće kočnice njegova gospodarskog razvoja u novim prilikama, objašnjavaju dovoljno jasno i demografski pokazatelji. Prema jednom popisu »prvih godina« 19. st., dakle uoči pada Dubrovačke republike, Dubrovnik je imao 5.705 stanovnika,²² a prema popisu, izvršenom više od pedeset godina kasnije (krajem 1860) — imao je 6.331 stanovnika,²³ što znači da je populacija povećana samo za 626 žitelja! Kao i 1848, i ovaj put, počev od 1860, najsvjesniji predstavnici

²⁰ Božo Cvjetković, Dubrovnik u našem političkom i kulturnom preporodu od 1861. do danas, *Jubilarni broj Narodnog lista*, Zadar 1912, 70 i 71.

²¹ Stijepo Obad, Narodnoprporodno gibanje u Dubrovniku i Boki Kotorskoj 1860/61. godine, *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru*, Razdio historije, arheologije i historije umjetnosti (4), Zadar 1972, 166.

²² J. Bersa, n. dj., 88.

²³ Igor Karaman, Sastav i društveno-ekonomska djelatnost dalmatinskog građanstva u šezdesetim i sedamdesetim godinama 19. stoljeća. U: Dalmacija 1870, Zadar 1972, 38.

dubrovačkoga građanskog staleža, povezani sa svojim političkim istomišljenicima među dubrovačkom vlastelom, postali su nosioci nacionalno-političkog pokreta s uvjerenjem da će o rezultatima te nacionalno-političke akcije ovisiti i budućnost njihova grada.

Mladi Pero Čingrija bio je gotovo svakodnevno u kontaktima s Rafom Pucićem, istaknutim narodnjakom, po zanimanju odvjetnikom, kod kojeg je od 1861. i zaposlen kao odvjetnički pripravnik. O svojoj suradnji s Rafom Pucićem Pero Čingrija je s punim priznanjem kazao da je »od njega mnogo lijepa i plemenita naučio, slijedeći ga na političkom polju onako kako učenik učitelja slijedi.«²⁴ A da je i Pero Čingrija 1861. bio politički veoma aktivan i sve zapaženiji u dubrovačkom narodnjačkom krugu, dokazuje i tadašnje interesiranje Namjesništva iz Zadra za njegovu djelatnost. U izvještaju okružnog poglavara rečeno je da se Pero Čingrija zalaže sa sjedinjenje Dalmacije s banskom Hrvatskom.²⁵

Tijekom 1861. i početkom 1862. g. dalmatinski narodnjaci su se sve više međusobno povezivali. Daljnjem jačanju njihova akcionog jedinstva i utjecaja naročito je doprinomio njihov politički list »Il Nazionale«, koji je počeo izlaziti 1. ožujka 1862. u Zadru. List je izlazio na talijanskom jeziku, i to prvenstveno zato da bi tim jezikom lakše prodro i u redove odnarođenog građanstva, te djelovao u pravcu njegova nacionalno-političkog osvješćivanja i pridobijanja za program narodnog preporoda. Uza svaki drugi broj tog lista izlazio je i »Prilog k Narodnom listu« na hrvatskom jeziku.²⁶ Prije pokretanja »Il Nacionala« kao narodnjačkog glasila u Dalmaciji mnoge vijesti i članci, tematski vezani za ovdašnji narodni preporodni pokret, objavljivani su pretežno u zagrebačkom »Pozoru«. Ali suradnja iz Dalmacije u »Pozoru« i praćenje »Pozora« nastavljeno je i poslije pokretanja »Il Nacionala«. Godine 1862. ustanovljena je u Zadru i Matica dalmatinska,²⁷ a u toj godini započele su radom i dvije narodne čitaonice (u Dobroti i Splitu).²⁸ Tako je dalmatinski narodni preporodni pokret dobio svoja prva propagandno-politička i kulturno-prosvjetna uporišta. Početkom 1863. i dubrovački narodnjaci su odlučili da u svom gradu osnuju narodnu čitaonicu. U njenom osnivanju sudjelovao je i Pero Čingrija.

Narodne čitaonice su, prema zamisli dalmatinskih narodnjaka, trebale imati posebno važnu ulogu. Jer, na osnovi carskog patenta od 26. studenog 1852, koji je ostao na snazi i poslije ukinuća apsolutizma, nisu bila dopuštena politička udruženja i politički zborovi, ali su se mogla osnivati naučna i kulturna društva. Zato su narodnjaci, koristeći se tom mogućnosti, osnivali čitaonice da bi ove kulturno-prosvjetne ustanove mogle postati istodobno i žarišta njihova političkog okupljanja i dogovaranja. Dubrovačka Narodna

²⁴ HAD, AČ — Č. X—12/1a.

²⁵ HAD, Arhiv Okružnog poglavarstva, Atti presidiali, spis br. 748 od 7. X 1861.

²⁶ Vjekoslav Maštrović, *Jadertina croatica*, II dio, Zagreb 1954, 27.

²⁷ Petar Karlič, *Matica dalmatinska*, Zadar 1913, 5.

²⁸ Miloš Milošević, *Slavjanska čitaonica u Dobroti i preporodna kulturno-prosvjetna strujanja*, *Zadarska revija* br. 1 (1963), 1; Julije Grabovac, *Narodne čitaonice i njihova uloga u narodnom preporodu u Dalmaciji (1862—1870)*, *Zadarska revija* 5 (1963), 369.

štionica započela je radom 15. prosinca 1863. godine.²⁹ Odmah od početka zasnovala je sadržajnu, zanimljivu, te u kulturnom i političkom pogledu veoma korisnu djelatnost. Primala je niz listova i časopisa na hrvatskom i stranim jezicima, ustanovila svoju knjižnicu, organizirala akademije i plesove. Tu su navraćali narodni zastupnici i drugi istaknutiji rodoljubi koji su posjećivali Dubrovnik; tu su vršeni i politički dogovori u interesu narodnog preporoda. Ukratko: »štionica« je postala i u Dubrovniku pravi narodnjački klub. Ona je kasnije izdavala i svoj almanah pod imenom »Dubrovnik — zabavnik Narodne štionice dubrovačke«, koji je izašao u pet godišta na ukupno 1.706 stranica.³⁰ Pero Čingrija je od početka rada štionice bio njen član, a više puta kasnije bio je biran i za člana njene uprave i za predsjednika.³¹

U toku svog rada kao odvjetnički pripravnik Pero Čingrija je 1862. postigao doktorat prava na sveučilištu u Padovi, a slijedeće godine položio je i odvjetnički ispit. Kao odvjetnik počeo je raditi početkom 1864. g. U to vrijeme, idući u susret novim saborskim izborima, režimski organi su i u dubrovačkom kraju pojačali mjere svog pritiska kako bi onemogućili uspješno djelovanje narodnjakâ. Posljedice tog pritiska bile su vidljive u rezultatima tih izbora: svi izabrani zastupnici iz dubrovačkog kraja bili su autonomashi. Vođa Narodne stranke Miho Klaić smatrao je da i pored najžešćih pritisaka nije smjelo doći do takvog izbornog ishoda u Dubrovniku, te je u svojoj skrajnjoj uzrujanosti, kritizirajući s pretjeranom oštrinom dubrovačke narodnjake kao tobože »štof policijskih agenata«, kazao: »Smatram se Tatarinom samo da se više ne nazovem Dubrovčaninom.«³² U takvim uvjetima, kad je režimsko nasilje bilo svemoćno, teško je bilo politički djelovati u pravcu suprotnom politici režima. U znak protesta protiv tog nasilja dubrovački narodnjaci nisu htjeli sudjelovati u prvim općinskim izborima, održanim slijedeće, 1865. g., što je ovdašnjim autonomashima osiguralo potpun izborni uspjeh. Organ Narodne stranke »Il Nazionale« podvrgao je kritici taj apstinentni stav narodnjaka u Dubrovniku i isticao nužnost političke borbe.³³

Dubrovačko autonomashko općinsko vijeće, na čelu s načelnikom Vicom Vuletićem, djelovalo je u svemu u skladu s politikom autonomashva. I u vremenu poslije 1866, kad je austrijska politika u Dalmaciji, izražena i u ponašanju ovdašnjeg novog austrijskog namjesnika Franje Filipovića, postajala nešto popustljivija prema nekim zahtjevima narodnjaka, to općinsko vijeće uporno se držalo svog političkog smjera i izjasnilo se protiv jezičnog pariteta u dubrovačkom školstvu, zalažući se da nastavni jezik bude i dalje samo talijanski.³⁴ Uvođenje dvojezične nastave u dubrovačkoj gimnaziji otežavali su i profesori-jezuiti, za koje je još i ranije isticano da nijedan od njih

²⁹ Ivo Perić, Društveno-politička i kulturna djelatnost Narodne štionice u Dubrovniku (1863—1887), *Dubrovnik* br. 2 (1964), 50.

³⁰ Isto, 65.

³¹ *Glas dubrovački* br. 5, Dubrovnik 1885, 5.

³² M. Klaić — Rafu Arneriju, *Zadar* 3. IX 1864 — Ivan Grgić, Klaićeva pisma Rafi Arneriju, *Zadarska revija* 4—5 (1961), 301.

³³ *Il Nazionale* br. 58, Zara 1865, 1.

³⁴ *Il Dalmata* br. 8, Zara 1867, 1

ne zna hrvatski.³⁵ Sekularizacija dubrovačke gimnazije bila je prvi uvjet i za njeno ponarođenje. Zato su se dubrovački narodnjaci, a među njima naročito i Pero Čingrija, mnogo zauzimali da gimnazija bude sekularizirana. Njihova nastojanja podržavali su energično i zastupnici Miho Klaić u Dalmatinskom saboru i Stefan Ljubiša u Carevinskom vijeću. Akcija je završena uspjehom i 1868. uklonjeni su jezuiti, a nastava povjerena profesorima-svjetovnjacima.³⁶ U novom gimnazijskom nastavničkom zboru, počev od šk. 1868/69. g., našli su se i pojedini profesori-narodnjaci, a među njima i Josip Bunić, Čingrijin najbolji prijatelj iz djetinjstva i mladosti. Dolaskom i tih profesora još je više ojačao dubrovački narodnjački krug.

Ponarođenje općine bio je u Dubrovniku daljnji neposredni politički zadatak narodnjaka s obzirom na to da su predstojali novi općinski izbori. U izvršavanju tog zadatka naročito se isticao Pero Čingrija, koji uz Rafa Pucića već slovi kao vođa dubrovačkih narodnjaka. Narodnjaci su osnovali i svoj izborni odbor od 15 osoba na čelu s Perom Čingrijom. Taj je odbor već 12. studenog 1868. izdao svoj prvi proglas biračima, koji je sastavio Pero Čingrija.³⁷ U svojoj predizbornoj umjerenosti i taktičnosti, dubrovački narodnjaci su u svemu postupali skrajnje smišljeno, računajući sa svim što je moglo biti od značenja za pobjedonosni ishod njihove akcije. Pero Čingrija i Rafo Pucić stalno su vodili brigu tijekom cijele predizborne aktivnosti da se poštuju ispravnost i javnost izbornih lista, jer su dobro znali da je općinska autonomna uprava bila spremna da u toj važnoj stvari počini razne nepravilnosti na štetu narodnjaka. Na sve zapažene nepravilnosti P. Čingrija i R. Pucić su reagirali svojim pismenim upozorenjima i protestima.³⁸

Općinski izbori u Dubrovniku održani su 11, 12. i 13. veljače 1869. Iako su autonomaši, pojačavši svoj izborni odbor i agitaciju, vjerovali da će ipak izboriti većinu u novom općinskom vijeću, iako je kotarski poglavar Pavo Rešetar, na osnovi naloga dobivenog od Namjesništva iz Zadra, poduzimao sve što je mogao da autonomaši ne izgube općinu iz svojih ruku, narodnjački utjecaj bio je toliko jak među biračima da je pobjeda sigurno bila na strani narodnjaka. Vidjevši raspoloženje birača za vrijeme glasanja u III i II izbornom tijelu, P. Čingrija je, uoči izbora u I izbornom tijelu, rekao R. Puciću: »Sutra nema borbe, bitka je već dobivena.«³⁹ A kakvi su bili rezultati cjelokupnih izbora vidljivo je i iz izvještaja dubrovačkoga kotarskog poglavara, u kojem se navodi: u III izb. tijelu od 1129 birača glasalo je 374 (od toga 370 za Narodnu stranku!); u II izb. tijelu od 104 birača glasalo je 54 (od toga 50 za Narodnu stranku!); u I izb. tijelu od 266 birača glasalo je 109 (od toga 106 za Narodnu stranku!).⁴⁰ Prema tome, od ukupno 537 odazvanih birača u sva tri izborna tijela, 526 je glasalo za narodnjačke kandidate!

³⁵ S. M., Golema nepravda, *Pozor* 129, Zagreb 1863, 513.

³⁶ Ivo Perić, Borba za sekularizaciju dubrovačke gimnazije, *Školski vjesnik* br. 7—8, Split 1968, 36.

³⁷ HAD, AČ — Memoari P. Čingrije.

³⁸ Miljenko Foretić, Prelazak dubrovačke općine u narodnjačke ruke, *Dubrovnik* 2 (1967), 69.

³⁹ HAD, AČ — Memoari P. Čingrije.

⁴⁰ Dinko Foretić, Borba za ponarođivanje općina u Dalmaciji (1865—1900) — U: Hrvatski narodni preporod u Dalmaciji i Istri, Zagreb 1969, 119.

Nakon te izborne pobjede, kojom je dubrovačka općina došla u ruke narodnjaka, sastalo se 1. ožujka 1869. novoizabrano općinsko vijeće, koje je za načelnika izabralo Rafa Pucića, za prvog prisjednika Antuna Dropca i za drugog prisjednika Pera Čingriju. Govoreći o tom konstituiranju općinske uprave, P. Čingrija je kazao da je, pri izboru načelnika, manjina bila za njega, a većina za Rafa Pucića. Uz to Čingrija je nadodao: »I bilo je pravo da njega biraju. Rafo Pozza⁴¹ bio je stariji od mene po godinama, te njegovo imenovanje samo se po sebi nametalo vijeću koje ga metnulo sebi za vođu i glavaru.« Za Antuna Dropca, također po godinama znatno starijeg od Čingrije, koji je izabran za prvog prisjednika, Čingrija je smatrao da je to bilo opravdano budući da je Drobac bio zaslužan rodoljub i borio se protiv talijanaša, »jer bistra pamet njegova govorila mu je da je talijanstvo u Dubrovniku ludost.«⁴² Izborna pobjeda narodnjaka u Dubrovniku imala je širok odjek u Dalmaciji. Tom odjeku naročito je doprinio »Il Nazionale«. U samom Dubrovniku izborna je pobjeda izazvala veliko oduševljenje među narodnjačkim pristašama, o čemu svjedoče i neki sačuvani prigodni literarni sastavci, inspirirani tim događajem,⁴³ koji se, između ostalog, slavio i »u kazalištu izvedbom Verdijeve opere Nabucco«.⁴⁴

Daljnja politička akcija dubrovačkih narodnjaka bila je poticana prvenstveno težnjom da se ponarodi gimnazija. U toj akciji, pored R. Pucića i P. Čingrije, naročito su se još isticali i gimnazijski profesori Lovro Kukuljica i Pero Budmani, koji su bili i vijećnici u općinskom vijeću. Oni su prvi u općinskom vijeću počeli govoriti i hrvatskim jezikom,⁴⁵ dajući time primjer i ostalim vijećnicima da napuštaju talijanski, koji je bio neprirodno nametnut i u dubrovačkoj sredini. U težnji da se ponarodi dubrovačka gimnazija dosta se zauzimao i M. Klaić kod pokrajinskih organa vlasti u Zadru, a isto tako i S. Ljubiša kod državnih organa vlasti u Beču. I općinsko vijeće je činilo sve što je moglo da se gimnazija ponarodi, pa je u tu svrhu bilo osnovalo i posebnu komisiju. Najposlije je i ta akcija završila uspjehom, jer je njome Ministarstvo za bogoštovlje i nastavu u Beču bilo primorano da donese odluku o početku ponarođenja dubrovačke gimnazije, tj. da talijanski jezik, koji je dotada bio nastavni jezik u njoj, bude zamijenjen hrvatskim jezikom. Ta je odluka donesena 20. rujna 1869.⁴⁶

⁴¹ Prezime Pozza je talijanizirani oblik prezimena Pucić. Rafo, kao i njegovi rođaci Niko Veliki i Medo, potpisivali su se prezimenom Pucić. Ime Medo (u nas inače neuobičajeno) dobiveno je prijevodom imena Orsat. Medo Pucić je napustio svoje ime Orsat još u vrijeme ilirskog pokreta. Čingrijin prijatelj Josip Bona preorijentirao je to svoje prezime u Bunić isto kao što je i Marinica Giorgi preobrazio svoje prezime u njegov izvorni oblik Đorđić. Takve preobrazbe osobnog nazivlja u smislu njihova ponašanja (pohrvaćenja) bile su sasvim u skladu s duhom narodnog preporoda.

⁴² HAD, AC — Memoari P. Čingrije.

⁴³ M. Foretić, n. dj., 73.

⁴⁴ Bersa, n. dj., 147.

⁴⁵ Stijepo Obad, Spomendani iz narodnog preporoda u dubrovačkom kraju, č. *Dubrovnik* br. 3—4 (1962), 145.

⁴⁶ Ivo Perić, *Dubrovačka gimnazija od ponarođenja do danas (1869—1969)*, Dubrovnik 1969, 22.

Početak 1870. g. i narodnjaci i autonomaši u dubrovačkom kraju spremali su se veoma aktivno za predstojeće saborske izbore. Narodnjaci su nastojali da zadrže povjerenje koje su im birači pokazali naročito u proteklim izborima za dubrovačko općinsko vijeće. Autonomaši su željeli ojačati svoj poljuljani utjecaj među biračima i dokazati da oni stoje bolje na ovom području nego što se misli. Bit će zanimljivo da ukratko podsjetimo kakav je bio omjer ovdašnjih narodnjačkih i autonomaških zastupnika u dotadašnjim saborskim izborima. Prigodom prvih izbora za Dalmatinski sabor — 1861, od 5 zastupnika, biranih u dubrovačkom kraju, 3 su bila narodnjaci (Miho Klaić, Marinica Đorđić i Đuro Pulić) i 2 autonomaši (Ivo Radmilli i Lujo Serragli). Prigodom drugih izbora za Dalmatinski sabor — 1864, provedenih uz puno angažiranje režimskih organa vlasti na strani autonomaša, svih 5 zastupničkih mjesta pripalo je autonomašima. Prigodom trećih izbora za Dalmatinski sabor — 1867, u odsutnosti režimskog terora, izabrana su 3 narodnjaka (Niko Veliki Pucić, Đuro Pulić i Miho Klaić) i 2 autonomaša (Vice Vuletić i Lujo Serragli). Istaknuti narodnjak Đuro Pulić, ranije profesor dubrovačke, zatim direktor zadarske i potom direktor splitske gimnazije, bio je 1863. premješten čak u Trento samo da bude što dalje od Dalmacije i da ne sudjeluje u ovdašnjem narodnom preporodnom pokretu, u kojem je slovio kao jedan od najutjecajnijih ljudi. Ali, dalmatinski narodnjaci trebali su njegovu političku prisutnost i željeli su pošto-poto da u izborima 1867. g. bude izabran za saborskog zastupnika. Kako po izbornim propisima nije mogao biti biran za zastupnika kandidat koji nije stalno nastanjen u Dalmaciji, izuzev ako je bio veleposeznik, dubrovački veleposeznici iz redova narodnjaka izvršili su tada uknjižbu dijela svojih bogatstava na Pulićevo ime kako bi ga učinili veleposeznikom i izabrali svojim zastupnikom u Dalmatinskom saboru.⁴⁷ G. 1870. to više nije bilo potrebno, jer je narodna svijest, zahvaljujući upornu djelovanju narodnjaka, znatno uznapredovala, a u dotadašnjoj nacionalno-političkoj borbi afirmirale su se i druge jake ličnosti među narodnjacima. Takve ličnosti u Dubrovniku bile su naročito Rafo Pucić i Pero Čingrija.

Saborski izbori 1870. trebali su se održati u normalnim uvjetima, bez pritiska organa vlasti. Uoči izbora narodnjačko glasilo »Il Nazionale« (»Narodni list«) i autonomaško glasilo »Il Dalmata« pokazali su veliku agitacijsku aktivnost. Na birače se utjecalo i u svakoj sredini posebno, pa tako i u Dubrovniku. Jedinstveno djelovanje dubrovačkih narodnjaka, ispunjeno međusobnim uvažavanjem i podrškom, nadahnuto zajedničkim ciljevima njihove nacionalno-političke borbe, dalo je u izborima za Dalmatinski sabor, 4, 7. i 9. srpnja 1870, veoma zadovoljavajuće rezultate: od 5 izabranih zastupnika, 4 su bila narodnjaci (Rafo Pucić i Ivan Rubricius u kuriji veleposeznika, Pero Čingrija u kuriji trgovačko-obrtničkih komora za Dubrovnik i Kotor, Pero Budmani u kuriji gradova za grad Dubrovnik) i jedan autonomaš (Vice Vuletić u kuriji vanjskih općina Dubrovnik-Cavtat). Naročito je značajna tadašnja pobjeda narodnjaka u kuriji trgovačko-obrtničkih komora za Dubrovnik i Kotor i u kuriji gradova za grad Dubrovnik, jer su za svih prethodnih sa-

⁴⁷ Jubilarni broj Narodnog lista, Zadar 1912 (»Dr Juraj Pulić«), 14.

borskih izbora ovdašnja zastupnička mjesta u tim kurijama pripadala autonomašima. Ta narodnjačka izborna pobjeda u tim kurijama u četvrtim saborskim izborima 1870. u Dubrovniku bila je logična posljedica ponarođenja dubrovačke općine. Tadašnji predsjednik trgovačko-obrtničke komore za Dubrovnik i Kotor bio je Antun Drobac,⁴⁸ narodnjak, vijećnik dubrovačkog općinskog vijeća i općinski potpredsjednik (prvi prisjednik).

Izbor Pera Čingrije za zastupnika u Dalmatinskom saboru nije ni za koga u Dubrovniku bio iznenađenje, jer je to povjerenje i priznanje on zaista bio i zaslužio svojim dotadašnjim političkim djelovanjem. Veliko iznenađenje, međutim, izazvao je ishod izbora u kuriji vanjskih općina Dubrovnik i Cavtat, gdje je izabran autonomaš Ivo Radmilli, a poslije njegove ostavke ponovno autonomaš Vice Vuletić, bivši autonomaški načelnik dubrovačke općine. Za taj izbor odlučni su bili glasovi u Konavlima, gdje su autonomaši proveli intenzivnu predizbornu agitaciju, optužujući narodnjake za sve narodne nevolje. Autonomaši su nagovarali konavoske kmetove da otkazuju davanja dubrovačkoj vlasteli (koja je pretežno pripadala Narodnoj stranci). Položaj kmetova u Konavlima bio je inače težak, te je njihovo nezadovoljstvo lako bilo usmjeriti u bunt protiv klasnih neprijatelja — vlasnikâ zemlje. Izbori za Dalmatinski sabor 1870. g. imali su za Narodnu stranku i uopće za narodnu stvar u Dalmaciji golemu važnost, jer su tada narodnjaci izvojevali pobjedu i ušli u Sabor kao zastupnička većina. Ta je pobjeda predstavljala zaista odlučnu prekretnicu, obilježivši, pored ostalog, i »početak svršetka autonomaštva i talijanaštva u Dalmaciji«.⁴⁹ Neki narodnjački zastupnici bili su tada izabrani jednoglasno. Tako je npr. bilo i pri izboru Pera Čingrije. U dubrovačko-kotorskoj Trgovačkoj i obrtničkoj komori 15 članova i zamjenika imalo je izbornu pravo, a na biralište ih je došlo 9 i svi su glasali za Pera Čingriju.⁵⁰

Sudjelujući kao narodnjak u političkom životu Dubrovnika tijekom proteklih deset godina (1860—1870), Pero Čingrija je stekao ugled pouzdana borca svoje stranke i jednog od njenih predvodnika u toj sredini. Na temelju takve političke afirmacije u tom razdoblju postao je on i zastupnik u Dalmatinskom saboru. Ovo povjerenje izvelo ga je iz lokalnog okvira na širu, dalmatinsku političku pozornicu, na kojoj će imati i šire mogućnosti političkog djelovanja.

III. MEĐU PRVACIMA NARODNE STRANKE

Kako su svi saborski zastupnici, pripadnici Narodne stranke, bili organizirani u narodnjački saborski klub radi potrebnih dogovora i zauzimanja zajedničkih stavova, i Pero Čingrija se našao u tom klubu. Klub je imao i

⁴⁸ Josip Onyszkiewicz, Stota obljetnica (1808—1908) Trgovačko-obrtničke komore u Dubrovniku, Dubrovnik 1908, 70.

⁴⁹ Ivan Grgić, Stranački sastav Dalmatinskog sabora u prva četiri saziva po kurijama i izbornim jedinicama, *Zadarska revija* br. 2 (1960), 125.

⁵⁰ Izvješća brzopisna i analitička X zasjedanja Zemaljskog sabora dalmatinskog od dneva 25. kolovoza do 3. rujna 1870, u koji dan zasjedanje bi odgođeno (dalje: Izvj. DS), Zadar 1870, 33.

funkciju glavnog rukovodećeg organa stranke. Prema tome, Pero Čingrija se, kao član tog kluba, svrstao među prvake dalmatinske Narodne stranke.

U međuvremenu od saborskih izbora do saziva saborskog zasjedanja s narodnjačkom zastupničkom većinom imenovan je za novog dalmatinskog namjesnika general Gavriilo Rodić. I prije objave njegova imenovanja na tu dužnost znalo se da će ta funkcija biti povjerena njemu. On je uspio prethodne (1869) godine, po nalogu iz Beča, da putem pregovora, na miran način, okonča krivošijski ustanak, pa se u vezi s tim i otada pročulo njegovo ime u Dalmaciji. U izvršavanju tog zadatka mnogo mu je svojim posredovanjem pomogao istaknuti narodnjak i bokeljski zastupnik u Dalmatinskom saboru, Stefan Mitrov Ljubiša, pa je njihovo prijateljstvo, nastalo u toj suradnji, imalo za posljedicu da je Rodić predložio Ljubišu za novog predsjednika Dalmatinskog sabora, što je car, dakako, i prihvatio. Prema tome, S. M. Ljubiša, kao što i saborski predsjednik prije njega i svi saborski predsjednici poslije njega, bio je iz redova zastupničke većine, ali ga nije ni predlagala ni birala ta većina, već ga je imenovao car, kao što je imenovao i sve ostale saborske predsjednike. Navodimo to kao jedan od primjera kako je bila nepotpuna parlamentarna demokracija u Habsburškoj monarhiji, u kojoj je careva volja stajala iznad svega. Jer, da nije bilo tako, narodnjačka većina u Dalmatinskom saboru od 1870. g. imala bi višestruko veće učinke na planu ostvarivanja i unapređivanja svih interesa Dalmacije. Rješenje svakog važnijeg pitanja u pokrajini, počev od ponarođivanja srednjih škola do zadovoljavanja većih gospodarskih potreba, ovisilo je o stavu i politici bečke vlade. A i pokrajinski zakoni, koje je mogao donositi Dalmatinski sabor, bili su samo zakonski prijedlozi, jer su stupali na snagu samo onda i od tada kad ih odobri bečka vlada i potvrdi car. Sve je to primoravalo Narodnu stranku da se, preuzevši parlamentarno vodstvo u Dalmaciji, priklanja bečkoj vladi. Ta će njena saborska politika, zbog apsolutne nadređenosti bečke vlade i dvora, imati dosta sužene mogućnosti za odlučan stvaralački razmah, pa će stoga objektivno biti upućena i linijom oportunitizma. Ovo je bilo potpuno prisutno u razmišljanjima Miha Klaića, vođe Narodne stranke, već uoči saborskih izbora 1870. g., kad je, govoreći o »budućem programu« Narodne stranke, kazao da stranka namjerava »pomagati vladu«, a to zato što se stranka nada da će i vlada uzvratno »udovoljiti njenim zahtjevima«. Klaić je pritom iznio i svoj stav: »Vrijeme je da se i mi narodnjaci, napustivši uobičajene naivnosti, pomalo učimo da budemo diplomati.«⁵¹ Prema tome, kad je Pero Čingrija prvi put biran za zastupnika u Dalmatinskom saboru (1870) i našao se u Saboru kao član narodnjačke većine, Narodna je stranka mijenjala svoju političku taktiku prema novoj situaciji svog položaja. U toj njenoj novoj taktici i djelovanju odvijao se dalje i politički rad Pera Čingrije.

Da su politički rad i sposobnosti Pera Čingrije bili cijenjeni u redovima narodnjaka, dokazuje i stav narodnjačkih zastupnika prema Peru Čingriji u toku prvog zasjedanja Dalmatinskog sabora s narodnjačkom većinom (25. VIII — 3. IX 1870). On je tada izabran za zamjenika prisjednika Zemaljskog odbora. Izabran je bio i u odbor petorice za ovjerovljenje izbora za-

⁵¹ M. Klaić — Rafu Arneriju, Zadar 12. VI 1870; I. Grgić, n. dj., (32), 302.

stupnikâ vanjskih općina, i to s najvećim brojem glasova (31), dok je drugi član poslije njega po broju glasova dobio 23 glasa, ostali još i manje.⁵² Prilikom rasprave o verifikaciji izbora pojedinih zastupnika Čingrija je bio veoma aktivan. Njegova aktivnost i aktivnost ostalih narodnjaka u toj stvari bila je naročito važna, jer je Sabor imao pravo ne samo da potvrdi već i da poništi izbor onih zastupnika u čijem je biranju bilo nezakonitih postupaka. Postojale su pritužbe i ovaj put. Narodnjaci su tražili poništenje izbora nekih autonomaša, a autonomaši su tražili poništenje izbora nekih narodnjaka. Narodnjaci su uspjeli da se poništi 5 autonomaških mandata, i to jednom zastupniku splitske Trgovačke komore, jednom zastupniku grada Makarske i trojici zastupnika splitskih veleporeznika. Osobito je bilo značajno poništenje izbora te trojice splitskih veleporeznika, jer je time bila spriječena mogućnost da autonomaši, koji bi inače imali većinu u kuriji veleporeznika, biraju jednog svog člana u Zemaljski odbor. Ostali autonomaški zastupnici, kojima je verificiran mandat, odrekli su se svog zastupničkog mandata u znak protesta i napustili su Sabor, u koji su se neki od njih opet vratili nakon ponovno održanih izbora za tako upražnjena zastupnička mjesta (1871) kao npr. Ante Bajamonti, Božo Filippi, Kuzma Begna i Jerolim Alesani.

S obzirom na to da je Dalmatinski sabor u sklopu svog konstituiranja u prvom zasjedanju poslije saborskih izbora birao iz svoje sredine i pet zastupnika u Carevinsko vijeće, ovaj put (1870) izabrao je Stefana Ljubišu, Pera Budmanija, Ivana Danila, Đura Vojnovića i Josipa Antonietija, koji su svi pripadali Narodnoj stranci. Godine 1872. ti su zastupnici (»bečka petorica«) glasali u Carevinskom vijeću »za zakon o izborima za nevolju«.⁵³ Taj je zakon ovlašćivao vladu da može odrediti izravne izbore za zastupnike Carevinskog vijeća ukoliko zemaljski sabori ne bi htjeli poslati svoje zastupnike u to vijeće ili ukoliko bi se ti zastupnici odrekli svog zastupničkog mandata. Donošenje tog zakonskog akta bilo je upereno prvenstveno protiv Čeha, koji su pošto nisu uspjeli postići nagodbu s Austrijom (1871) kao što su to ranije (1867) uspjeli znatno jači Mađari, odustali od sudjelovanja u radu Carevinskog vijeća. Taj je zakon, očito, bio izraz učvršćivanja centralističke politike bečkih vladajućih krugova. Glasanje dalmatinskih zastupnika u Carevinskom vijeću za takav zakon izazvalo je u Dalmaciji poprilično negodovanje. Prema riječima S. M. Ljubiše, klub Narodne stranke u Zadru ovladstio je dalmatinske zastupnike u Carevinskom vijeću da mogu glasati za taj zakon ako vlada bude spremna da uzvratno udovolji nekim konkretnim zahtjevima dalmatinskih narodnjaka. Iako dalmatinska »bečka petorica« nisu u tom smislu pregovarala s vladom, ipak su glasali za predloženi zakon na osnovi svog samostalnog stava, koji Ljubiša ovako objašnjava: »Među se rekosmo: naša je zemlja siromašna, ne može da se spušta u veliku politiku, približimo se vladi kao kome je nevolja, pa kad vlada vidi našu naklonost doći će nam sama u susret i liječiti zastarjele rane siromašne naše otadžbine.«⁵⁴ Pod dojmom javne kritike, kojoj su bili izloženi dalmatinski zastupnici

⁵² V. bilj. 50, isto, 6.

⁵³ Stefan Mitrov Ljubiša, Celokupna dela. Knj. druga, Beograd s. a., 288.

⁵⁴ Isto, 288.

u Carevinskom vijeću, a i sam uviđajući neopravdanost svog glasanja, Pero Budmani je dao ostavku, pa je umjesto njega Dalmatinski sabor izabrao Josipa Fontanu. Mnogi su narodnjaci očekivali da će klub Narodne stranke, koji se našao na okupu u Zadru početkom studenog 1872, javno izraziti osudu postupka dalmatinskih zastupnika u Beču, ali on to nije učinio. Zbog toga su tada Pero Čingrija i Rafo Pucić istupili iz tog kluba.⁵⁵ Ovim istupom Čingrija je pokazao samostalnost svoga mišljenja i energičnost svoga stava, što je bilo veoma karakteristično za njega i kao čovjeka i kao političara.

U skladu s daljnjim jačanjem svoje centralističke politike, bečka je vlada odlučila da ukine pravo zemaljskih sabora da odašilju svoje zastupnike u Carevinsko vijeće i da se ne samo »za nevolju« već i inače uvedu izravni izbori tih zastupnika. Saznavši za prijedlog tog novog zakona, klub Narodne stranke u Zadru zaključio je da dalmatinski zastupnici ne glasaju za taj zakon i, ukoliko poljski zastupnici napuste Carevinsko vijeće, da to isto urade i oni. Ali, ne obazirući se na taj zaključak, dalmatinska »bečka petorica« (Ljubiša, Danilo, D. Vojnović, Antonietti i Fontana) glasali su za predloženi zakon. Uoči glasanja, u dogovoru s dvorom, na njih je izvršio jak pritisak namjesnik Rodić, tvrdeći, ako ne glasaju za predloženi zakon, da će se to veoma štetno odraziti u Dalmaciji, prema kojoj će, u tom slučaju, vlada imati »slobodne ruke«.⁵⁶ Tom je prigodom i bečka vlada, da pridobije glasove dalmatinskih zastupnika za taj zakon, nastupila s izvjesnim »obećanjima u korist ekonomskog napretka Dalmacije«.⁵⁷ Ovo novo glasanje »bečke petorice« izazvalo je pravu buru protesta u Dalmaciji. Članovi kluba Narodne stranke u Zadru (Klaić, Takoni, Vranković, Ljubić, Paštrović i Pavlinović) uputili su već sutradan, 7. ožujka 1873, protestni brzojav »bečkoj petorici«. I Pero Čingrija je oštro reagirao, uputivši brzojav »Narodnom listu«, u kojem odobrava protest članova kluba Narodne stranke iz Zadra, iako on tada nije pripadao tom klubu.⁵⁸

Javna osuda »bečke petorice« utjecala je da se tih 5 zastupnika izdvojilo iz Narodne stranke, osnovalo zasebno svoju Narodno-sredinjačku stranku, kojoj su potom pristupili još neki zastupnici iz narodnjačkih redova i pokrenuli svoj stranački list »Zemljak«, kojega je prvi broj izašao 23. travnja 1873. u Zadru.⁵⁹ Ta secesija izazvala je jak potres u Narodnoj stranci. Ona je i do tada imala svoje unutarnje probleme, koji su ponajviše postojali tiho, i to u obliku raznih suprotnosti, naročito između liberala i klerikalaca, kao i između radikalnih i oportunističkih elemenata. Tih izraz tih unutarnjih suprotnosti očitovao se npr. i početkom 1873. kad dioničari i opunomoćenici dioničara narodnjačkog glasila »Narodni list« — Nodilo, Vranković i Paštrović — zahtijevaju od vođe Narodne stranke M. Klaića da dođe do promjene u uredništvu lista, i kad ne samo navedeni već i drugi istaknutiji narodnjaci

⁵⁵ Cvjetković, n. dj., 104.

⁵⁶ Vinko Kisić, Listajući stare godišnjake..., *Jubilarni broj Narodnog lista*, Zadar 1912, 105.

⁵⁷ Jaroslav Šidak, Mirjana Gross, Igor Karaman, Dragovan Šepić, *Povijest hrvatskog naroda g. 1860—1914*, Zagreb 1968, 106.

⁵⁸ Kisić, n. dj., 105.

⁵⁹ Maštrović, n. dj., 44.

(Špiro Bjeladinović, Rafo Pucić, Pero Čingrija, Špiro Puović) otkazuju daljnju pretplatu na taj list. Iako je Miho Klaić vjerovao da će svojim utjecajem te »protestante malo po malo navesti da opet list prime«,⁶⁰ ipak su dublji razlozi tog nezadovoljstva ostajali i podgrizali stranku. Pojava zemljaštva (nazvanog po listu »Zemljak«) bila je politički veoma štetna, jer je proširivala razdor u narodnim političkim redovima. Na taj zemljački krug oko Ljubiče snažno je utjecao namjesnik Rodić, a preko ovoga i bečki režim. Miho Klaić je već u srpnju 1873. zapazio kako zemljaci »osvajaju sve više terena, jer ih vlada pomaže«, a tada su bili u toku i njihovi dogovori da stupe »u savez s jednim dijelom autonomaša«. ⁶¹ Teška posljedica slabljenja Narodne stranke, koje je naročito izazvala i dalje produbljivala secesija »bečke petorice«, bila je osobito vidljiva u Dalmaciji prigodom prvi put održanih direktnih izbora za Carevinsko vijeće u listopadu 1873, kad se u ovoj pokrajini, na temelju novog zakona, biralo 9 zastupnika, i kad su, pored 5 autonomaša i 1 zemljaka, izabrana smo 3 narodnjaka.⁶²

Osudjujući zemljaštvo još prije tih izbora, Klaić je smatrao da je protiv te političke pojave trebalo od početka povesti oštriju borbu, a ne, kao što je činjeno, primoravati glasilo Narodne stranke »da zašuti«, i pritom nadodao: »Na žalost, vidim da smo u politici još djeca.«⁶³ Očito je da su P. Čingrija i R. Pucić bili u pravu kad su 1872. očekivali energičan obračun Narodne stranke s »bečkom petoricom«, jer bi to zapravo bio obračun sa započetom praksom političkog razdora. Za vrijeme saborskog zasjedanja u prosincu 1873. P. Čingrija i R. Pucić vratili su se u saborski klub Narodne stranke. Koliko je god njihov istup iz tog kluba bio razlozan, toliko je, i još više, ovaj njihov povratak u klub bio logična posljedica njihove želje, a i potrebe da se i kao članovi tog kluba zajednički bore sa svojim stranačkim drugovima protiv svih prepreka koje su stajale na putu težnjama Narodne stranke.

Polazeći od temeljnih zadataka svoje stranke, utvrđenih još od njena postanka 1860, kao i od aktualne situacije, u kojoj se osobito isticalo zemljaštvo sa svojom razdornom usmjerenošću, narodnjački zastupnici u Dalmatinskom saboru organizirali su nanovo svoj saborski klub Narodne stranke (19. prosinca 1873) i tom prigodom formulirali svoje političke stavove, koji su u stvari bili daljnji akcioni program tog kluba i stranke u cjelini. Intencija tog programa bila je da on bude smjernica za postignuće »složna djelovanja u saboru i van sabora«. Klub ostaje čvrsto na poziciji borbe za »sjedinenje Dalmacije sa Hrvatskom i Slavonijom«, oslanjajući se pritom na hrvatsko državno pravo. S obzirom na potrebu slavenske solidarnosti, a potaknut antisolidarnim postupcima »bečke petorice«, klub je u tom programu naglasio da »dišući slavenskim narodnim duhom, neće nigda učiniti išta što bi moglo uvriediti ili na štetu biti ostalim plemenima slavenskim, a osobito onim koji u Austro-Ugarskoj žive«. Također, potaknut nekim pojavama ra-

⁶⁰ Miho Klaić — Mihovilu Pavlinoviću, Zadar 8. I 1873; Ante Palavršić — Benedikta Zelić, Korespondencija Mihovila Pavlinovića, Split 1962, 188.

⁶¹ Miho Klaić — Rafu Arneriju, Zadar 10. VII 1873; Grgić, n. dj., (32), 309.

⁶² Kisić, n. dj., 105.

⁶³ V. bilj. 61, isto, 309.

spirivanja sukoba između Hrvata i Srba, klub je izjavio svoje stajalište da »pripoznaje podpuno ravnopravnost Hrvata i Srba u Dalmaciji«, i to kako »u pogledu vjerskome« tako i u »narodnome, političkome i književnome«. Što se tiče vjere, ona je stvar slobodnog osobnog uvjerenja, i »nijedno pitanje vjerezakonsko neće moći kao takovo postati pitanjem kluba«. U odnosu prema vladi klub je isticao svoju potpunu neovisnost, ali i spremnost da je podupire ukoliko bi to bilo korisno, i suprotno, da je uvijek pobija kad je njeno djelovanje za Dalmaciju štetno.⁶⁴ Ta programatska načela kluba Narodne stranke potpisao je i Pero Čingrija, jer su ona u cijelosti odražavala i njegove poglede.

Tijekom saborskog zasjedanja od 6. do 20. prosinca 1873. P. Čingrija je kao zastupnik bio poprilično aktivan. Zastupnici su ga birali u financijski odbor Sabora,⁶⁵ a isto tako i u komisiju za pregled poslovanja Zemaljskog odbora.⁶⁶ Kako je od 1870. bio i zamjenik prisjednika Zemaljskog odbora, zamolio je Sabor da ga oslobodi ove dužnosti.⁶⁷ Jer, Čingrija je morao ostaviti Dubrovnik i nastaniti se u Zadru ako bi prisjednik, kojemu je on bio zamjenik, bio spriječen da sudjeluje u radu Zemaljskog odbora ili ako bi se odrekao te funkcije. Međutim, njegove tadašnje obiteljske okolnosti⁶⁸ bile su takve da mu eventualno preseljenje ne bi bilo moguće, pa je zato, u skladu sa svojom korektnošću, na vrijeme upozorio na to i tražio da Sabor umjesto njega izabere drugog zamjenika prisjednika iz reda zastupnika kurije gradova i trgovačko-obrtničkih komora. Sabor je uvažio Čingrijinu molbu i izabrao drugog zamjenika.

U 1873. g. došla je do izražaja pojačana aktivnost autonomaša širom Dalmacije, pa i u Dubrovniku. Iako se Vice Vuletić, jedini autonomaški saborski zastupnik s dubrovačkog područja odrekao svog zastupničkog mandata, to je bila više posljedica njegova osobnog nezadovoljstva negoli znak da se dubrovački autonomaši uopće povlače s političkog poprišta. Autonomaši su i ovdje pomno tražili način da se približe narodnim masama i da među njima ostvare svoj politički utjecaj kako bi njime ojačali svoju stranku, koja je bila mnogo oslabila nakon pretrpljenih političkih poraza u općinskim izborima 1869. i u saborskim izborima 1870. Oni su 1873. intenzivirajući svoju aktivnost u navedenom pravcu, osnovali npr. i »Radničko društvo od napretka u Dubrovniku« (Società operaia del progresso in Ragusa).⁶⁹ Znajući za političke ciljeve autonomaša, koje su oni trebali postići preko tog

⁶⁴ Kisić, n. dj., 105.

⁶⁵ Izvj. DS, XII, Zadar 1874, 6.

⁶⁶ Isto, 15.

⁶⁷ Isto, 59.

⁶⁸ Pero Čingrija je bio oženjen Marom (rođ. Natali), udovicom iz drugog braka svog rođaka Josipa Betondića. S njom je imao četvero djece: tri kćeri (Anu, Klaru i Jelku) i sina Melka. U istom kućanstvu živjeli su još i Perov otac Melko, kao i Marina tetka — majčina sestra Mare Gozze. Bila je to dakle prilično brojna kućna zajednica od 8 članova.

⁶⁹ Stijepo O b a d, Počeci radničkog pokreta u Dubrovniku, *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru*, Razdio historije, arheologije i historije umjetnosti (2), Zadar 1966, 215.

društva, Pero Čingrija, Rafo Pucić i ostali dubrovački narodnjaci nastojali su da razbiju to društvo. To im postepeno i polazi za rukom, jer su imali jak utjecaj na pojedine istaknutije članove tog društva kao što su bili Antun Selak i Jero Savasta. Antun Selak je pripadao Narodnoj stranci i kao takav, djelujući među građanima, imao je »svojstva okretna agitatora«. ⁷⁰ U njegovu brijačnicu dolazili su mnogi Dubrovčani »od zanatlije do odvjetnika i aristokrata«, ponajviše narodnjaci, pa je tu — sjećao se Dinko Politeo, tada suplent dubrovačke gimnazije — često viđao i Pera Čingriju i Rafa Pucića. ⁷¹ Već slijedeće godine (1874) i dubrovački su narodnjaci osnovali svoje Dubrovačko radničko društvo. Prilaze mu odmah mnogi pojedinci, koji su dotada bili članovi autonomaskog Radničkog društva. Jero Savasta, koji je u autonomaškom Radničkom društvu bio predsjednik, dao je ostavku i u novom, narodnjačkom Dubrovačkom radničkom društvu izabran je za predsjednika. Upravu ovog društva, pored Savaste, sačinjavali su još: Pero Čingrija kao prvi tajnik, Antun Vučetić kao drugi tajnik i članovi Antun Selak, Dragutin Pretner i Antun Kelez. Osnivanjem Dubrovačkog radničkog društva, dubrovački su narodnjaci veoma uspješno onemogućili politički naum ovdašnjih autonomaša. Stoga je u hrvatskoj javnosti ta uspješna akcija dubrovačkih narodnjaka i shvaćena kao značajna politička pobjeda, pa su je kao takvu pozdravili, između ostalih, i Miho Klaić, Đuro Pulić, Josip Juraj Strossmayer i ban Ivan Mažuranić. ⁷² Radnička društva, o kojima je tu riječ, bila su to samo po imenu. Služila su isključivo kao forma za širi i jači stranački utjecaj na narodne mase u Dubrovniku, za političko manipuliranje tim masama. Građanski su političari inače rado primjenjivali takve forme utjecaja. Nije stoga nikakva novost što je tako djelovao i Pero Čingrija, jer je i on bio građanski političar.

Pero Čingrija, koji je, uz Rafa Pucića, vodio »glavnu rječ javnog života Dubrovnika«, ⁷³ imao je i u toj akciji veoma značajnu predvodničku ulogu. On je već tada, kako saopćava D. Politeo, bio »vrlo popularan« i uživao »veliko poćitanje«. Politeo je nadalje, pišući o Peru Čingriji u ondašnjoj dubrovačkoj sredini, kazao: »Bio je kao vez između građanstva i aristokracije; premda je uz građanstvo stajao i građanski osjećao. Aristokracija ga je volila radi njegovih vrlina. Nego on koliko s njom prijateljevao bio je ipak od nje neodvisan.« ⁷⁴ Među dubrovačkom vlastelom Čingrija je najviše prijateljevao s Rafom Pucićem, Nikom Velikim Pucićem i Marinicom Đorđićem.

U Dubrovniku su i dalje snažno živjela protuaustrijska raspoloženja. To se osjetilo i prigodom dolaska cara Franje Josipa u Dubrovnik krajem travnja 1875. Dok su s jedne strane režimski organi poduzeli sve da grad poprими svečan izgled (zastave, slavluci, rasvjeta) i da u gradu bude što svečanije (doćeci, pratnja, glazba, skupine ljudi u narodnim nošnjama iz okolice, narodna kola, boravak jedne kazališne družine iz Zagreba) — privatni Dubrov-

⁷⁰ Dinko Politeo, Izabrani članci. Predgovor, I dio, Tuzla s. a., str. CV.

⁷¹ Isto, str. CV.

⁷² Obad, n. dj., (69), 117.

⁷³ Politeo. n. dj., str. CXV.

⁷⁴ Isto, str. CXVI.

nik, onaj u svojim »domaćim sijelima« i »u prijateljskim društvima oko šoljice kafe«, nije mario »znati šta se sve to u gradu zbiva«; ova čeljad su bila »čutljiva i zamišljena«. ⁷⁵ U apoteci (»spičariji«) Rafa Šarića, koja je bila i okupljalište dubrovačkih rodoljuba, nastala je za careva boravka u Dubrovniku i jedna pjesma puna gorčine. U toj pjesmi, koju je napisao apotekar Rafo Šarić, i koji je i dotad, u nekim prigodama kad je to osjećao potrebnim, znao progovoriti svojim satiričnim komentarima, on u ime Dubrovnik postavlja pitanje caru: »Što si došo?« — i dalje nastavlja: »Je l' za vigjet / moje tuge i nevolje? / Za na vratu mi posigjet / da mi jaram teži bolje? / Za potvrdit tvomu sinu / starog djeda lupeštinu.« ⁷⁶ U Šarićevoj »spičariji«, pisane za intimni krug prijatelja, najpopularnije su do tada bile političke satire Čingrijina prijatelja profesora Joza Bunića, koji je umro početkom 1875. godine. ⁷⁷ Govoreći o Šarićevoj »spičariji« kao omiljenom sastajalištu viđenijih Dubrovčana, političkih istomišljenika narodnjačke orijentacije, J. Bersa je istakao: »Dubrovačka duša se u spičariji sasredila, u spičariji Dubrovnik ogovara, šali se i podruguje; sa spičarijom Dubrovnik trpi, prisluškuje i čeka.« ⁷⁸ Da je tu i Pero Čingrija rado navraćao, potvrđuje i zapis njegova sina Melka koji je kazao da je Pero Čingrija »skoro svaki dan prije šetnje« svraćao »u Šarićevu spičariju«. ⁷⁹

Najveći politički događaj u 1875. g., koji je snažno odjeknuo i u Dubrovniku, bio je ustanak u Hercegovini i Bosni. Austro-Ugarska je prema bosansko-hercegovačkom ustanku u početku zastupala neutralan stav, a u stvari poduzimala je sve da taj ustanak iskoristi za ostvarenje ciljeva svoje ekspanzionističke politike. Dalmatinski narodnjaci, a među njima, dakako, i Pero Čingrija, dočekali su taj ustanak s velikim političkim simpatijama. Oni su se nadali — prema riječima Pera Čingrije — da će Bosna i Hercegovina, poslije ustaničkog prevrata, biti »spojene, kao što narav zahtjeva, s Dalmacijom i Hrvatskom«, da će se tim ojačati »naš narodni živalj u Habsburškoj monarhiji« i da će istodobno time, s obzirom na daljnju budućnost, biti »postavljen prvi temelj jugoslavenskom ujedinjenju«. ⁸⁰ Zato i oni organizirano djeluju da doprinesu uspjehu ustanka. U Dalmaciji je osnovano više odbora za pomoć ustanicima u Bosni i Hercegovini, među kojima su naročito bili značajni i aktivni odbori u Kotoru, Herceg Novom, Dubrovniku, Metkoviću, Splitu i u Kninu. Postojao je u Dalmaciji i *Središnji odbor za pripomoć nevoljnim Bošnjakom i Hercegovcem* sa sjedištem u Zadru. ⁸¹ Glasilo Narodne stranke »Narodni list« poklanjao je punu pažnju ustaničkim događajima, obavješćujući o njima svoje čitaoce. Ustanički vojvoda iz Hercegovine Ivan Musić pisao je Jurju Biankiniju, uredniku »Narodnog lista«, da što god više taj list »grmi«,

⁷⁵ Bersa, n. dj., 269—270.

⁷⁶ Isto, 270.

⁷⁷ Ivo Perić, Istaknutiji profesori dubrovačke gimnazije u drugoj polovini 19. stoljeća, *Školski vjesnik* br. 3—4, Split 1967, 29—30.

⁷⁸ Bersa, n. dj., 287.

⁷⁹ V. bilj. 18, isto.

⁸⁰ HAD, AČ — Memoari P. Čingrije.

⁸¹ HAD, AČ — Č. X. 7—B/12.

da se na ustaničkim područjima »narodni neprijatelji još više plaše«. ⁸² Spomenuti odbori u Dalmaciji djelovali su tobože tajno kao da režimski organi vlasti nisu za njih znali, a što je bilo u skladu s navodnom neutralnošću Austro-Ugarske. Međutim, rad tih odbora bio je javan. Na čelu dubrovačkog odbora stajao je Pero Čingrija. ⁸³

Pojedine ustaničke vođe u Hercegovini bile su u kontaktima s Perom Čingrijom, a naročito Mićo Ljubibratić, vođa ustanika u trebinjskom kraju. On je 12. kolovoza 1875. iz manastira Duži pisao Peru Čingriji: »Svaki dan se nadam boju. Ja se ne bojim Turaka samo da mi je imati dosta praha i olova.« ⁸⁴ Iz Dubrovnika je odašiljano ustanicima mnogo municije. O tome, između ostalog, govori drugo pismo Miće Ljubibratića od 19. kolovoza 1875. g. (pisano također iz manastira Duži), u kojem on obavještava Pera Čingriju da tog dana šalje »nekoliko konja za municiju«. ⁸⁵ Iz pisama Miha Klaića, pisanih Peru Čingriji, vidljivo je koliko je naročito i Središnji odbor iz Zadra ulagao napora da pomoć ustanicima bude što veća. Taj je odbor nabavljao oružje i municiju iz Trsta (i to često u velikim količinama, jedanput čak 1.000 pušaka i 140.000 metaka), a odašiljao je i dobrovoljce, koji su s dalmatinskog tla prelazili bosansko-hercegovačku granicu da se bore zajedno s ustanicima protiv Turaka. ⁸⁶ Čingriji je podosta muke zadavala briga pri otpremi prispljelih dobrovoljaca. Dok je za naše ljude bilo dovoljno »da ih se pomaže sa nešto hrane i džebane« — talijanskim dobrovoljcima (»garibaldincima«) trebalo je još osigurati i odjeću. Nemogućnost, zbog nedovoljnog iznosa novčanih sredstava, da ih iz Dubrovnika preko hercegovačke granice otpremi kako je želio i kako je trebalo dovodila ga je do očaja. Jer, dolazak garibaldinaca u pomoć značio je pred Evropom mnogo za ustanak. A među njima je — veli Čingrija — »bilo izvrsnih, požrtvovnih, nesebičnih elemenata, koji su se borili za samu ideju slobode«. ⁸⁷

Preko Dubrovnika odašiljan je ustanicima u znatnim količinama i sanitetski materijal. ⁸⁸ Uz to, u to vrijeme u dubrovačkoj okolici bilo je mnogo izbjeglica iz Hercegovine, ⁸⁹ pa je i o njima trebalo voditi brigu, a u samom gradu bilo je i hercegovačkih ranjenika, smještenih na Pločama (u Lazaretima). ⁹⁰ Uloga Pera Čingrije u dubrovačkom odboru za pomoć hercegovačkim ustanicima bila je veoma značajna. I on je sam, govoreći o svom udjelu u tom političkom angažiranju, kazao da je tada u Dubrovniku zaista »igrao

⁸² Juraj Biankini, Narodni list i hercegovačko-bosanski ustanak, Split 1925, 24.

⁸³ Radoslav Petrović, Djelovanje dubrovačkog odbora za pomaganje hercegovačkih ustanika 1875—1878. godine, *Godišnjak Istorijskog društva Bosne i Hercegovine*, god. X, Sarajevo 1959, 222.

⁸⁴ HAD, AČ — Č. X. 7. B/a.

⁸⁵ Isto.

⁸⁶ Nada Beritić, Iz korespondencije Miha Klaića, *Arhivski vjesnik*, III, Zagreb 1960, 131. i d.

⁸⁷ HAD, AČ — Memoari P. Čingrije.

⁸⁸ Julije Grabovac, Dalmacija prema oslobodilačkom pokretu hercegovačko-bosanske raje (1875—1878), *Mogućnosti* br. 10, Split 1964, 1022.

⁸⁹ R. Petrović, n. dj., 238.

⁹⁰ Bersa, n. dj., 273.

neku osobitu ulogu, stojeći na glavi po imenu tajnog, a inače svakom dobro poznatog odbora, koji je prevrat potpomagao«. Na čelo tog odbora dovela ga je njegova aktivnost. (»Nitko me nije imenovao.«)⁹¹ Takva rukovodeća uloga od njega se i očekivala, jer je u to vrijeme dubrovački općinski načelnik Rafo Pucić bio izvan Dubrovnika kao zastupnik u Carevinskom vijeću u Beču, pa ga je Pero Čingrija zamjenjivao i u rukovođenju općinskim poslovima. Kontaktirajući s ustanicima i dogovarajući daljnju suradnju, P. Čingrija i Marinica Đorđić sastali su se jednom kod Kleka, na hercegovačkom tlu, i s vojvodom Pekom Pavlovićem.

Zanimljivo je istaći da su kontakti dubrovačkog odbora za pomaganje hercegovačkih ustanika s ustaničkim vođom Mićom Ljubibratićem nastavljeni i kad je Mićo Ljubibratić bio uhvaćen od austrijskih vlasti i interniran u Linz. Tako npr. u pismu člana tog odbora Antuna Selaka od 2. svibnja 1876, koje je pisao interniranom Ljubibratiću, Selak poručuje: »Čingrija ti šalje za sad njegov biljet.«⁹² A u ostalim Selakovim pismima Ljubibratiću tijekom 1876. g., Selak mu redovito izručuje pozdrave i u ime Pera Čingrije, Ivana Augusta Kaznačića i drugih prijatelja.⁹³ Dubrovački odbor za pomaganje hercegovačkih ustanika djelovao je, kao i ostali takvi odbori u Dalmaciji, za cijelo vrijeme trajanja ustanka (1875—1878). Njegova aktivnost bila je najintenzivnija u prvoj ustaničkoj godini. Iako su austrijske vlasti stalno nastojale da akcije pomoći ustanicima ne poprime političko obilježje, već da zadrže isključivo svoj humanitarni karakter, one su imale i svoje političke dimenzije. Dalmatinski organizatori tih akcija, među njima i Pero Čingrija, shvaćali su svoje zauzimanje doduše i kao humanitarni, ali još više, šire i prvenstveno kao politički rad.

Međustranačka politička situacija u Dalmaciji, u kojoj su narodnjaci imali protiv sebe i autonomaše i »zemljaše«, bila je i dalje napeta. Narodnjaci su početkom 1876. g., istupajući protiv Ljubiše, vođe »zemljaša«, nastupili argumentom, koji je napokon doveo i do njegova političkog diskreditiranja. Oni su otkrivali Ljubišu da je, kao zastupnik u Carevinskom vijeću, radio za osobni interes, jer je, koristeći se tim svojim položajem, isposlovao koncesiju za izgradnju dalmatinske željeznice i istu koncesiju prodao, dobivši tako ničim zasluženu veću svotu novaca. Dakako, to je bio samo povod. Pravi razlozi obračuna proizlazili su iz narodnjačkog nezadovoljstva njegovim političkim djelovanjem.

Među narodnjačkim zastupnicima, koji su 13. ožujka 1876. napustili Dalmatinski sabor, tražeći smjenjivanje Ljubiše kao saborskog predsjednika, nalazio se i Pero Čingrija.⁹⁴ Također, i 30. siječnja 1877. Čingrija je u Saboru glasao za poništenje Ljubišina zastupničkog mandata. U svojim memoarima, govoreći o Ljubiši, P. Čingrija ističe Ljubišinu lukavost i kaže, kad se već prvi put sreo s njim, da mu nije »baš dobar utisak učinio«. Ljubiša je i Čin-

⁹¹ HAD, AČ — Memoari P. Čingrije.

⁹² Savo Ljubibratić — Todor Kruševac, Prilozi za proučavanje hercegovačkog ustanka 1875—1878, *Godišnjak Društva istoričara Bosne i Hercegovine*, god. XI, 1961, 158.

⁹³ Isto, 161.

⁹⁴ Rudolf Horvat, *Hrvatski preporod u Dalmaciji*, Zagreb 1935, 80.

griji 1873. g. bio ponudio da uđe u konzorcij, osnovan »u svrhu da zadobije koncesiju za dalmatinsku željeznicu«. Ali, Čingrija je tu ponudu odbio, jer nije želio sudjelovati u tom »mutnom poslu«. ⁹⁵

U jesen 1878, nakon općinskih izbora, novo općinsko vijeće izabralo je Pera Čingriju za načelnika općine Dubrovnik. ⁹⁶ Bio je i to značajan izraz priznanja i povjerenja njegovu dotadašnjem političkom djelovanju, koje su mu iskazali dubrovački narodnjaci. U narodnjačkim redovima u Dubrovniku još je u to vrijeme vladala čvrsta politička sloga. Inače, u Narodnoj stranci su već i do tada postojale razne suprotnosti, među kojima i suprotnosti na nacionalnoj osnovi. Prirodno je bilo što su se tokom narodnog preporoda Hrvata i Srba u Dalmaciji, kao osnovni sadržaj tog preporoda, odvojeno razvile njihove nacionalne svijesti (hrvatska i srpska) i njihovi posebni nacionalni osjećaji (hrvatski i srpski), isto kao što je prirodno i nužno da jedni i drugi u političkoj borbi za svoje zajedničke interese budu složni. Ali, pored tih prirodnih procesa razvoja djelovali su i utjecaji koji su izazvali antagonističke odnose između dalmatinskih Hrvata i Srba. Klub Narodne stranke reagirao je na te utjecaje svojim političkim programima 1873, 1875. i 1877, u kojima je, u interesu jedinstva stranke i u interesu ostvarivanja ciljeva za koje se stranka bori, isticana potpuna »ravnopravnost Hrvata i Srba u Dalmaciji« i da jedni i drugi imaju »ista prava u svakom pogledu«. ⁹⁷ Pokušaj iz Dubrovnika da se putem književne sloge i isticanja slovinskog umjesto hrvatskog i srpskog imena utječe i na održanje političke sloge u Dalmaciji ostao je samo pokušaj, koji, zbog svoje anakronosti, nije mogao imati uspjeha, jer se »proces diferencijacije između srpstva i hrvatstva više nije mogao zakočiti«. ⁹⁸ S austro-ugarskom okupacijom Bosne i Hercegovine koja je započela 29. srpnja 1878, hrvatsko-srpski odnosi u Dalmaciji bili su još više pogoršani. Bilo je očito da se u hrvatskoj i srpskoj građanskoj politici toga doba u Dalmaciji sukobljavaju otada i »dvije državne misli: hrvatska, koja je težila sjedinjenju svih zemalja u kojima žive Hrvati, i srpska, koja je smatrala da to sjedinjenje predstavlja zapreku za ostvarenje srpske državne misli«. ⁹⁹ Prigodom izbora za Carevinsko vijeće, g. 1879, došlo je do konačnog političkog raskola između dalmatinskih Hrvata i Srba. Srpski birači u izbornom kotaru Benkovac-Zadar, u izborima za Carevinsko vijeće, nisu tada htjeli glasati za kandidata Narodne stranke Miha Klaića, već su glasali za autonomaškog kandidata Gustava Ivanića. Istupivši iz Narodne stranke, dalmatinski su Srbi osnovali svoju zasebnu Srpsku stranku i pokrenuli njeno glasilo — »Srpski list«, kojega je prvi broj izašao 2. siječnja 1880. u Zadru. ¹⁰⁰ Srpska stranka je od početka bila odlučno protiv sjedinjenja Dalmacije s banskom Hrvatskom. Koliko god joj je taj stav omogućavao suradnju s autonomašima, a bio počudan i Beču, toliko ju je i još više takav stav dovodio

⁹⁵ HAD, AC — Memoari P. Čingrije.

⁹⁶ HAD, Zapisnici Općinskog vijeća u Dubrovniku, I, 1876—1886, 199.

⁹⁷ Kisić, n. dj., 105—106.

⁹⁸ Šidak, Gross, Karaman, Šepić, n. dj., 110.

⁹⁹ Grga Novak, Podvojene narodne snage u Dalmaciji, *Radovi Instituta JAZU u Zadru X*, Zadar 1963, 25.

¹⁰⁰ Maštrovic, n. dj., 47.

u žestoke sukobe s Narodnom strankom. Sloga između Hrvata i Srba u Dubrovniku nastavljena je i poslije 1879. g. Bila je to zasluga u prvom redu Pera Čingrije i Rafa Pucića, a u početku im je u tome pomagao i časopis »Slovinac«, koji se zauzimao za složno djelovanje Hrvata i Srba, uspoređujući ih sa »dva oka u jednoj glavi«.¹⁰¹

Usmjerujući rad dubrovačkog općinskog vijeća, P. Čingrija, kao općinski načelnik, stalno je nastojao da i u tom vijeću vlada sloga i za Dubrovnik korisno djelovanje. On je rado prihvaćao korisne inicijative koje su dolazile i izvan vijeća. Tako npr. kad je dubrovačka omladina 3. veljače 1880. podnijela molbu općinskoj upravi, predlažući podizanje spomenika pjesniku Ivanu Gunduliću, načelnik Čingrija je to pitanje stavio kao prvu točku dnevnog reda na slijedećoj sjednici općinskog vijeća.¹⁰² S obzirom na gospodarske interese Dubrovnika pitanje izgradnje željezničke pruge, koja bi povezivala ovaj kraj s Hercegovinom i Bosnom, bilo je od velikog značenja i potrebe. Ta potreba je prvi put istaknuta još 1868. g. u jednom podnesku dubrovačke Trgovačko-obrtničke komore, upućenom Ministarstvu trgovine u Beč.¹⁰³ Nakon okupacije Bosne i Hercegovine, ostvarenje te potrebe imalo je više realnog izgleda da se ostvari. Zbog toga se i o tome 9. ožujka 1880. raspravljalo na sjednici dubrovačkog općinskog vijeća pod predsjedanjem načelnika Pera Čingrije. Vijeće je zaključilo da se ovlasti općinska uprava da organizira društvo, koje će financirati projekte željezničkog spoja Dubrovnika s njegovim zaleđem.¹⁰⁴ To je društvo bilo potom i osnovano, i raspolagalo je znatnim financijskim sredstvima, sakupljenim u samom Dubrovniku, što također na svoj način svjedoči koliko je ovaj grad bio zainteresiran za taj željeznički spoj.

Misao o sjedinjenju Dalmacije s banskom Hrvatskom nije nikad napuštala dalmatinske narodnjake. Oni su stalno pratili što se zbiva s onu drugu stranu Velebita i u svemu suosjećali s tamošnjim sunarodnjacima. To se naročito moglo vidjeti i kad je veliki potres 9. studenog 1880. zadesio Zagreb. Sve narodnjačke općine u Dalmaciji iskazale su svoju volju i spremnost da pomognu nastradalom gradu. Takav stav imao je i svoje političko značenje, a ne samo humanitarni smisao. Načelnik dubrovačke općine P. Čingrija uputio je telegram gradonačelniku Zagreba Matiji Mrazoviću, u kojem je, svjestan šteta koje je potres nanio, zaželio »da se što prije pomladi ta naša novovječna Atena kao negda ovaj stari Dubrovnik«.¹⁰⁵ Na sjednici dubrovačkog općinskog vijeća, 11. siječnja 1881, bila je prva točka dnevnog reda o davanju novčane pomoći gradu Zagrebu, te je na prijedlog načelnika P. Čingrije jednoglasno bilo zaključeno da se u tu svrhu da 300 florina,¹⁰⁶ na čemu je po-

¹⁰¹ *Slovinac* br. 16, Dubrovnik 1876, 196. — O ulozi i značenju tog časopisa iscrpno je pisao Nikola Ivanišić in: *Časopis »Slovinac« i slovinstvo u Dubrovniku, Rad JAZU*, knj. 324, Zagreb 1962.

¹⁰² HAD, Zapisnici ... (96), 273.

¹⁰³ Luko Vidak, *Iz stoljetne borbe Dubrovnika za veze sa zaleđem, Beritićev zbornik*, Dubrovnik 1960, 310.

¹⁰⁴ V. bilj. 102, isto, 275—277.

¹⁰⁵ *Slovinac* br. 23, Dubrovnik 1880, 459.

¹⁰⁶ HAD, Zapisnici ... (102), 379.

slije gradonačelnik Zagreba zahvalio u ime postradalog grada.¹⁰⁷ I časopis »Slovinac« poticao je akciju prikupljanja pomoći za postradale Zagrepčane. U toj akciji sudjelovala je i dubrovačka Narodna štionica, koja organizira jednu zabavnu priredbu, čiji je prihod namijenila postradalom gradu.

Početak studenog 1881. održani su novi općinski izbori u Dubrovniku. U predizbornoj političkoj aktivnosti djelovala su dva izborna odbora: jednom je odboru bio na čelu Rafo Pucić, a drugom Mato Natali. U ime narodnjačkog odbora na čelu s Rafom Pucićem naročito se isticao svojom agitacijskom djelatnošću Pero Čingrija.¹⁰⁸ Kandidati ovog odbora, koji su, kako se navodi u jednom izvještajnom napisu, zastupali »narodnu stranku našega grada i njezine ogranke«, bili su izabrani »velikom većinom glasova«.¹⁰⁹ Na konstituirajućoj sjednici novoizabranog općinskog vijeća, 10. siječnja 1882, izabran je za općinskog načelnika Rafo Pucić. On je smatrao da bi Pero Čingrija i dalje trebao biti općinski načelnik i nije prihvaćao ovaj izbor. Ali, P. Čingrija nije želio da bude ponovo izabran za načelnika i, dajući prednost Rafu Puciću, predložio je vijeću da se ne uzme u obzir Pucićeva odreka i da vijeće prijeđe na imenovanje općinske uprave, što je ono i prihvatilo. U novoj općinskoj upravi P. Čingrija je bio prvi prisjednik¹¹⁰ i kao takav zamjenjivao je načelnika kad je ovaj bio odsutan iz Dubrovnika ili kad je kojim drugim razlogom bio spriječen da obavlja načelničke poslove.

Sudjelujući u radu Dalmatinskog sabora, kao saborski zastupnik, P. Čingrija je među zastupnicima Narodne stranke najviše suradnički kontaktirao s Mihom Klaićem i Lovrom Montijem. Ova dvojica istaknutih liberalnih narodnjaka bili su mu ujedno i najbližiji prijatelji. Klaić mu je bio i sugrađanin, a Monti najbolji drug još iz studentskih dana u Padovi. Odstup Lovra Montija iz aktivnog političkog života (1881. odrekao se zastupničkog mandata u Dalmatinskom saboru, a 1882. i zastupničkog mandata u Carevinskom vijeću) — snažno se dojmio Pera Čingrije. Razloge svog odstupa Monti je objasnio u posebnoj brošuri, koju je izdao u vlastitoj nakladi i namijenio je »Svojiem prijateljima«. Prema njihovu shvaćanju, Hrvati i Srbi su jedan narod, između kojih nema »narodnosnijeh razlika«,¹¹¹ a budući da je među njima zavladao politička nesloga, te djeluju odvojeno i preko svojih zasebnih političkih stranaka, hrvatske i srpske, smatrao je da on ne može pripadati »ni jednoj, ni drugoj«. Kako je ta stranačka podvojenost podvojila i njegove birače i kako i u politici »vriedi ona: ko nije sa mnom, taj je proti mene«, njemu je kao zastupniku postalo nemoguće da u takvim uvjetima »bude u potpunome suglasju sa svojiem biračima«.¹¹² I zato je bio prisiljen da se odrekne i jednog i drugog zastupničkog mandata.

Monti je poslao nekoliko primjeraka navedene brošure i svom prijatelju Peru Čingriji s molbom da jedan primjerak zadrži za sebe, a ostale da raz-

¹⁰⁷ Isto, 407.

¹⁰⁸ *Slovinac* 22, 1881, 470.

¹⁰⁹ Isto, 470.

¹¹⁰ HAD, Zapisnici ... (102), 497—498.

¹¹¹ Lovro Monti, *Zašto sam istupio iz Sabora i iz Carevinskog vijeća?* Beč 1882, 6.

¹¹² Isto, 28.

dijeli njihovim prijateljima u Dubrovniku: R. Puciću, Niku Velikom Puciću, P. Budmaniju, Luku Zori i kome drugom hoće.¹¹³ P. Čingrija mu je odgovorio: »Primio sam tvoju knjižicu i razdijelio je po tvojoj požudi. Svakomu je amo dobar utisak učinila pošto ideje koje si u prvoj strani izjavio o jedinstvenoj narodnosti Srba i Hrvata i o nuždi sloge između ova dva plemena broju kod nas među svoje pristaše veliku većinu mislećijeh ljudi, ali za bolje reći s malom iznimkom, sve one koi nemaju osobnijeh razloga da im se uklone.«¹¹⁴ Odjek koji je Montijeva brošura izazvala među njegovim prijateljima i političkim istomišljenicima u Dubrovniku pričinio je Montiju zadovoljstvo. I zato je, odgovarajući na pismo P. Čingrije, isticao: »Mnijenje Dubrovčana cienim priko načina, te se radujem što tamošnji umni ljudi misle otprilike kao i ja. Niko bolje neće moći učiniti da se današnje nevoljno stanje političnijeh partija u Dalmaciji popravi što vi Dubrovčani. Vi ćete znat to pametno i izvesti.«¹¹⁵

Očito, Monti se nadao da će dubrovački narodnjaci, vjerujući u sačuvanu slogu među njima, moći korisno pridonijeti i ponovom uspostavljanju potrebne sloge između Hrvata i Srba u ostaloj Dalmaciji. Takvo lijepo mišljenje »o nama« — rekao je P. Čingrija — iznio je Monti »gledajući nas iz daleka«, i nadodao: »Ne znam bi li to (mišljenje — I. P.) bilo tako da je imao sreću oli nesreću da nas izbližega u našem gradu gleda.«¹¹⁶ Čingrija je pritom imao u vidu neke klice nesloge, koje su se postepeno uvlačile i među pristaše Narodne stranke u Dubrovniku, prijeteći da se i ovdje razdvoje njeni redovi na nacionalnoj osnovi.

Prvi izrazitiji početak te nesloge očitovao se prigodom općinskih izbora u studenom 1881. g. Od dva izborna odbora, koja su djelovala u tim izborima, za jedan (na čelu s R. Pucićem) bilo je — u tiskanoj informaciji o tim izborima — jasno rečeno da je narodnjački. Za drugi (na čelu s Matom Natalijem) nije — u toj informaciji — najodređenije kazano koga on zastupa. Ista informacija, doduše, daje neke podatke, iz kojih se i to može sagledati. U njoj se o Matu Nataliju saopćava »da je maknuo narodnom vjerom« i da se »uz dva-tri politička istomišljenika« združio uoči tih izbora »sa svojim političkim protivnicima«.¹¹⁷ Nedvojbeno je, dakle, da je u redovima dubrovačkih narodnjaka bilo i nezadovoljnih politikom Narodne stranke. Natali je do tada bio narodnjak, kao što su vjerojatno bila i ta njegova »dva-tri politička istomišljenika«. Oni su se u tim predizbornim i izbornim akcijama združili s autonomasima, jer ovi su u stvari bili njihovi dotadašnji politički protivnici. Natali je tada, napustivši Narodnu stranku, napustio i njeno osnovno načelo borbe za ujedinjenje hrvatskog naroda, i priklonio se politici Srpske stranke, koja je istupala protiv sjedinjenja Dalmacije s banskom Hrvatskom.

¹¹³ Ivo Perić, Istup Lovre Montija iz aktivnog političkog života i odjek tog istupanja među dubrovačkim narodnjacima, *Zadarska revija* 4, 1967, 313.

¹¹⁴ Isto, 314.

¹¹⁵ Isto, 314.

¹¹⁶ HAD, AČ — Memoari P. Čingrije.

¹¹⁷ V. bilj. 108, isto, 470.

Stvarajući svoj politički teren i u Dubrovniku, Srpska stranka je u ovom gradu, među svojim pristašama, imala ne samo Srbe (pravoslavne), već i pojedine katolike, koji su se potom deklarirali kao Srbi katoličke vjere (Srbi-katolici). Pojava dubrovačkih Srba-katolika — u početku isključivo među inteligencijom — temeljila se prvenstveno na onoj Vukovoj (i od Miklošiča zastupanoj) postavci da su svi štokavci Srbi. Prvi je u Dubrovniku usvojio i izražavao taj Vukov stav pjesnik Medo Pucić, a zatim profesori dubrovačke gimnazije, lingvisti (Miklošičevi sljedbenici) — Pero Budmani, Stijepo Castrapelli i Luko Zore. Njihov utjecaj širio se u dubrovačkoj sredini, a pogodovale su mu naročito ove okolnosti: dok je s jedne strane narodnjačka težnja da se Dalmacija sjedini s banskom Hrvatskom bila neostvarljiva u uvjetima austro-ugarskog dualizma, te prerastala u beznađe i dok je mržnja prema Habsburškoj monarhiji iz niza opravdanih razloga bivala sve jača, dotle su s druge strane sve više polagane nade u oslobodilačku ulogu Srbije, koju su, zbog toga, neki i nazivali: »balkanski Pijemont«. Znatan broj Budmanijevih, Castrapellijevih i Zorinih učenika (budućih profesora, liječnika, pravnika, činovnika) prešao je u Dubrovniku »na srpsku stranu« — kao što tvrdi njihov učenik Milan Rešetar — i to zato, prema Rešetarovim riječima, što je »tada u Dubrovniku uopće bila taka politička atmosfera da se je od Srbije čekalo ujedinjenje i oslobođenje našega naroda«. ¹¹⁸ I časopis »Slovinac« je »zahtjev za sjedinjenjem s Hrvatskom podredio najzad svojim simpatijama za Srbiju i Crnu Goru, koje su 1878. stekle punu nezavisnost«. ¹¹⁹ Kad je 1882. grupa dubrovačkih Srba-katolika odlučila izdavati svoj politički list pod naslovom »Gušterica«, časopis »Slovinac« je najavio izlazak tog lista, nazivajući ga »novi naš drug« i pozdravljajući ga sa: »Dobro nam došao!« ¹²⁰

Kakva je bila zadaća »Gušterice« jasno pokazuje više članaka, objavljenih u njoj, a pogotovo jedan njen uvodnik, u kojem se ističe da taj »mali mjesni list«, namijenjen puku, »zagovara narodno načelo«, a kako mi — kaže se dalje — »shvaćamo to načelo ne može ni govora biti o kakvoj drugoj narodnosti, nego o našoj narodnosti srpskoj«. Shvaćanje izneseno u tom uvodniku potpuno se poklapa s tezom Vuka Stefanovića Karadžića iz prve polovine 19. st. Vuk je, kao jezični reformator, uzeo štokavštinu (hercegovački govor) za osnovu jedinstvenoga književnog jezika i sve štokavce nazvao Srbima. Zato se u navedenom uvodniku lista »Gušterica« naročito naglašava da je dubrovački kraj kao »primorje kršovite Hercegovine« — »ogranak srpskog naroda« i da se ovdje govori »srpski jezik«. ¹²¹ Srpska misao ulazila je nadalje polako i u narodnjačka društva — Narodnu štionicu, Dubrovačku građansku muziku i Dubrovačko radničko društvo. Narodnjaci, koji su nastojali uzdržati slogu, nazivani su »monopoliste narodne misli«. ¹²² Ako se pritom ima

¹¹⁸ Milan Rešetar, Pero Budmani, *Ljetopis JAZU*, sv. 39, Zagreb 1926, 98.

¹¹⁹ Šidak, Gross, Karaman, Šepić, n. dj., 111.

¹²⁰ *Slovinac* 31 (1882), 495.

¹²¹ *Gušterica* br. 12, Dubrovnik 1883, 1.

¹²² Isto, 1.

u vidu i rast hrvatske misli, bilo je očito da će i u Dubrovniku doći do stranačke podvojenosti na nacionalnoj osnovi i do onih međusobnih trvenja kakva su već postojala u ostaloj Dalmaciji.

Režimski pritisak u Dalmaciji bivao je sve jači. To se naročito očitovalo u postupcima novog namjesnika generala Stjepana Jovanovića. On je u pokrajinske upravne urede dovodio njemačke činovnike i naredio ostalim »političkim činovnicima da se u unutarnjim stvarima moraju služiti njemačkim jezikom«.¹²³ Istaknuti činovnici narodnjačke političke orijentacije Josip Antonietti i Frane Danilo bili su iznenadno umirovljeni. Nad pisanjem »Narodnog lista« bdjela je stroga režimska cenzura i mnogi članci bili su zaplijenjeni. U takvoj atmosferi pritiska približavali su se i novi saborski izbori. Vođa Narodne stranke Miho Klaić odlučio je da se 29. ožujka 1883. održi u Splitu sastanak narodnjačkoga saborskog kluba. Na tom sastanku trebalo je zauzeti stav o predizbornoj aktivnosti. Jer, nije se smjelo dopustiti — kako je pisao Gajo Bulat — »da postanemo manjina u dojučim izborima«, objašnjavajući: »Manjina! To znači da bismo izgubili sve što smo dobili u 23 godine; da naše Općine bile bi *a la merci* naših protivnika; da naše škole, malo po malo, opet bi postale talijanske.«¹²⁴ Pored dogovora o predstojećim saborskim izborima trebalo se na tom sastanku dogovoriti i o daljnjem stavu dalmatinskih narodnjačkih zastupnika prema bečkoj vladi, koja je podržavala namjesnika Jovanovića u Dalmaciji, jer to što je on radio bila je njena politika. Režimski pritisak u Dalmaciji omogućivan je naročito i time što je narodnjački otpor bio oslabljen uslijed stranačke podvojenosti ovdašnjih Hrvata i Srba i njihove međusobne gložnje. I zato je Klaić, imajući u vidu taj tlačiteljski režimski pritisak, rezonirao: »Hoće reći da nas se ne boju. A kako bi se bojali? Gdje nam je naslon? U zemlji raztrovanoj, gdje se sa svih strana na nas napada.«¹²⁵ Kad je Pero Čingrija, kao član saborskog narodnjačkog kluba, primio poziv za navedeni sastanak u Splitu, obavijestio je pismom Miha Klaića da na taj sastanak ne može doći, izjavljujući uz to da se više ne namjerava naći ni u Dalmatinskom saboru »ko zastupnik i to za nečiniti zla kad dobro nemogu«.¹²⁶ Očito, Čingrija je, nezadovoljan, želio da se povuče s dalmatinske političke scene.

U tom istom pismu — moleći Klaića da sa sadržajem tog pisma upozna i ostale članove narodnjačkog kluba na njihovu sastanku u Splitu — Čingrija je iznio i svoje poglede na neke tadašnje političke probleme. On smatra, polazeći od situacije stvorene pojačanim režimskim pritiskom u Dalmaciji da je položaj Narodne stranke takav »da gori ne može biti«. Za sve to što čini namjesnik Jovanović (nametanje njemačkog jezika, otpuštanje domaćih i dovođenje njemačkih činovnika) Čingrija je okrivljavao Taaffeovu vladu, jer na nju »pada svaka odgovornost u legalnom smislu«. Pa i pored takvog od-

¹²³ Kisić, n. dj., 107.

¹²⁴ Gajo Bulat — Mihovilu Pavlinoviću, Split 16. III 1883; Palavršić — Zelić, n. dj., 389.

¹²⁵ Miho Klaić — Mihovilu Pavlinoviću, Zadar 19. III 1883; Palavršić — Zelić, n. dj., 391.

¹²⁶ HAD, AČ — Č. X. 7. C. f/5.

nosa te vlade prema Dalmaciji, dalmatinski zastupnici u Carevinskom vijeću u Beču — naglašavao je Čingrija, prigovarajući time i Klaiću, kao jednom od tih zastupnika — ostaju u Hohenwartovu zastupničkom klubu, koji podržava tu vladu. Prema Čingrijinu mišljenju, dalmatinski zastupnici u Beču morali bi prvom zгодom, kad se Taaffeova vlada nađe »u kakvom škakljivom položaju«, potpomoći da dođe do njezina pada. Samo takav njihov potez mogao bi Dalmaciji sačuvati »uzdrmani ugled«. (Sitni ustupci, kojima je Taaffeova vlada uzvraćala zahtjevima Narodne stranke u Dalmaciji za podršku koju su toj vladi iskazivali dalmatinski narodnjački zastupnici u Carevinskom vijeću, dokazivali su da taktika Narodne stranke nije bila dovoljno plodotvorna. Najnovija zbivanja, izražena u postupcima namjesnika Jovanovića, morala su izazvati skrajnje negodovanje i prema Taaffeovoj vladi. I zato je Čingrija bio ne samo za uskraćivanje podrške toj vladi, već i za najaktivnije djelovanje protiv nje.) Što se tiče predstojećih izbora za zastupnike u Dalmatinskom saboru, Čingrija je isticao da su Dalmaciji potrebni saborski zastupnici koji će se odlučno oduprijeti tadašnjim vladinim postupcima i koji će »braniti narodno načelo i narodni jezik«. Pri kandidiranju i izboru takvih ljudi — upozoravao je Čingrija, ciljajući na hrvatsko-srpske stranačke sukobe — ne bi trebalo gledati »kako se koji javi ni kako se koji krsti«. Jer, to je »neizbježna nužda našega položaja«.

Postojeći sukobi otežavali su borbu za zajedničke interese Hrvata i Srba u Dalmaciji. Čingriji je, kako veli dalje u tom pismu, žao što ne može pridonijeti uklanjanju tih hrvatsko-srpskih sukoba (»tomu ja ne mogu lieka naći«) i navodi da mu je najveća utjeha što za te sukobe ne snosi ni najmanju odgovornost. Izrazio je pritom i svoje nezadovoljstvo onim pojedincima u Narodnoj stranci koji su, suprotno njegovu mišljenju o nacionalnom jedinstvu Hrvata i Srba, zastupali drukčije shvaćanje. Njihov »politički sentimentalizam«, kako kaže, »dotjerao je do toga da sjedinjenje sa Hrvatskom smatraju kao posljednji cilj svojih aspiracija mješte uvidjeti u istome samo jedno srestvo i jedan korak koji bi nas približio narodnom jedinstvu«. I to je stvorilo »prvu klicu« razdora u stranci i dovelo konačno do hrvatsko-srpskog političkog razlaza. U odnosu na česte pozive na hrvatsko državno pravo, to pravo je on uvijek smatrao »samo kao prilično zgodno srestvo za voditi političku borbu za narodnost u državi kao što je Austrija«. Za njega je ono utoliko značajno koliko je »u skladu i suglasju s narodnim načelom«. Na kraju pisma Čingrija je izvještavao Klaića i o političkom stanju u Dubrovniku. Kazao je da su tu nastale takve političke konstelacije da izuzev neke ljude koji su »s dvora došli« nema »ni pet samijeh rođenih Dubrovčana za koje bi sve te idealne aspiracije za aneksijom sa Hrvatskom vriedile ni bobove kore«. Sve je to snažno djelovalo na P. Čingriju i on je, podosta razočaran, i napisao to pismo u tonu takvog raspoloženja.

Djelovanje namjesnika Jovanovića, upereno protiv Narodne stranke u Dalmaciji, nastavljalо se i dalje nesmanjenom žestinom. Gotovo u svakom broju »Narodnog lista« bili su zaplijenjeni pojedini članci. Bio je uskraćen i postdebit »Obzoru« i »Slobodi«, jer su u njima objavljivani članci iz Dalmacije o stanju u njoj. Jovanović je namjeravao prigodom predstojećih saborskih izbora surađivati s autonomašima kako bi svuda gdje je takva

suradnja mogla uspješno djelovati onemogućio izbor narodnjačkih zastupničkih kandidata.¹²⁷ Prema Jovanovićevoj zamisli trebalo je onemogućiti izbor i Pera Čingrije u Dubrovniku.

Pružajući otpor Jovanovićevim pritiscima, dalmatinski su narodnjaci — i to naročito preko »Narodnog lista« — uzvraćali svom žestinom. Ali, ti njihovi verbalni protuudari ostali bi bez rezultata da nisu dalmatinski narodni zastupnici u Carevinskom vijeću (onako kako je predlagao i Pero Čingrija) izvršili mogući pritisak na Taaffeovu vladu. Kad su ti zastupnici navijestili da će izaći iz Hohenwartova kluba, došlo je do zaokreta. Namjesnik Jovanović bio je pozvan u Beč »ad audiendum verbum« i tamo je dobio instrukcije da pokrajinska vlada, prilikom saborskih izbora u Dalmaciji, treba imati »dobrohotnu neutralnost« prema Narodnoj stranci, a »gdje uztreba (osobito u gradovima) i krepko ju podupirati onako kako je učinila pri spljetskim općinskim izborima«. ¹²⁸ Taaffe je pred Hohenwartom, a što je i zapisnički konstatirano, dao Klaiću »svečanu izjavu« da neće ni jedan činovnik u dalmatinskim pokrajinskim uredima »biti više imenovan koji nepoznade narodni jezik«, a što se njemačkog jezika tiče, on će se u Dalmaciji upotrebljavati samo u dopisivanju s Bečom i u onim presidijalnim poslovima »gdje treba«. Namjesnik Jovanović je shvatio poziv u Beč kao poniženje i »ako uzmogne« — pisao je M. Klaić — »osvetit će nam se«. Ali, pritom je Klaić isticao da je glavno »da mi uzjašemo«, tj. da narodnjaci u saborskim izborima dobiju zastupničku većinu, jer: »Sabor i odbor u svojim rukama, to nije mala stvar.« ¹²⁹ Rezultati saborskih izbora izgledali su ovako: izabrana su 23 narodnjaka, 9 pristaša Srpske stranke, 8 autonomaša i jedan Jovanovićev kandidat (biskup iz Makarske). ¹³⁰ U dubrovačkom kraju izabrani su Pero Čingrija, Miho Klaić, Lujo Serragli, Luko Zore i Frano Gondola. ¹³¹ Kroz proteklih 13 godina (1870—1883) Pero Čingrija je stalno bio biran za saborskog zastupnika u kuriji trgovačkih komora za Dubrovnik i Kotor. U ovim saborskim izborima (1883) prvi put je izabran za zastupnika u kuriji gradova za grad Dubrovnik. Na biralište u Dubrovniku izašlo je ukupno 108 birača, od kojih je 106 glasalo za Pera Čingriju. ¹³²

Poslije tih saborskih izbora, Pero Čingrija je, u lipnju 1883, pisao Mihu Klaiću ¹³³ da je protiv svojoj volji opet postao zastupnikom. Za to treba zahvaliti »nikomu drugome nego samom Jovanoviću«. Jer, kad je Čingrija saznao da je Jovanović »amo bio postavio svoj veto« — veli — »puštio sam se birati«. Na njegov pristanak da bude kandidiran utjecali su i njegovi politički istomišljenici u Dubrovniku. Pišući Klaiću, Čingrija mu je dalje saopćio svoju odluku da, sudjelujući u radu Dalmatinskog sabora, neće ući u saborski klub Narodne stranke. (U taj klub nisu tada ušli ni zastupnici dubrovačkih vele-

¹²⁷ Kisić, n. dj., 107.

¹²⁸ Miho Klaić — Mihovilu Pavlinoviću, Zadar 15. V 1883; Palavršić — Zelić, n. dj., 392.

¹²⁹ Isto, 392—393.

¹³⁰ Kisić, n. dj., 107.

¹³¹ *Slovinac* br. 18 (1883), 287.

¹³² Izvj. DS, XIX, Zadar 1884, 23.

¹³³ HAD, AČ — Č. X. 7. E. f/6.

poreznika Frano Gondola i Luko Zore.)¹³⁴ Svoju odluku Čingrija je obrazložio situacijom u Dubrovniku, u kojem je, prema njegovim riječima, državno-pravna hrvatska ideja ostala bez privrženika. Uz to, kao zagovaratelj nacionalnog jedinstva Hrvata i Srba, nije želio ući u narodnjački saborski klub. Jer, »nekadanje narodne stranke veće nema, jer se razdvojila u hrvacku i srpsku«, te on ne može pripadati ni jednoj ni drugoj stranci, odnosno ni jednom ni drugom njihovom saborskom klubu. Kad bi bilo moguće »ustrojiti opet ono što se tekom vremena rasulo«, tj. nekadašnju jedinstvenu hrvatsko-srpsku Narodnu stranku i njen jedinstveni saborski klub — kaže on — »evo me«. Ali, videći da je to nemoguće, on je smatrao da je najbolje ostati po strani izvan stranačkih redova i djelovati kako mu osobna savjest nalaže. Obrazlažući dalje svoje političke stavove, Čingrija je izjavio Klaiću u tom pismu da će se zalagati za sjedinjenje Dalmacije s banskom Hrvatskom (»ali ne sa državno-pravnog gledišta nego samo čisto narodnoga«), da će tadašnju vladu pobijati »u svakoj prigodi kad uztreba«, da će se boriti »za više rasprostiranje našeg jezika u javnom životu i za odbijanje nijemčenja« i da će surađivati s narodnjacima »do skrajnosti u čemu god bude mogao«.

Ostati izvan narodnjačkog saborskog kluba značilo je za Čingriju biti neovisan i ne sudjelovati u stranačkim hrvatsko-srpskim sukobima. Stojeći izvan tokova tih sukoba, on je smatrao da će, podržavajući inicijative i akcije koje su bile od stvarne koristi i za Hrvate i za Srbe, doprinositi i njihovu ponovnom političkom zbližavanju i političkoj slozi.

Zanimljivo je da je nedugo zatim dalmatinsko Namjesništvo zatražilo od dubrovačkog Kotarskog poglavarstva podatke o Čingrijinim zaslugama koje je stekao do tada u javnim službama u općini i pokrajini kako bi ga moglo predložiti za odgovarajuće odličje. Saznavši za to, Čingrija je 19. kolovoza 1883. reagirao pismom koje je uputio izravno namjesniku Jovanoviću. U pismu je naglasio da on nema nikakvih zasluga koje bi u tadašnjim okolnostima trebalo odlikovati i da bi mu iskazivanje takvog priznanja samo škodilo pred prijateljima, političkim istomišljenicima i pred javnim mnijenjem uopće. Zamolio je Jovanovića kao »čovjeka i vojnika na glasu« da uloži svoj utjecaj i da se ni pod kakvim uvjetima ne može raspolagati njegovim (Čingrijinim) imenom ukoliko prethodno on (Čingrija) ne da za to izričito dopuštenje.¹³⁵ Nije teško prozreti pozadinu te namjesništvene namjere da Čingrija bude odlikovan. Bez sumnje htjelo se time odobrovoljiti Čingriju prema pokrajinskoj vladi nakon što je on postao nezavisan od saborskog narodnjačkog kluba. Taj potez shvatio je tako i Čingrija i zato je odmah odlučno reagirao.

Sudjelujući u saborskim raspravama ili u raspravama u dubrovačkom općinskom vijeću, Pero Čingrija je uvijek vezivao svoju pažnju za sasvim konkretne stvari. Nije nikad želio držati duge govore. Uzimao je riječ samo onda kad mu se činilo da je to potrebno i da svojim mišljenjem može korisno pridonijeti. Zbog toga je najčešće ostavljao dojam — kako kaže D. Politeo,

¹³⁴ Nikša Stančić, Iz rukopisne ostavštine Mihovila Pavlinovića, *Historijski zbornik* XXV—XXVI, Zagreb 1974, 324.

¹³⁵ HAD, AČ — Č. X. E. f/13.

koji ga je odlično poznao — da se »ne uzvisuje do neke osobite govorničke visine«. Reagirajući neposredno, pogotovo ako ne bi bio »osobito rasplamćen«, događalo se da »kadkad zapinje i kadkad traži rieč«. Ali, unatoč tomu, on je bio »govornik koji zanima i najsimpaticinije djeluje, jer iz svake njegove rieči proviruje svijest najdubljega i najenergičnijega uvjerenja«. Njegovi govori, koje bi unaprijed pripremio kad je to zahtijevala kakva »vanredna prigoda«, bili su »harmonična cjelina«, djelovali su kao »sliveni«, u njima je »frazu birana, a izreke pune jezgrovitih i literarnim ukusom udešenih anti-teza«. U trenucima kad je polemizirao bio je »prilično goropadan, te se prsi i prsi hvata sa svojim protivnikom« nastojeći argumentima »da ga strovali na zemlju«. Ako bi kada istupio pod »konservativnim oblikom«, odmah bi se moglo zapaziti da to »ne pristaje njegovoj čudi vatrenoj i nagloj od koje očekuješ radikalnih provala«. ¹³⁶

Kao političar Čingrija je bio stalno protuaustrijski raspoložen. Takvo njegovo raspoloženje produbljivale su svakodnevne spoznaje o tlačiteljskoj politici, koju je Austrija i nadalje bezobzirno vodila prema Dalmaciji. Jezično pitanje u upravi nije bilo riješeno. Nije bilo riješeno na zadovoljavajući način ni u sudstvu. Srednje škole u Zadru i pomorske škole u Dubrovniku i Kotoru još su uvijek imale talijanski kao nastavni jezik. Krupna gospodarska pitanja počev od potrebe izgradnje prometnica (željezničkih i cestovnih) s dalmatinskim zaleđem, preko potrebe isušivanja močvarnih predjela (koji su, zbog močvarnosti, bili ne samo mrtvi kapitali već i rasadišta malarije), pa do nužnih financijskih potpora za unapređivanje pomorstva, industrije i iskorištavanje postojećih prirodnih bogatstava — čekala su iz godine u godinu rješnje. Vladina politika »mrvica« više nikoga nije mogla zadovoljiti i neraspoloženje je raslo. Stranački sukobi između Hrvata i Srba potpuno su odgovarali vladinoj politici, jer su slabili snagu njihova otpora i pritiska odozdo. Svijest o Austriji kao neprijatelju Hrvata i Srba širila se i među srednjoškolskom omladinom. Ovo je bilo vidljivo i u Dubrovniku, a može se, između ostalog, konkretizirati i jednim posebno zanimljivim primjerom iz 1885. g., kad je nekoliko đaka, među kojima se nalazio i Čingrijin sin Melko, imalo svoje tajno đačko društvo, koje je povezivala ista protuaustrijska misao, izražena i u geslu tog društva: »Dolje sa svim što na Niemce sieća.« ¹³⁷

Upravo zato što se tu radi i o sinu Pera Čingrije, potrebno je nešto i pobliže reći o tom društvu. Čingrijinu sinu Melku bilo je tada (1885) tek 12 godina. On se, videći politički rad i spoznavajući političke preokupacije svoga oca, živo zanimao i za politička pitanja. Imao je Melko i svoje mlade prijatelje, nešto starije od njega, kao što su bili gimnazijalci Stijepo Đivić, Jozo Heler, Dragomir i Niko Gučić, te đak završnog razreda građanske škole Frano Supilo. Do vremena kad je Melko počeo pohađati gimnaziju, u toj je gimnaziji vladao »Slovinčev« duh. Ali, kad su u gimnaziju došli neki mlađi profesori pravaške političke orijentacije, bio je poremećen »Slovinčev« duh u gimnaziji. Počeli su se otada u njoj širiti i pravaški nazori. Potrebno je istaći

¹³⁶ Politeo, n. dj., str. CXVII—CXVIII.

¹³⁷ V. bilj. 18, isto.

da je npr. još 1883. g. dolazio u Dubrovnik i istaknuti pravaš Fran Folnegović.¹³⁸ Među dubrovačkim gimnazijalcima sve se više znalo o Anti Starčeviću, a »Slobodarke« Augusta Harambašića išle su »od ruke do ruke«.¹³⁹ Pravaški nazori u gimnaziji — s obzirom na politička zbivanja u Dubrovniku i u Dalmaciji uopće — bivali su sve prisutniji među đacima. Spomenuti učenici sa-stajali su se i u Čingrijinoj kući i tu su čitali novine i druge političke publikacije. Tajnost svog društva nisu nikome otkrivali. Kad je 25. veljače 1885. došao u Dubrovnik prestolonasljednik Rudolf, oni su se dogovorili da iskažu svoje antidinastičko raspoloženje na način da ne pozdrave carevića Rudolfa kad ga susretnu za vrijeme njegova boravka u Dubrovniku. I održali su riječ. O tome su potom i pričali i isticali to ne kao smjelost, već kao svoj politički stav. Zbog toga je protiv njih bila provedena i školska istraga, koja je završila njihovim isključenjem iz škole. O političkom mišljenju i osjećanju tih đaka najbolje svjedoči zapisnik s tadašnjeg saslušanja 15-godišnjeg Frana Supila, koji se, nedvojbeno, najviše isticao svojom zrelošću u tom tajnom đaćkom društvu.¹⁴⁰ Na pitanje da li je »iz potpunog uvjerenja ili samo za šalu« isticao »da će biti pravi Hrvat i sveđ braniti hrvatsko pravos«, Supilo je odgovorio: »Jesam baš iz uvjerenja, a ne za šalu, jer su to ozbiljni posli, a nису stvari od igre«, i pritom još naglasio »da bi tako misliti morao svaki pravi Dubrovčanin«.¹⁴¹ Očinska dužnost nalagala je Peru Čingriji da brani svog iz gimnazije isključenog sina, te se u tu svrhu obratio žalbom Pokrajinskome školskom vijeću. To je vijeće djelomično uvažilo Čingrijinu žalbu i njegovu sinu Melku svelo kaznu isključenja sa tri na jedan semestar.

Tužba, na osnovi koje je došlo do zametanja istrage protiv navedenih đaka, potekla je iz redova protivnika hrvatske misli u Dubrovniku. Pero Čingrija nije želio otvoreno reći tko su konkretno ti protivnici iako je tom njihovom tužbom duboko pogođen, jer je ona bila uperena i protiv njega kao političara, a ne samo protiv njegova maloljetnog sina. Polemizirajući s vođom Srpske stranke Savom Bjelanovićem, koji je u Dalmatinskom saboru spomenuo i pravašku propagandu u dubrovačkoj gimnaziji, zbog koje je moralo doći i do izгона nekolicine đaka, Čingrija je naglasio: »Prosta igra htjela se prikazati kao ozbiljna stvar — s koje strane, ne ću kazati.«¹⁴² I u toj polemici Čingrija je ponovio svoje mišljenje o nacionalnom jedinstvu Hrvata i Srba. To njegovo mišljenje, koje je odražavalo jedan od temeljnih stavova Narodne stranke, imalo je u to vrijeme sve manje pristalica i u Dubrovniku. Politička sloga između Hrvata i Srba u tom gradu održala se dulje nego bilo gdje drugdje u Dalmaciji. Bila je to u prvom redu zasluga narodnjačkih vođa u toj sredini Pera Čingrije i Rafa Pucića. Rafo Pucić je bio i tada općinski načelnik, a Pero Čingrija prvi prisjednik u općinskoj upravi. Politička diferencijacija unutar Narodne stranke nije mogla mimoći ni Dubrovnik. U upravama dotad narodnjačkih društava prevladale su pristaše

¹³⁸ *Gušterica* 12 (1883), 4.

¹³⁹ V. bilj. 18, isto.

¹⁴⁰ Bernard Stulli, Iz mladih dana Frana Supila, *Dubrovnik* 4 (1970), 43.

¹⁴¹ Hamdija Hajdarhodžić, Školovanje Frana Supila, *Naše more* br. 5—6, Dubrovnik 1963, 76; V. i *Arhivski vjesnik* VI, Zagreb 1963, 218—219.

¹⁴² Izvj. DS, XXI (1885), Zadar 1886, 233.

Srpske stranke (uglavnom Srbi-katolici), koji su tim društvima nametali i srpski stranačko-politički karakter. Politički razlaz u Dubrovniku bio je, dakle, već gotova činjenica.

Taj razlaz bio je definitivno obilježen početkom listopada 1885. g. kad je dubrovačka Narodna štionica, prigodom prijenosa posmrtnih ostataka Stefana Mitrova Ljubiše iz Beča u Budvu, poslala Antuna Pugliesija da u njeno ime prisustvuje Ljubišinoj sahrani i na njegov grob položi vijenac. Pojedini članovi Štionice smatrali su da je taj njen gest ne samo politički neopravdan već i politički provokativan. U otvorenom pismu, koje su Pero Čingrija, Lujo Klaić, Eugen Saraca, Klimo Getaldi, A. Lubin, Josip Posedel, Riko Saraca, N. Pucić, Salamun Mandolfo, Niko Deanović i Marko Topić uputili upravi Štionice, kaže se da zastupanje Narodne štionice na Ljubišinoj sahrani vrijeđa one štioničine članove koji su Ljubišino »ponašanje, u političkom polju, osudili« i da zato potpisani traže da se sazove izvanredna skupština na kojoj bi se dalo objašnjenje i eventualno opravdanje tog postupka.¹⁴³

Pero Čingrija je u povodu toga istodobno objavio i svoje posebno pismo, upućeno upravi Narodne štionice, u kojem naglašava da je kao saborski zastupnik sudjelovao u osudi S. M. Ljubiše i da stoga ne može odobriti postupak štioničine uprave. Ako skupština Štionice odobri takav postupak, on će — upozoravao je — jer drži do časti i dosljednosti svojim stavovima, istupiti iz Štionice iako će mu to teško pasti jer je sudjelovao u štioničinu radu od njena osnivanja, i to ne samo kao običan član, već više puta i kao član njene uprave i kao njen predsjednik.¹⁴⁴ Budući da je to Čingrijino pismo bilo objavljeno u lokalnom listu »Glas dubrovački«, koji su pokrenuli i uređivali dubrovačke pristaše Srpske stranke (a među njima pretežno Srbi-katolici), objavljen je uz to pismo i njihov komentar.¹⁴⁵ U tom komentaru se kaže da je Čingrijin potez »skoro smiješan«, jer on teži da Narodnoj štionici »nametne svoje čuvstvo«, i to još pod prijetnjom da će iz nje istupiti ako to čuvstvo ona »ne primi podložno«. I dalje, u istom komentaru, budući da je i Čingrija bio zastupnik, izvrgnuti su poruzi dalmatinski zastupnici u Dalmatinskom saboru i u Carevinskom vijeću ovim riječima: »Blago nama! Do brzo će slavni primjeri Marojice Kaboge i Nikole Bone posve potamniti pred neobjektivnim požrtvovanjem naših sadašnjih zastupnika.«

Raskol je, dakle, bio neizbježiv. Uprava Narodne štionice, uoči izvanredne skupštine, primila je u Štionicu 15 novih članova i provela potrebnu agitaciju kako bi joj bilo izglasano povjerenje. Na prijedlog Vlaha Matijevića, skupština je izrazila povjerenje dotadašnjoj upravi sa 45 glasova za i 10 glasova protiv. Pero Čingrija, koji je također sudjelovao na skupštini, videći raspoloženje većine, i držeći se svoje već ranije dane izjave, ponovio je i tada »da odstupa iz Štionice«.¹⁴⁶ Stranačka podvojenost između Hrvata i Srba postala je otada otvorena politička stvarnost i u Dubrovniku. Ta podvojenost nije bila posljedica toga što su Pero Čingrija i njegovi politički istomišljenici

¹⁴³ *Glas dubrovački* 5 (1885), 36.

¹⁴⁴ Isto, 36.

¹⁴⁵ Isto, 37.

¹⁴⁶ Isto, 38.

istupili iz Narodne štionice, već obrnuto: njihov je istup bio posljedica već stvorene podvojenosti. Pero Čingrija je, nakon dotadašnjeg taktiziranja, ispunjenog popustljivošću i nadama da će se uzdržati politička sloga, bio definitivno suočen sa spoznajama da te sloge više nema i da je u Dubrovniku — između Narodne i Srpske stranke — nužna politička konfrontacija.

IV. PRED NOVIM ISKUŠENJIMA I TESKOĆAMA

Politička atmosfera u Dubrovniku poslije raskola u Narodnoj štionici postajala je sve napetija. Kako su 1886. g. trebali biti održani općinski izbori, »Srpski glas« — organ Srpske stranke, poticao je pristaše te stranke u Dubrovniku da se što bolje organiziraju i da iz općinske uprave istisnu stranku Pera Čingrije i Rafa Pucića, jer da je ova stranka, držeći od 1869. općinu u svojim rukama, »stvorila općinski fideikomis«. Pozivajući na rušenje Pucića i Čingrije, isti list je naglašavao: »Oslobodite se njih, ili sad, ili nikad.«¹⁴⁷ Ali, Narodna stranka u Dubrovniku, iako je izgubila podosta pristaša, bila je poprilično jaka, te je i u ovim izborima, održanim krajem 1886, izborila pobjedu. Ni Pucić, ni Čingrija, iz određenih taktičkih razloga, nisu željeli da budu kandidirani za općinskog načelnika. Oni su se zauzeli za kandidaturu Vlaha De Giullija, te je ovaj bio i izabran za novog općinskog načelnika.¹⁴⁸ Vlaho De Giulli pripadao je Narodnoj stranci. Kao čovjek i trgovac uživao je znatan ugled u Dubrovniku. Rafo Pucić, nezadovoljan zbog stranačke podvojenosti Hrvata i Srba, a i inače narušena zdravlja, želio se povući iz javnog političkog života.¹⁴⁹ On nije pristao ni da bude kandidiran za vijećnika u tom novom općinskom vijeću. Pero Čingrija je ušao i u ovo novo općinsko vijeće, te i ovaj put bio biran za prisjednika.

Ostavši izvan Narodne štionice, dubrovački Hrvati, pristaše Narodne stranke, ostali su bez stalnog mjesta gdje bi se mogli sastajati i dogovarati. Zbog toga su oni — pod rukovodstvom Pera Čingrije — odlučili da osnuju novu čitaonicu, koja bi bila mjesto njihova okupljanja i dogovaranja. Ali i pristaše Srpske stranke u Dubrovniku pojačale su svoju aktivnost. Nakon prestanka »Glasa dubrovačkog« (1886), pripadnici te stranke pokrenuli su svoj novi lokalni list, dajući mu ime »Radnik«. Prvi broj »Radnika« izašao je 1. ožujka 1887. Ovaj list — kojem je kao »vlasnik, izdavaatelj i odgovorni urednik« bio naznačen Domo Depolo, a uređivao ga je Antonije Stražičić — nije, kako bi se moglo suditi po njegovu nazivu, zastupao radničke interese. U njemu su dapače i osuđivane ideje socijalizma, koje su dopirale iz zemalja u kojima je radnički pokret bio razvijen. Glavni zadatak tog lista bio je da

¹⁴⁷ *Srpski list* br. 46, Zadar 1886, 3.

¹⁴⁸ HAD, Zapisnici Općinskog vijeća u Dubrovniku 1887—1892, 4.

¹⁴⁹ Iz istog razloga on već 1883. g. nije dopustio da bude kandidiran za sargskog zastupnika. G. 1885. pristao je ipak na kandidaturu za zastupnika u Carevinskom vijeću i tada bio izabran. Kao zastupnik u Carevinskom vijeću ostao je do svoje smrti (1890). U Dubrovniku je zadnjih godina svoga života živio povučeno, stojeći po strani hrvatsko-srpskih sukoba, ali ne i izvan pripadništva Narodnoj stranci, jer je smatrao da ona podjednako zastupa interese i Hrvata i Srba.

među stanovnicima Dubrovnika djeluje sa stajališta politike Srpske stranke i da ih pridobije za tu politiku. U listu su naročito napadni najistaknutiji narodnjaci u Dubrovniku, Pero Čingrija i Rafo Pucić, o kojima je Antonije Stražičić pisao da nisu za njega »nikakve ličnosti«, već »prosto imena«.¹⁵⁰

Na takav smjer »Radnikova« pisanja bilo je reagiranja u Dubrovniku, pa i preko zadarskog »Narodnog lista« u dopisima Frana sa Zvonika.¹⁵¹ Ta reagiranja vidljiva su i iz »Radnikova« odgovora, koji je upozoravao da se po gradu kupe potpisi s ciljem da se uputi molba vladi da zabrani njegovo daljnje izlaženje, jer da »sije nemir u Dubrovniku«. Iz tog odgovora vidljivo je i to da je među dubrovačkim Hrvatima postojala zamisao da i oni pokrenu svoj list.¹⁵²

Pero Čingrija je nastojao da se nova čitaonica u Dubrovniku otvori što prije. On je sam napisao njena pravila (»ustav«), nazvavši je *Dubrovačka narodna čitaonica*. Budući da je Narodna štionica zadržala taj svoj prvotni naziv, u kojem, dakle, nije isticano srpsko ime, iako je u njoj vladao srpski duh, Pero Čingrija je smatrao da i u nazivu nove čitaonice ne treba isticati hrvatsko ime, mada je jasno da će ona imati hrvatski karakter. Prema Ustavu Dubrovačke narodne čitaonice u Dubrovniku, koji je Namjesništvo potvrdilo 16. svibnja 1887, njen zadatak je bio »da među članovima promiče napredak prosvjete i druževnosti«, a član »može postati svaka osoba dobrog društvenog glasa i ponašanja«. Nadalje, bilo je predviđeno da čitaonica ima svoju knjižnicu, da prima tuzemne i inozemne novine i da organizira razne zabave. Poslovni jezik čitaonice je »srbsko-hrvacki«.¹⁵³ Pripreme za otvaranje Dubrovačke narodne čitaonice obavljene su u svemu veoma poduzetno tako da je ona već u lipnju 1887. mogla započeti radom.¹⁵⁴ U toku završnih priprema za početak rada Dubrovačke narodne čitaonice »Radnik« je napadao njeno osnivanje, navodeći da među njenim članovima nema ni »jednog pravog Dubrovčanina«. U tom napadu upućena je i prijetnja Peru Čingriji i njegovim političkim istomišljenicima, i to ovako: »O njima ne ćemo govoriti, jer se znamo i Bože daj da se budemo znati došastijeh izbora; da samo vidimo Dubrovčani mogu li još biti Dubrovčani, a ne da nas neki vuku za nos sa strane.«¹⁵⁵ Ti slijedeći izbori nisu bili daleko: saborski 1889, općinski 1890. Srpska stranka u Dubrovniku spremala se da na tim izborima istupi sa svojim kandidatima. Nastale stranačke suprotnosti pretvorit će i Dubrovnik u poprište žestokih političkih sukoba.

¹⁵⁰ U tom istom napisu, napadajući Narodnu stranku, Stražičić je pisao ovako: »Hrvatske stranke u Dubrovniku od Dubrovčana neima. Evo me na oklad. Ako mi nagjete 15 (vele je), 10 (i još je vele), 5 Dubrovčana, koji će javno kazati da su Hrvati, ja gubim sedam litara vina i pečena ovna. Hrvacku stranku sastavljaju stranci, a njima se pridružili Pero i Rafo.« — Antonij A. Stražičić, Prva i posljednja »Narodnom listu« i njegovijem dopisnicima, *Radnik* 5, 1887, 3.

¹⁵¹ Pseudonim Mata Pište.

¹⁵² *Radnik* 6, 1887, 1.

¹⁵³ HAD, AC — Č. XIX—4.

¹⁵⁴ Šime Peričić, Društva u Dubrovniku u drugoj polovini 19. i početkom 20. stoljeća, *Dubrovnik* 3 (1968), 122.

¹⁵⁵ *Radnik* 6, 1887, 3.

Usporedo s jačanjem Srpske stranke u Dalmaciji, jačala je i aktivnost autonomaša. To se moglo naročito vidjeti i u Dalmatinskom saboru, čije je zasjedanje počelo 26. studenog 1887. Pero Čingrija je i ovaj put, kao što je to činio i za prethodnog saborskog zasjedanja 1886. g., bio prisiljen da polemizira s Antom Bajamontijem. Osporavajući Bajamontijeve navode o talijanskoj kulturi u Dalmaciji i osobito u Dubrovniku, Čingrija je kazao da su u starom Dubrovniku postojali pisci koji su pisali latinski, ali talijanskih pisaca u starom Dubrovniku, u pravom smislu, nema. »Dubrovnik je na glas došao zato, što je podigao hram narodnoj rieči, a ne rieči talijanskoj.« Čingrija je dalje upozorio da talijanski jezik u ovoj našoj sredini djeluje otuđujuće. Da to konkretizira, naveo je primjer Zadra, koji se, pod utjecajem nametnute talijanštine, »otuđuje od ostale pokrajine«, i istakao da otuđivanje tog grada može »do znatno pogibeljnih posljedica dovesti«.¹⁵⁶

Ta Čingrijina polemika s Bajamontijem potakla je Luja Serraglija, dubrovačkog autonomaša, da se i on uključi u polemiziranje s Čingrijom, i to preko lista »Il Dalmata«.¹⁵⁷ Autonomaši su uvijek, pa tako i Serragli, zalazujući se za talijanski jezik, branili tobože talijansku kulturu. Čingrija je, u povodu Serraglijeva napisa, reagirao ovećim člankom, u kojem je pobijao autonomaška shvaćanja i težnje.¹⁵⁸ Narodnjaci nisu neprijatelji ni Italije, ni talijanske kulture — isticao je Čingrija, i to potkrijepio svojim osjećajem, navodeći da mu je »ona zemlja draga radi liepih uspomenâ« iz »mladijeh ljeta«, kao što mu je »knjiga talijanska najmilija nakon narodne naše«. I Čingrija je naučio, za svojih studentskih dana u Padovi, kako se tamo »narodni jezik i narodna knjiga cieni i čuva«. Taj nauk on želi da oživotvori i ovdje, u svojoj domovini, cijeneći i čuvajući svoj jezik — kao što to čine i Talijani u svojoj zemlji — jer bez narodnog jezika nema ni narodne kulture. »Jaoh se onom — naglasio je Čingrija — koji tim svetinjam pretpostavlja tuđinstvo, jer taj ni ime naroda ne zaslužuje.« Dalmacija ne pripada Talijanima; ona »sa etnografskog gledišta pripada slavenskom plemenu, kojijem je napučena, zvali toga hrvatskijem ili srpskijem, kako se komu sviđi«.

Pobijajući Serraglijeve uveličavajuće navode o talijanskom jeziku i talijanskoj kulturi u Dubrovniku, Čingrija je upozoravao »da Dubrovčani starijeh doba posjedovali su sveopću kulturu onog vremena, koja je bila latinska kod njih kao i u svoj ostaloj Evropi«. Na osnovi te kulture, stari Dubrovčani su »mogli bez ikakve druge potpore podići svoju narodnu književnost do onog visokog stepena do kojeg su se popeli na tom polju drugi suvremeni narodi bez pomoći talijanske naobraženosti«. Talijanska književnost — prema Čingrijinu mišljenju — imala je u starom Dubrovniku »ulogu sasvim drugog reda«. U starom Dubrovniku »ni u obiteljski govor talijanski jezik nije prodro«. Žalosno je što je Lujo Serragli ostao vjeran svojim »krievijem nazorima« i što se i u svojoj starosti »odlučno za njih bori«. Njemu — veli Čingrija — »nije bilo suđeno« da se nađe u Narodnoj stranci i da se bori za nešto razumno i korisno. On neće da prizna »veliko načelo narodno-

¹⁵⁶ Izvj. DS, XXIII (1887), Zadar 1888, 411.

¹⁵⁷ Luigi Serragli, Ragusa e la coltura italiana, *Il Dalmata* 2, 1888, 1

¹⁵⁸ Pero Čingrija, Dubrovnik i talijanska kultura, *Narod* br. 6, Split 1888, 1.

sti«, te, kao autonomaš, upisuje narodnjacima »u grieh« što ne dopuštaju »da se u našoj zemlji tuđi jezik na užtrb našega širi«. To narodnjaci neće nikada dopustiti. »Zar bi to — upitno je isticao Čingrija — dopustili Talijani, Nijemci, Francuzi?« U zagovarateljima održavanja talijanskog jezika u Dalmaciji Čingrija je vidio »zagovaratelje talijanske misli«, pa je i zbog toga, u završnom dijelu svog članka, izložio kritici osnivanje podružnice društva »Pro patria« u Zadru.

Kao jedan od osnivača Dubrovačke narodne čitaonice, i njen predsjednik, Pero Čingrija je nastojao da što bolje razvijê njenu društveno-političku i kulturnu djelatnost. I ona se, kao takva, sve više osjećala u dubrovačkoj sredini. Prema Čingrijinoj želji, Josip Juraj Strossmayer izabran je za počasnog člana ove čitaonice.

Tijekom prve polovine 1889. g., u vezi s predstojećim saborskim izborima, odvijala se posvuda predizborna politička aktivnost. U toj aktivnosti u pojedinim općinama na području dubrovačkog kotara zapažali su se razni utjecaji, koji su dovodili i do isticanja više zastupničkih kandidata. U pismu od 22. lipnja 1889, koje su Mato Ivetta i Mato Marčić iz Trpnja pisali Peru Čingriji navodi se da se »u ovom kotaru pojavila neka bujica predložnika što činovnika, a što popova«. Trpanjska općina je istakla kandidaturu Stjepana Ferrija. Zbog toga su Ivetta i Marčić molili Pera Čingriju da on, kao vođa Narodne stranke u Dubrovniku, utječe preko dubrovačkog središnjeg narodnjačkog izbornog odbora na vodstvo općine Ston da i ova općina podrži kandidaturu Ferrija, za kojeg ističu da je »osoba dostojna povjerenja«. ¹⁵⁹ U samom Dubrovniku vodila se žestoka agitacija protiv izbora Pera Čingrije, kojem je bio suprotstavljen protukandidat Frano Gondola. Ovu agitaciju vodile su dubrovačke pristaše Srpske stranke, povezani i s dubrovačkim autonomašima. Oni su uoči izbora izdali svoj izborni proglas, ¹⁶⁰ u kojem hvale Frana Gondolu, ističući da će birači, ako glasuju za njega, pokazati da su »pametni i politički zreli«. Iako je u Dubrovniku bilo jasno tko su — u stranačkom smislu — potpisnici tog proglašenja, oni se tu nisu deklarirali ni kao pripadnici Srpske, ni kao pripadnici Autonomaške stranke, već kao građani »bez razlike stranaka i vjere«. ¹⁶¹ Potrebno je istaći da su i prigodom općinskih izbora u Dubrovniku 1886. g. pristaše tih dviju stranaka — Srpske i Autonomaške — nastupali zajedno. Ovaj put njihov je zajednički nastup bio mnogo organiziraniji i, prema tome, imao više izgleda za postignuće cilja.

Izbori u kuriji gradova obavljani su 5. srpnja 1889. Toga dana Pero Čingrija nije izabran za zastupnika grada Dubrovnika, već je bio izabran njegov protukandidat Frano Gondola. Od 312 birača, koliko ih je došlo na biralište,

¹⁵⁹ HAD, AČ — Č. X. 7. C. o/6.

¹⁶⁰ Taj proglas potpisali su: Baccich Antun, Baccich Božo, Bakara Pavo, Bassegli-Gozze Baldo, Berberović Bogdan, Bizzaro-Ohmučević Lujo, Bona Luko, Bonda Marinica, Caboga Brnja, Cuković Miho, Đurišić Mato, Gradi Nikša, Jarak Mato, Jeftanović Tomo, Jelić Ivo, Linardović Antun, Muhoberac Antun, Pilato Božo, Pugliesi Antun, Pavlić Jako, Radoje Niko, Radulić Niko, Rubricius Ivo, Šarić Matej, Serragli Abele, Srincich Pavao, Svilocossi Niko i Tolentino Jozo.

¹⁶¹ HAD, AČ — Č. X. 7. C. o/7.

170 je glasalo za Gondolu, 142 za Čingriju.¹⁶² Izborni poraz P. Čingrije u Dubrovniku djelovao je iznenađujuće i snažno je odjeknuo širom Dalmacije. Taj njegov poraz doživjeli su splitski narodnjaci kao »grom iz vedra neba«.¹⁶³ Načelnik splitske općine Gajo Bulat, koji je bio na čelu narodnjačkog izbornog odbora u Splitu, predložio je da se Pero Čingrija kandidira i izabere za saborskog zastupnika u kuriji splitskih veleposrednika. U međuvremenu je i Luko Zore ponudio Čingriji svoju kandidaturu u izborništvu dubrovačkih veleposrednika, ali je Čingrija tu ponudu »s delikatnih razumljivih razloga bio odbio«.¹⁶⁴ Ponudu splitskog izbornog odbora Čingrija je prihvatio i dana 8. srpnja 1889. izabran je u izborništvu splitskih veleposrednika.

Postavši opet zastupnik u Dalmatinskom saboru, Pero Čingrija je odlučio da se vrati u saborski klub Narodne stranke. S tom odlukom pošao je u Zadar na zasjedanje Dalmatinskog sabora, koje je počelo 24. srpnja 1889. Njegov sin Melko, tada 16-godišnjak i tek svršeni učenik VI razreda gimnazije, pisao mu je 27. srpnja 1889. u Zadar da prati »Narodni list« i da još nije izašla vijest da je ponovno »u klubu«. Sin ga je upozoravao: »Nemoj po vragu ne ući.« Jer, nepovratak u klub mogao bi »ozlovoljiti naše« (tj. narodnjake). A to bi za Čingriju značilo da ne bi više mogao »zadobiti pristaša«. Što se omladine tiče — istakao je Melko — ona je »već po nas propala«. Ta točna Melkova konstatacija bila je rezultat zaista dobra poznavanja prvenstveno dubrovačke situacije. Narodnjaci u Dubrovniku nisu više imali svojih pristaša među omladinom. Politikom zainteresirani omladinci bili su u Dubrovniku sljedbenici ili ideologije koja je stvorila Srbe-katolike ili pravaške ideologije. Melko je savjetovao ocu da bez odgađanja uđe u narodnjački saborski klub, završivši svoje pismo riječima: »Poslušaj gdje god i mlađega.«¹⁶⁵

Razumije se da bi se Pero Čingrija i bez tog sinova poticanja vratio u saborski klub Narodne stranke. On je svoj povratak u klub i pismeno obrazložio i to obrazloženje predao Mihi Klaiću, predsjedniku kluba. U tom obrazloženju Pero Čingrija navodi da je, istupajući iz kluba 1883. g., smatrao da će svojom neovisnošću — pred stranačkom podvojenošću Hrvata i Srba — »lakše ispuniti dužnost« u posredovanju »za povratak sloge«. Ali, u tome nije uspio, osvjedočivši se »da ima rana koje samo vrijeme može izliječiti«, jer: »samo vrijeme može vidati ono što je vrijeme izopačilo.«¹⁶⁶ To svoje osvjedočenje iskazao je on već četiri godine ranije, kad je bio prisiljen istupiti iz dubrovačke Narodne štionice. Što je tada (1885) bilo neizbježno, ovaj put (1889), nakon izborne konfrontacije u Dubrovniku, činilo mu se još neizbježnije: da se ponovno svrsta među svoje stranačke saborske drugove i da zajedno s njima uporno nastavi političku borbu s pozicija Narodne stranke.

Prigodom konstituiranja i ovog novoizabranog Dalmatinskog sabora, Pero Čingrija je, kao i 1870, 1877. i 1883. g., bio biran za člana saborskog financijskog odbora. On je, u ime tog odbora, između ostalog, obrazložio i razloge ukinuća talijanskog odjela u trogirskoj osnovnoj školi. Reagirajući na uki-

¹⁶² *Srpski glas* br. 26, Zadar 1889, 2.

¹⁶³ *Narod* 49, 1889, 1.

¹⁶⁴ Isto, 1.

¹⁶⁵ HAD, AČ — Č. XI. 7. B/14.

¹⁶⁶ HAD, AČ — Č. X. 7. C. o/18.

nuće tog odjela, autonomaš Ante Bajamonti (zastupnik *zadarske* trgovačko-obrtničke komore!) prigovorio je saborskoj narodnjačkoj većini da, koristeći se mogućnošću majorizacije, radi što hoće. Taj prigovor izazvao je Pera Čingriju, koji je veoma temperamentno odgovorio Bajamontiju da se narodnjaci ne ponašaju u Saboru kao što su se nekad ponašali autonomaši kad su bili većina. Naveo je i neke primjere, i zaključio, govoreći direktno Bajamontiju, da nije u pravu, a pogotovo onda kad tvrdi da vlada podupire narodnjake. Jer, naglasio je Čingrija: »Na ovo mjesto došli smo mi do većine ne podporom vlade, nego dapače proti vladi.« Obraćajući se ne samo Bajamontiju, nego i ostalim autonomaškim zastupnicima u Saboru, Čingrija je istakao da bi se oni već jednom i radi svog interesa morali opametiti i mijenjati svoje ponašanje. Njihova »strančica« ima još posljednje jače utočište u gradu Zadru, dok izvan Zadra nije više u stanju da izabere ni jednog svog zastupnika u Dalmatinskom saboru. Zadarski autonomaši preko svojih zastupnika u Saboru naročito se protive hrvatskom jeziku, a da pritom ne vode računa, upozorio ih je Čingrija, da time škode i svojim sinovima, koji u Dalmaciji neće moći naći službe bez znanja tog jezika.¹⁶⁷ To upozorenje bilo je i logično i konstruktivno i nije sadržavalo u sebi ni najmanje stranačke žuči.

Kao član saborskoga financijskog odbora Čingrija je često sudjelovao u debatama i o raznim gospodarskim potrebama i interesima Dalmacije. Kad je Miho Klaić, na saborskoj sjednici 5. kolovoza 1889, podnio prijedlog da se od Dubrovnika izgradi željeznički priključak na već izgrađenu željezničku prugu Metković—Mostar—Sarajevo, Čingrija je odmah podržao taj prijedlog, jer je on još devet godina ranije kao dubrovački općinski načelnik poticao rješenje tog važnog pitanja. Kritizirajući pasivan odnos države prema tom pitanju, Čingrija je ovom prilikom kazao: »Ne mogu da ne rečem da svaka druga država, osim Austro-Ugarske, kad bi bila zapremila zemlje što nam iza leđa ostaju, bila bi ih spojila sa našom (tj. s Dalmacijom — I. P.), jer bi to bila njezina neobhodna dužnost. Mislim da bi bečka vlada već to bila i učinila; pak ako nije, to se mora pripisati uplivu Mađara i onoj prevlasti koju vrše u Monarhiji.«¹⁶⁸ Dalmacija je zbog izoliranosti i nepostojanja željezničkih veza sa zaleđem bila, kako je naglašavao Čingrija, iznimka »u prostranom carstvu« i tu nepravdu trebalo je što prije ukloniti.

Nade i očekivanja da će se Taaffeova vlada u Beču, u okviru svojih realnih mogućnosti, više zauzimati za interese Dalmacije, nisu ispunjena. Bilo je očito, prema tome, da i taktika dalmatinske Narodne stranke, izražavana u podršci toj vladi, nije ostvarila željene rezultate. Uslijed toga bivala je u stranci i sve izrazitija struja koja se zalagala za napuštanje taktike oportunizma i za vođenje radikalnije politike.¹⁶⁹ Pritisci vlade onemogućavali su u Dalmatinskom saboru čak i raspravu o pitanju sjedinjenja Dalmacije s banskom Hrvatskom. Pa i prigodom tog saborskog zasjedanja 1889. g. vlada je dala nalog namjesniku Blažekoviću »da zatvori Sabor ako se bude raspravljalo o sjedinjenju.«¹⁷⁰ Vrativši se u saborski klub Narodne stranke, Čingrija

¹⁶⁷ Izvj. DS, XXV (1889), Zadar 1890, 410—411.

¹⁶⁸ Isto, 437.

¹⁶⁹ Kisić, n. dj., 107.

¹⁷⁰ Šidak, Gross, Karaman, Šepić, n. dj., 166.

je našao u tom klubu različitost stavova, ali ta različitost nije još bila tolika da bi skrajnje narušavala jedinstvo stranke. Klupska većina, kojoj je pripadao i Pero Čingrija, slijedeći utjecaj Miha Klaića, bila je za umjerenu, realističku politiku, a to znači i za daljnju uvjetnu suradnju s vladom. Ta većina, dakako, morala je, u interesu jedinstva stranke, voditi računa i o stavovima klupske manjine, u kojoj se naročito isticao agilni Juraj Biankini. Ova manjina zahtijevala je određenija i radikalnija stajališta stranke prema svim pitanjima u kojima je bio potreban njen politički angažman. Usuglašavanje stavova u klubu bilo je, dakle, neophodno. Četiri dana prije završetka saborskog zasjedanja sastao se, 6. kolovoza 1889, narodnjački saborski klub da bi utvrdio program svog daljnjeg djelovanja. Na tom klupskom sastanku, u čijem je radu sudjelovao i Pero Čingrija, proširen je program, koji je posljednji put bio donesen 8. lipnja 1875.

U ovom obnovljenom i proširenom programu kluba istaknuto je da »narodni hrvatski klub stoji nepomično na stožernom temelju državnoga prava hrvatskoga i cjelokupnosti Hrvatske« i da će, prema tome, težiti da se Dalmacija »sjedini sa Hrvatskom i Slavonijom«; da pod zaštitom hrvatskoga državnoga prava »Hrvati i Srbi u Dalmaciji uživaju ista prava u svakom pogledu«, da sačinjavaju »jedan narod« i da izvan tog naroda nema drugoga u Dalmaciji; da će Narodni hrvatski klub »u svaki zgodni čas« zatražiti od kralja, »na temelju narodnih i pisanih prava«, da se izvrši sjedinjenje Dalmacije s Hrvatskom i Slavonijom, a dok se »to životvori«, da će klub nastojati »da kriepi hrvatsku sviest, da ponarodi sve učione u zemlji, da se zemlja rieši talijanštine i obrani od niemštine«; da će Narodni hrvatski klub, ne miješajući i ne spajajući »vjeru sa narodnosti«, braniti »staroslavenštinu u crkvenoj službi kao stečevinu naroda i uslov prosvjete«; da će Narodni hrvatski klub nastojati »da se Dalmacija željeznicom spoji sa monarhijom, kao i to da se glavne luke na Jadranskom našem moru željeznicom privežu Bosni, prirodnom zaleđu Dalmacije bez koje Dalmaciji nema ni hrane ni obrane«. ¹⁷¹

Tim programom nadopunjen je i naziv narodnjačkog kluba (do tada se zvao: »narodni klub«, od tada: »narodni hrvatski klub«). U vezi s tim i Narodna stranka, kojoj je taj klub bio glavni rukovodeći organ, otada se naziva: *Narodna hrvatska stranka*. Među potpisnicima tog obnovljenog i proširenog programa Narodnog hrvatskog kluba bio je i Pero Čingrija.

Iz daljnje aktivnosti radikalne struje u Narodnoj hrvatskoj stranci, odnosno u njenom saborskom klubu, bilo je vidljivo da tu struju nije potpuno zadovoljavao taj program. Zahtjev da se Dalmacija sjedini s banskom Hrvatskom odgađan je, prema tom programu, za zgodne prilike. Na takav stav navodila je Narodnu hrvatsku stranku njena dualistička politika. ¹⁷² Pristaše radikalne struje u stranci nisu se mogli pomiriti s takvom politikom, kao što se nisu mogli pomiriti ni s koncepcijom nacionalnog unitarizma. Narodnjačka većina inzistirala je na toj koncepciji i u tom programu, iako je razvoj »povijesnog toka sve više demantirao tu koncepciju«. ¹⁷³ Daljnji procesi

¹⁷¹ *Narodni list* (dalje: NL) br. 67, Zadar 1889, 1.

¹⁷² V. bilj. 170, isto, 166.

¹⁷³ Stulli, n. dj., 42.

diferencijacije na nacionalnoj osnovi bili su tada naročito intenzivni u Dubrovniku. Pošto su i u Dubrovačkoj građanskoj muzici prevladale pristaše Srpske stranke, dubrovački Hrvati su osnovali svoje zasebno muzičko društvo — Dubrovačku građansku glazbu. To društvo bilo je novo uporište Narodne hrvatske stranke. Napadajući pripadnike te stranke u Dubrovniku, »Srpski glas« je pisao da su oni samo »potrkači ili marionete« u rukama Pera Čingrije, i kao takvi da se »dižu i sjedaju kako im on više ili manje zategne uzicu«. ¹⁷⁴ Napadi upereni protiv dubrovačkih narodnjaka i njihova vođe Pera Čingrije bivali su sve češći i žešći što su se bližili novi općinski izbori (1890).

Spremajući se za te izbore, pristaše Srpske stranke u Dubrovniku nastojale su da pobijede pripadnike Narodne hrvatske stranke i preuzmu općinsku upravu u svoje ruke. Znajući da nisu dovoljno jaki da bi sami ostvarili taj naum, oni su se i ovaj put povezali s dubrovačkim autonomamašima. Među pristašama Srpske stranke u Dubrovniku glavnu riječ imali su Srbi-katolici. Inače broj pravoslavnih Srba tu je bio vrlo malen. Prema popisu, izvršenom 31. prosinca 1890, u Dubrovniku je (u starom gradu, na Pilama, Pločama, Bosanci, Lokrumu, te u Gružu i Lapadu) bilo 8.294 stanovnika, a među njima samo 533 stanovnika pravoslavne vjere, ¹⁷⁵ ili 6,4%. Ni snaga Srba-katolika nije bila u njihovoj brojnosti koliko u njihovoj utjecajnosti s obzirom na društveni položaj koji su imali u dubrovačkoj sredini. Njihovu jezgru činilo je nekoliko (pretežno mlađih) intelektualaca i nekoliko plemića. Što se tiče autonomaa, ni oni, sami za sebe, nisu bili toliko jaki da bi više mogli računati na veće političke uspjehe u Dubrovniku. Prema citiranom popisu stanovništva od 31. prosinca 1890. bila su na navedenom području Dubrovnika 703 stanovnika kojima je govorni jezik u kući bio talijanski. ¹⁷⁶ Kad se pobliže pogleda tko su, po svom stvarnom porijeklu, bili dubrovački autonomaaši, postaje vidljivo da je među njima bilo vrlo malo Talijana. Kako su pojedini istaknutiji autonomaaši i tada imali važnu ulogu u gospodarskom životu Dubrovnika, uspijevali su oni da i politički »privežu uza se priličnu grupu naročito poslovnih ljudi domaćega hrvatskog podrijetla«. ¹⁷⁷ Moglo se to naročito vidjeti i nešto kasnije iz popisa članstva njihove čitaonice (Gabinetto di lettura), otvorene početkom 1893. Ta je čitaonica započela rad s više od 70 članova. ¹⁷⁸ Pripadnici Srpske i Autonomaaške stranke jedino su se, dakle, udruženi mogli uspješno suprotstaviti Narodnoj hrvatskoj stranci u Dubrovniku. Na čelu izbornog odbora za srpsko-autonomaaške koalicije bio je Nikša Gradi.

Predizborna kampanja koju su vodili udruženi Srbi i autonomaaši na području Dubrovnika i dubrovačke općine bila je vrlo intenzivna. Njihov izborni odbor izdao je 19. svibnja 1890. i svoj izborni proglas biračima, u kojem se naglašavalo da ljudi, koji su do tada držali općinu u svojim rukama, kao i

¹⁷⁴ *Srpski glas* 5, 1890, 3.

¹⁷⁵ Dubrovnik. Kalendar za prostu godinu 1898, Dubrovnik 1897, 64 i 66.

¹⁷⁶ Isto, 67.

¹⁷⁷ Stulli, n. dj., 41.

¹⁷⁸ L'Epidauritano. Lunario Raguseo per l'anno 1899, Ragusa 1898, 33.

oni koji su zastupali dubrovački kraj u Dalmatinskom saboru i u Carevinskom vijeću — »idu za tije, kako bi nas, malo po malo, lišili naše plemenske individualnosti, te nas, našu djecu, i ovaj naš čuveni grad pohrvatili«. U proglašenju se dalje konstatacijski da je otpor »toj težnji pomenutih ljudi« dobio »sjajnu pobjedu« prigodom saborskih izbora u prethodnoj godini. (Očito, ta konstatacija mogla se odnositi samo na izborni poraz Pera Čingrije, odnosno na izbornu pobjedu Frana Gondole.) Preporučujući i poimenično svoje kandidate za općinske vijećnike, među kojima je bio naveden i Frano Gondola, srpsko-autonomaški izborni odbor je u tom proglašenju isticao da će se ti predloženi zalagati za »sveti barjak naroda i materinskog jezika«, da neće zanemariti ni »latinsku obrazovanost«, da će se zauzimati za prava i potrebe građana, te da u svojim postupcima »ne će imati jednu mjeru za siromaha, a drugu za bogataša«.179 Tijekom te predizborne agitacije bio je svuda istican Frano Gondola kao budući općinski načelnik. S njegovim imenom srpsko-autonomaška koalicija imala je najviše izgleda da postigne željeni cilj, jer bio je on potomak stare i ugledne dubrovačke plemićke porodice, nije pripadao ni jednoj političkoj stranci, a uživao je naročito povjerenje pokrajinske i centralne vlade kao dvorski komornik (»čambelan«). Agitatori su isticali »da Gondola, kao čambelan, može da uđe i u Dvorsku kuhinju u Beču, da vidi što car ima za večeru«.180

Općinski izbori u Dubrovniku održani su 22, 23. i 24. svibnja 1890. Narodnjaci su odlučili da apstiniraju i nisu izašli na izbore. Tu apstinenciju Pero Čingrija je ovako objašnjavao: »Kad stranka ostari, jer mi smo onu općinu držali 20 godina, zaželi izmjenu. Pustili smo da vidimo kako će svršiti.«181 Izbori su tako protekli bez izborne borbe i dubrovačka je općina došla u ruke srpsko-autonomaške koalicije. Organ Srpske stranke komentirao je ishod tih izbora kao srpsku pobjedu u Dubrovniku. Polazeći od toga da Srpska stranka ni u tim izborima ne bi polučila takav uspjeh da u njenim redovima u Dubrovniku nije bilo Srba-katolika, isti organ je objašnjavao: »Vuk je bio vjesnik nove kulturne misli o Srpstvu triju vjera, ali je ostala u teoriji. Nigdje se nije primjenjivala u Srpstvu na društvene i političke odnose do našega lista i našega pokreta na primorju. Mi smo ovu zaboravljenu i zakopanu misao podigli i mi smo evo s njom pobjedili.«182 Za vrijeme predizborne agitacije uoči tih općinskih izbora dubrovački Srbi-katolici nastupali su manje pod srpskim, a više pod dubrovačkim imenom. Svoje srpstvo, u duhu Vukove postavke, oni su isključivo temeljili na jeziku. To naročito ilustrira predizborna izjava Mata Natalija, koji je, iznoseći, kako sam naglašava, »u malo riječi« svoju političku ispovijed, kazao: »Što se mene tiče, izjavljujem i sada kao i u mnogim pregjašnjim zgodama, da sam Dubrovčanin, Slaven srcem i dušom, a što se tiče jezika, Srbin, jer je naš dubrovački puk srpskog porijekla.« Iz te Natalijeve izjave vidljivo je i to zašto je on, kao bivši narodnjak, napustio zalaganje za sjedinjenje Dalmacije s banskom Hrvatskom. U uvje-

179 *Srpski glas* 20, 1890, 3.

180 V. bilj. 18, isto.

181 Izvj. DS, XXV (1900), Zadar 1900, 94.

182 *Srpski glas* 20, 1890, 2.

tima dualizma postalo je »sasvijem apsurdno misliti i nadati se da će se postići aneksija Dalmacije Hrvatskoj«, a s obzirom na najnovije prilike, kakve »vladaju jadnom Hrvatskom« ne smije se željeti — naglašavao je on — da Dalmacija dođe »pod krunu Sv. Stjepana« i da s banskom Hrvatskom dijeli »njezinu sadašnju žalosnu sreću«. ¹⁸³ Pred takvim okolnostima Srpska stranka je gradila svoju politiku protiv sjedinjenja Dalmacije s banskom Hrvatskom i širila svoj utjecaj. Dubrovački Srbi-katolici, stvoreni shvaćanjem u duhu Vukove postavke da su svi štokavci Srbi, i opredijeljeni za srpsku političku misao uslijed sprijeda iznijetih okolnosti, bili su jedna od rijetkih takvih pojava u procesima nacionalnih konstituiranja na našem južnoslavenskom prostoru. Ta je pojava, kako se kasnije pokazalo, imala uglavnom prolazno značenje. ¹⁸⁴ Njena manifestacija u okviru Srpske stranke, oslonjena na suradnju s autonomasima, učinila je tu stranku veoma prisutnom u Dubrovniku i, u ovom gradu, osigurala joj uspjeh i u saborskim izborima 1889. i općinskim izborima 1890. godine.

Izborni proglaš srpsko-autonomaške koalicije uoči tih općinskih izbora potaknuo je Pera Čingriju da i javno reagira. Reagirao je on ne samo kao pripadnik Narodne hrvatske stranke već i kao član bivše narodnjačke općinske uprave. Pobijajući težnje pristaša Srpske stranke, koji su »u potonje doba« počeli »prisvajati Dubrovnik«, Čingrija je upozoravao da srpstvu, koje oni ističu, »nema mjesta u starom Dubrovniku«. U 19. st. — nastavio je on — Hrvati nisu mogli podići Dubrovnik »do starijih visina«, jer to »ne bijaše u njihovoj moći«, ali su ga uzvisili »pred učenijem svijetom« i zbog toga »osim krvi, i najelementarnija uljudnost zahtjeva od Dubrovčana zahvalnost«. Žaleći što je došlo do političkog razdora između Hrvata i Srba, Čingrija je isticao: »Slavna prošlost ovog izmučenog grada pozivala ga je da igra zlatnu ulogu u našijem narodnijem prepirkama i da mu sinovi budu zagovaratelji toliko potrebite sloge.« Osvrćući se na navod u izbornom proglašenju da će nova općinska uprava postupati jednako i prema siromasima i prema bogatašima, Čingrija je podsjetio da je i narodnjačka općinska uprava »vršila strogo svoju dužnost, mjereći svakomu istom mjerom«. ¹⁸⁵ Čingrijin napis dao je povoda da istupe svojim reagiranjima i politički prvaci dubrovačkih Srba-katolika Vlaho Matijević i Antun Pugliesi. Matijević je opravdavao navod u izbornom proglašenju da se Dubrovnik htjelo pohrvatiti, ističući kao dokaz za to osnivanje nove glazbe, pjevanje pjesme koja slavi Hrvatsku, dobavljanje hrvatskih znački i provođenje hrvatske propagande među đacima. On smatra »da je Dubrovnik srpski grad«. Spomenuo je i Meda Pucića, Matiju Bana i Pera Budmanija, koji se nazivaju Srbima, i isticao: »Možemo dapače baš oholi biti, što se s njima nalazimo na istoj stazi.« ¹⁸⁶ Pugliesi je naglašavao da se Pero Čingrija nije nikada javno nazvao Hrvatom, i to radi toga da bi se mogao što »dulje uzdržat na krmilu javnih posala«, ali da je svojim radom do-

¹⁸³ *Srpski glas* 17 (1890), 2.

¹⁸⁴ Rade Petrović, Nacionalno pitanje u Dalmaciji u XIX stoljeću, Sarajevo 1968, 366.

¹⁸⁵ *Narod* 42, 1890, 2.

¹⁸⁶ *Srpski glas* 21, 1890, 3.

kazao da je Hrvat, što je potvrdio i 1889. ponovnim ulaskom »u krilo hrvatskog saborskog kluba«, kojem je, i dok se nalazio izvan njega, bio »vjeran savjetnik«. Nadalje, Pugliesi je istaknuo da je Vlaho Matijević prije općinskih izbora u Dubrovniku išao Peru Čingriji kako bi se s njim dogovorio da se u novom općinskom vijeću ustupi većina Srpskoj stranci, ali da Čingrija na to nije pristao. Prema Pugliesiju mišljenju, ako Čingrija u svom radu »ne poznaje plemenskih razlika«, ako mu je Srpska stranka »isto što i hrvatska«, trebao je prihvatiti Matijevićev prijedlog.¹⁸⁷ Očito, stavovi jedne i druge stranke, kao predstavnica hrvatskog i srpskog građanstva, bili su međusobno nepomirljivi i njihova politička borba nakon općinskih izbora ulazila je u svoju najzaoštreniju fazu.

Apstinencija pristaša Narodne hrvatske stranke u Dubrovniku od sudjelovanja u općinskim izborima 1890. uslijedila je u stvari zbog njihova predviđanja da bi doživjeli izborni neuspjeh. Bio je to jedini i pravi razlog. Miho Klaić je oštro osudio tu apstinenciju dubrovačkih narodnjaka, ističući da se ni u politici nikada ne smije prepustiti pobjeda bez borbe.¹⁸⁸ »Narodni list« je, također ne odobravajući navedenu apstinenciju, pisao da dolazak dubrovačke općine u ruke srpsko-autonomaške koalicije nije »logična posljedica onoga stanovišta, koje je bio zauzeo Dubrovnik nakon godine 1848. i poslije ustava«, videći u toj promjeni težak udarac i »narodnoj stranci i hrvatskoj misli«.¹⁸⁹ Ta reagiranja potakla su Pera Čingriju da se otvorenim pismom javi u »Narodnom listu«. On je tadašnji trenutak u Dubrovniku označio kao »mutno doba« i, objašnjavajući tu oznaku, istakao da je mijenjanje političkih stranaka u tom gradu postalo obična stvar, te da je zbog toga više »mučno znati« što »drugi misli«. Za sebe je kazao da se dosljedno drži političkog pravca kojim je krenuo od početka preporodne borbe, slijedeći primjere Miha Klaića, Nika Velikog Pucića, Marinice Đorđića i Đura Pulića.¹⁹⁰ Ističući tu dosljednost, P. Čingrija je time iskazivao i svoju odlučnost da se založi za vraćanje Dubrovnika stavu s kojim je ranije prednjačio u narodnjačkoj borbi.

Otkrivanje Kačićeva spomenika u Makarskoj pružilo je priliku da se nađu na okupu mnogobrojne pristaše Narodne hrvatske stranke s područja cijele Dalmacije. Miho Klaić, kao vođa te stranke, nastojao je da taj okup bude što masovniji. On je zbog toga pisao i Peru Čingriji, potičući ga da se zauzme da na tu proslavu dođe što više pristaša stranke iz Dubrovnika, koji bi, u dogovoru s pristašama stranke iz Konavala, s Pelješca i s Korčule, mogli zajedno doputovati posebnim parobrodom.¹⁹¹ Takav je dogovor i postignut zahvaljujući zalaganju Pera Čingrije. Posebni parobrod krenuo je iz gruške luke uvečer uoči proslave u Makarskoj. Na brodu je, pored pristaša Narodne hrvatske stranke, bilo i pravaša. Pravaši u Dalmaciji još nisu bili stranački organizirani. Djelovali su dotada pojedinačno, a otada se u nekim

¹⁸⁷ *Srpski glas* 22 (1890), 3.

¹⁸⁸ M. Klaić — P. Čingrija, *Zadar* 31. V 1890; Beritić, n. dj., 139.

¹⁸⁹ *NL* 40 (1890), 1, i br. 42 (1890), 1.

¹⁹⁰ *NL* 45 (1890), 1.

¹⁹¹ HAD, AČ — Č. X. 7. D. b/2.

gradovima ove pokrajine (kao npr. u Zadru, Splitu i Dubrovniku) zapaža postojanje i njihovih grupa.¹⁹² U Makarskoj se tom prigodom okupilo mnoštvo ljudi, i to ne samo iz Dalmacije već i iz banske Hrvatske i iz Bosne i Hercegovine. Prisutnost pravaša bila je naročito uočljiva.

Među dubrovačkim pravašima postojala je u to vrijeme odlučna namjera da se u Dubrovniku pokrene politički list. Oni su se okupljali zajedno s pristašama Narodne hrvatske stranke u Dubrovačkoj narodnoj čitaonici, koja je, nakon općinskih izbora 1890, »postala kula koja je branila stranačko hrvatstvo«.¹⁹³ Iz jednog kasnijeg Klaićeva pisma Peru Čingriji vidljivo je da je prigodom njihova susreta u Makarskoj vođen razgovor i o tom političkom listu. Klaić je, pošto ga je Čingrija obavijestio o namjeri pokretanja tog lista, bio protiv toga da se takav list pokrene.¹⁹⁴ Pripreme za pokretanje lista nisu bile u Čingrijinim rukama, već u rukama pravaša, među kojima se, uz Roka Mišetića i Vicu Medinija, naročito isticao mladi Frano Supilo.

Supilo je tada imao tek 20 godina, a pokazivao je velike organizatorske sposobnosti, zagrijanost za politički rad i volju da djeluje i perom. Čingrijin sin Melko zapisao je o mladom Supilu slijedeće: »Na izgled mrk i zamišljen kao da vazda nešto snuje, a marljiv je i u radu ustrajan da mu zavidim. Voli da piše. Kažeš li mu, stanuje da piše roman.«¹⁹⁵ Supilo je kao prijatelj Melka Čingrije, počev od 1885. kad su zajedno sudjelovali u tajnom đlačkom društvu, često dolazio u Čingrijinu kuću u Širokoj ulici, te tako mnogo puta imao priliku porazgovarati i s Melkovim ocem Perom Čingrijom. Ponekad se Frano Supilo priključivao i uobičajenoj poslijepodnevnoj šetnji Melka i Pera Čingrije preko Ploča do samostana sv. Jakova ili duž Konala, čega se poslije uvijek s ugodnošću sjećao. U tim prigodama vođeni su i razgovori o raznim političkim temama. Kao pravaš mladi se Supilo tada i suprotstavljao nekim nazorima Pera Čingrije. Ali, kasnije, rasuđujući o utjecajima koje je na njega imao Pero Čingrija, Supilo je s priznanjem naglašavao da mu je Čingrija bio »odgojitelj u mladosti« i »politički učitelj«.¹⁹⁶ Dakako, ne i jedini odgojitelj, ni jedini politički učitelj.

U jesen 1890. održano je zasjedanje Dalmatinskog sabora. Kao član saborskog financijskog odbora, Pero Čingrija je izvijestio o školskom proračunu. U raspravi, koja se potom razvila, bila su potaknuta razna pitanja, vezana za školsko-obrazovne i školsko-odgojne probleme. Rasprava se pavela i o novim osnovnoškolskim čitankama, u kojima je u svim tekstovima bilo izostavljeno i hrvatsko i srpsko ime. Sastavljači su izostavili nacionalna imena navodno zbog postojećih hrvatsko-srpskih odnosa, koji su bili prekomjerno prožeti političkim konfliktima. U stvari, to izostavljanje nacionalnih imena bilo je potpuno u skladu s austrijskom anacionalnom odgojnom politikom. Pojedini

¹⁹² Mirjana Gross, *Povijest pravaške ideologije*, Zagreb 1973, 284.

¹⁹³ HAD, AČ — Memoari P. Čingrije.

¹⁹⁴ M. Klaić — P. Čingriji, Zadar 7. I 1891; Beritić, n. dj., 140.

¹⁹⁵ V. bilj. 18, isto.

¹⁹⁶ Hamdija Hajdarhodžić, Rafo Arneri, Hrvoje Morović, Marija Nemeć, *Korespondencija Frana Supila iz perioda 1891—1914*, *Arhivski vjesnik* VI, 1963, 178.

hrvatski i srpski zastupnici u Dalmatinskom saboru izložili su zbog toga oštroj kritici te nove osnovnoškolske čitanke. Među kritičarima tih čitanaka bio je i Pero Čingrija, koji je, osuđujući zatajivanje hrvatskog i srpskog imena, smatrao da je trebalo poštovati izvornost svakog uvrštenog teksta kako bi djeca upoznala i već iz malena naučila cijeniti i »jedno i drugo ime kako se pristoji«. ¹⁹⁷ Isticao je on to i zbog toga jer je bio svjestan da vladajući režim ne želi međusobno uvažavanje Hrvata i Srba budući da bi ono vodilo stvaranju i njihove političke sloge. Boreći se za tu slogu, Čingrija se zalagao da njene preduvjete treba stvarati već i u školskim klupama, u svijesti i srcima mladog hrvatskog i srpskog naraštaja.

Pri kraju tog saborskog zasjedanja stigla je vijest da je u Beču umro istaknuti dubrovački narodnjak i zastupnik u Carevinskom vijeću Rafo Pucić. Njegovom smrću Pero Čingrija je izgubio svog odanog suradnika i prijatelja. Budući da je smrću R. Pucića ostalo upražnjeno njegovo zastupničko mjesto u Carevinskom vijeću, iz dubrovačkog su kotara potekle inicijative da se za novog zastupnika u Carevinskom vijeću kandidira Pero Čingrija. ¹⁹⁸ On nije do tada bio zastupnik u Carevinskom vijeću. Da je on to kada želio, sigurno bi mu kandidatura za to zastupništvo bila ponuđena i prije s obzirom na to da je bio jedan od uglednijih prvaka svoje stranke i da je uživao potreban politički ugled među biračima. Čingrijine obiteljske prilike (imao je četvero djece) i briga za uzdržavanje obitelji (sredstvima, do kojih je dolazio svojim odvjetničkim radom) nisu mu dopuštale da se za dulje vrijeme udaljava iz Dubrovnika. Ali, budući da je ovaj naknadni izbor, umjesto umrlog Pucića, bio za kratko vrijeme do slijedećih skorih izbora, i Miho Klaić, vođa Narodne hrvatske stranke, smatrao je da bi kandidatura i izbor Pera Čingrije za zastupnika u Carevinskom vijeću bili najprikladniji. Na nagovor Klaićev, Čingrija je bio i pristao. Početkom siječnja 1891. Klaić je obavijestio Pera Čingriju da je na sastanku središnjeg odbora stranke u Zadru predložio njegovu kandidaturu i »ona je bila primljena uprav s oduševljenjem«. ¹⁹⁹ Čingrijina kandidatura, međutim, nije ni došla pred birače jer je Carevinsko vijeće bilo raspušteno prije uredovnog vremena, a u vezi s tim bili su raspisani i uredovni izbori za sva zastupnička mjesta.

Politička aktivnost dubrovačkih Hrvata, i onih okupljenih u redovima Narodne hrvatske stranke oko Pera Čingrije, i onih iz pravaške grupe, bivala je sve zapaženija. Oni su nastojali što više homogenizirati svoje snage u zajedničkoj težnji da razbiju utjecaj srpsko-autonomaške koalicije i da na slijedećim općinskim izborima preuzmu općinsku upravu u svoje ruke. I bili su jedinstveni u želji da postignu taj cilj. Ali, među njima nije vladalo potpuno jedinstvo u pogledu pokretanja političkog lista, koji bi također služio postizanju tog cilja. Kako se moglo očekivati da će pravaši, koji su se naročito zalagali za izdavanje lista, dati tom listu pravaško obilježje, Pero Čingrija i Vlaho De Giulli, kao narodnjaci, pokazali su razumljivu rezerviranost. Stoga je inicijativa za pokretanje lista pripadala i dalje samo pravašima. Oni su

¹⁹⁷ Izvj. DS, XXVI (1890), Zadar 1891, 477.

¹⁹⁸ NL 2 (1891), 3.

¹⁹⁹ V. bilj. 194, isto, 140.

osnovali i poseban odbor za izdavanje tog lista. Odbor je potom, 24. studenog 1890, dao tiskati i obveznice (svaka od 10 fiorina), u kojima je bilo naznačeno da su one jamčevina za začetak »političko-književnoga lista Crvena Hrvatska, koji će izlaziti u Dubrovniku«. U ime odbora svaku su obveznicu vlastoručno potpisali Vice Medini i Frano Supilo. Pero i Melko Čingrija kupili su, čini se, samo dvije takve obveznice, izdane pod red. br. 121. i 122,²⁰⁰ jer ih se više nije našlo u njihovoj ostavštini.

Saznavši za izdavanje »Crvene Hrvatske« u Dubrovniku, M. Klaić je pisao Peru Čingriji da će taj list biti »novi kamen smutnje«, novi uzrok nesloge i međusobnog kidanja«, ukratko »nova nesreća«, te da bi zbog toga trebalo onemogućiti njegov izlazak. Što se tiče dubrovačke općine, koja je bila u rukama srpsko-autonomaške koalicije, Klaić je isticao da se »sve to bolje pokazuje« da ta općina »nije nego autonomaška« i da će možda i »Srbi otvoriti oči, te neće biti mučno zavesti pregovore da se opet dođe do približenja između njih i narodne stranke, a to se dade postići i bez mjestnog lista«. Ako taj list bude »uređen u pravaškom duhu«, on bi, upozoravao je Klaić, mogao biti »velika prepreka tom približenju.«²⁰¹ Razumije se da P. Čingrija nije mogao spriječiti pokretanje »Crvene Hrvatske«, jer to nije bilo u njegovoj moći. Ali, sigurno je da je on, u čestim susretima sa Supilom, pokušavao na njega utjecati i s obzirom na pravac uređivanja »Crvene Hrvatske«, i da taj utjecaj nije mogao ostati bez stanovitog učinka.

Mjesec dana prije izlaska prvog broja »Crvene Hrvatske«, Supilo je pisao Strossmayeru da kao urednik tog lista može »slobodno u ime svih Dubrovačkih Hrvata« reći da se list »neće držati Starčevićeva cinizma«, da neće pisati kao što pišu »Hrvatska« i »Katolička Dalmacija«, da će »uzdržavati čista hrvatska načela i buditi hrvatsku svijest«, te nastojati »okrenuti Dubrovnik od jaza kojemu se nagnuo«, držeći se potpuno neovisno »od svakih domaćih upliva i kojegod stranke.«²⁰² Prvi broj »Crvene Hrvatske« izašao je 7. veljače 1891. U njezinu »Programu« je istaknuto da zadnji »politički događaji« prisiljavaju Hrvate »na borbu za opstanak«. List će se boriti za ujedinjenje »svih Hrvata« i istodobno protiv neprijatelja »imena i državne misli hrvatske«. Suprotstaviti će se kako »talijanskom iredentizmu« tako i »srpskome ekskluzivizmu«. Srbi bi trebali, kaže se dalje, »braniti i zagovarati hrvatsko državno pravo, kao nešto svoga, biva kao baštinu svoga brata« i od njih se ništa »drugo ne ište«. List ne želi »da još u dublje prokopa i tako dubok jaz što postoji među braćom«; on želi slogu na temelju načela »svakome svoje« i međusobnog uvažavanja, uvjeren »da sloge i ljubavi nema bez zamjenite časti, i poštovanja bratskih prava i svetinja«. U »Programu« je naročito naglašeno da je »Crvena Hrvatska« nezavisan list.²⁰³ Iako Pero Čingrija nije javno podržavao »Crvenu Hrvatsku«, on je nije javno ni prekoravao. I jedno i drugo bilo je potpuno shvatljivo. Kao narodnjak, Čingrija nije mogao javno podržavati »Crvenu Hrvatsku«, jer ona nije bila narodnjački list. A nije imao

²⁰⁰ HAD, AČ — Č. XIV. B. 2/a.

²⁰¹ V. bilj. 194, isto, 140.

²⁰² Rade Petrović, Frano Supilo u Dubrovniku, *Dubrovnik* 3—4 (1963), 31.

²⁰³ *Crvena Hrvatska* (dalje: CH) br. 1, Dubrovnik 1891, 1—2.

razloga ni da je javno prekorava. S obzirom na to da je i Čingrijin sin Melko u početku pomagao Franu Supilu u uređivanju »Crvene Hrvatske«,²⁰⁴ može se zaključiti da je Pero Čingrija bio zadovoljan političkim pravcem kojim se uputio taj list i načinom njegova pisanja.

U pogledima Pera Čingrije i Frana Supila, koji su se svakodnevno susretali u Dubrovačkoj narodnoj čitaonici, moglo je biti i sigurno je bilo različitih stajališta o nekim pitanjima. Ali, uza sve moguće razlike u njihovim pogledima, bilo je mnogo više istovjetnog, što ih je spajalo, nego različitog, što ih je razdvajalo. Kao »jedan od prvaka« svoje stranke, Pero Čingrija se »nikada nije slagao s krajnjim oportunizmom«²⁰⁵ i kao takav bio je najbliži mladima, koju su se zalagali za radikalniju politiku. Razumije se da je zato mogao i dalje utjecati na Frana Supila. Nesumnjiv je utjecaj Čingrije na Supilovu orijentaciju u najosjetljivijem pitanju kao što su bili hrvatsko-srpski odnosi. Boreći se za interese hrvatstva bez ekskluzivnih nacionalnih preokupacija, Supilo je istodobno upozoravao i na paralelne interese srpstva. Kako su ti interesi imali i zajednički interes — slogu, Supilo je smatrao da se potrebna sloga može jedino postići »s ljubavi i uzajamnim štovanjem plemenskih osobina jednoga i drugoga plemena«.²⁰⁶ S obzirom na to da je Franu Supilu 1891. bila tek 21 godina, upravo iznenađuje politička zrelost koju je on obilno iskazivao u »Crvenoj Hrvatskoj« od njena početka. Pokrenut s ciljem »da afirmira hrvatstvo Dubrovnika«,²⁰⁷ taj je list ubrzo »premašio značaj lokalnog lista«²⁰⁸ i postao tribina s koje su zračile inicijative i stavovi od mnogo šire političke važnosti.

Protuaustrijska raspoloženja, stalno prisutna u Dalmaciji, bila su naročito pojačana poslije sklapanja austro-ugarskog trgovinskog ugovora s Italijom (1891), i to ponajviše zbog tzv. »vinske klauzule« u tom ugovoru. »Vinska klauzula« je predviđala sniženu carinu za uvoz talijanskih vina u Austro-Ugarsku i time im omogućavala veliku konkurentnost na austro-ugarskom vinskiom tržištu, što je za Dalmaciju bio težak gospodarski udarac. Taj, kao i drugi dokazi nebrižne austrijske politike prema Dalmaciji, uvećavali su nezadovoljstvo u ovoj pokrajini. Ono se moglo vidjeti i preko novinstva, a isto tako i u Dalmatinskom saboru. U toku saborskog zasjedanja, koje je počelo 4. ožujka 1892, bio je veoma aktivan i Pero Čingrija. U svojim kritičkim osvrtima na politiku vlade istupio je veoma oštro, ali s mnogo oštirine polemizirao je i s Jurjem Biankinijem i Savom Bjelanovićem. Tadašnja duga saborska debata, kojoj su, uz neriješene gospodarske i druge probleme, dale povod i anacionalne čitanke, jasno je pokazala da se radikalna struja među narodnjačkim zastupnicima, svojim tonom i načinom mišljenja, izrazito razlikuje od svojih umjerenih stranačkih drugova. Tu radikalnu grupu sačinjavali su Juraj Biankini, Stjepan Buzolić, Kažimir Ljubić, Josip Paštrović, Josip Virgil Perić i Mato Šarić. Oni su tada, stojeći na stajalištu da treba voditi energič-

²⁰⁴ V. bilj. 18, isto.

²⁰⁵ Gross, n. dj., 291.

²⁰⁶ CH 26 (1891), 2.

²⁰⁷ Nikša Stančić, Franjo Supilo kao pravaš, *Dubrovnik* br. 4 (1970), 56.

²⁰⁸ Josip Horvat, *Povijest novinstva Hrvatske 1771—1939*, Zagreb 1962, 288.

niju političku borbu za hrvatske narodne interese, istupili iz narodnjačkog saborskog kluba i osnovali zasebno svoj saborski Hrvatski klub. Koliko je ta secesija uznemirila narodnjake vidljivo je i iz proglasa njihova saborskog kluba, kojim je taj klub objašnjavao hrvatskom narodu u Dalmaciji zašto je došlo do tog podvajanja.²⁰⁹ Među potpisnicima tog proglasa bio je i Pero Čingrija.

Uznemirenost narodnjaka bivala je sve veća i zbog političke aktivnosti pravaša. Pravaši su žestoko napadali Narodnu hrvatsku stranku, okrivljujući je da se miri s postojećim političkim stanjem, da se zadovoljava režimskom politikom »mrvica« i da svojim oportunistom izdaje nacionalne interese. Dubrovački pravaši nisu zauzimali takvo stajalište prema narodnjacima. Oni su, polazeći od dubrovačke situacije, smatrali da je prijeko potrebno političko jedinstvo svih Hrvata. Supilovi članci u »Crvenoj Hrvatskoj« stalno su zagovarali tu potrebu. Političko-stranačka atmosfera u Dubrovniku postajala je inače sve konfliktnija, naročito otkad su i pristaše Srpske stranke pokrenule svoj politički list »Dubrovnik«.

Prvi broj »Dubrovnika« izašao je 3. srpnja 1892. U programu ovog lista upozoravano je da će se on držati programa »Srpskog glasa«, s kojim zajedno stupa »u borbu za narodnu misao«, smatrajući ga »svojijem glavnim drugom«. Listove »Gušterica« i »Glas dubrovački«, koji su bili kratka vijeka, »Dubrovnik« je naveo kao svoje prethodnike, izjavljujući da će on potrajati uza sve teškoće »jer su potrebe i prilike jače, a bez treće nema sreće«. Pozivajući čitaoce da se listom uhvate u jedno kolo i da »u tom kolu« gaje »srpski osjećaj« — »Dubrovnik« je naglašavao da će izbjegavati »vjerske zadjevice«, ističući: »Nama je svaki Srbin jednak i mio, ma koje vjere bio. Ne ćemo pitati, kako se on krsti i da li se klanja.« Jer: »Na našoj zastavi, pod kojom se sakupismo, zapisano je zlatnijem slovima: jedan Bog, jedan jezik, jedan narod, složimo se, ljubimo se, braća smo Srbi.«²¹⁰ U tom smislu »Dubrovnik« je upućivao poruku i bosanskim Muslimanima da prihvate srpsku misao, navodeći da je Bosna srpska zemlja, da su Bosanci — Srbi, a begovi — bivši srpski plemići.²¹¹ Dosljedno stavovima Srpske stranke, i »Dubrovnik« se, kao glasilo njenih pristaša, suprotstavio hrvatskoj misli i izjasnio protiv sjedinjenja Dalmacije s banskom Hrvatskom.²¹² Polemike između »Crvene Hrvatske« i »Dubrovnika«, u kojima se odražava sukob hrvatske i srpske misli bile su vrlo česte. U tim polemikama najviše je mjesta zauzimala rasprava je li Dubrovnik hrvatski ili srpski grad. Miho Klaić je, prateći sa strane te polemike i političke sukobe na nacionalnoj osnovi u Dubrovniku, pisao Peru Čingriji da bi najbolje bilo da se obustavi daljnje izlaženje »Crvene Hrvatske«, jer da bi to dovelo i do prestanka lista »Dubrovnik«.²¹³ Pero Čingrija, međutim, nije mogao ništa uraditi što bi izmijenilo situaciju na dubrovačkom političkom poprištu.

²⁰⁹ HAD, AČ — Č. XIX. 4.

²¹⁰ »Dubrovnik« 1, Dubrovnik 1892, 1.

²¹¹ »Dubrovnik« 5 (1892), 1.

²¹² »Dubrovnik« 2 (1892), 1.

²¹³ M. Klaić — P. Čingriji, Zadar 30. VII 1892; Beritić, n. dj., 142.

Nacionalno-političke suprotnosti koje su vladale u Dubrovniku nisu se očitovale samo između narodnjaka i pravaša s jedne i pristaša Srpske stranke s druge strane, već su te suprotnosti manifestirane i u pojedinim obiteljima. »To je borba između sina i oca, brata i brata, od kojih je jedan danas Srbin, a drugi Hrvat, da sutra obrnuto bude.«²¹⁴ Tako npr. i u obitelji istaknutog narodnjaka Koste Vojnovića jedan sin — Ivo, bio je Hrvat, a drugi — Luj, Srbin. Govoreći o tim suprotnostima, Melko Čingrija je kazao da su one bile izraz dviju ideja: jedne koje se zalagala za Hrvatsku, i druge koja se zalagala za srpsku državu. Kako su se te dvije ideje međusobno isključivale, nisu mogle »da uporedo krenu«²¹⁵ i sukobi su sve više rasli.

Kad je Miho Klaić početkom listopada 1892. posjetio Dubrovnik, priređena je tom prigodom u njegovu čast svečana večera, na kojoj je bilo 90 osoba.²¹⁶ Na tom okupu dubrovačkih Hrvata našli su se i narodnjaci i pravaši zajedno. U svojim zdravicama oni su, pored ostalog, istakli i to što ih kao pripadnike dviju stranaka spaja, a što razdvaja. Prvi je uzeo riječ Pero Čingrija. On je, dotaknuvši se i najnovijeg razdora u Narodnoj hrvatskoj stranci, istakao žaljenje što je do njega došlo. U pogledu akciono-političkog jedinstva sa Srbima, upozoravao je da bi se to jedinstvo moglo postići kad bi Srbi »odustali od negacije« i vratili se »na ono što su nekad bili: odlučni zagovaratelji sjedinjenja«. Osvrćući se »na postupanje mlađeg naraštaja«, tj. na djelatnost pravaša, Čingrija je naveo da taj naraštaj pokazuje »da su njegovi zahtjevi pretjerani, a njegov sud često puta neopravdan«. Ali, s obzirom na mladost, tom se naraštaju »može i oprostiti«. Jer, naglasio je Čingrija, »da i on isti, kad je mlad bio, u mnogom je drukčije mislio« nego »kad je posjedio«.²¹⁷

Čingrijine riječi, izrečene tom prigodom, potakle su i Miha Klaića, Kostu Vojnovića, Roka Mišetića i Frana Supila da i oni, u svojim zdravicama, progovore o aktualnim političkim pitanjima i odnosima. Klaić je naglasio da ga je ovaj put u Dubrovniku, za razliku od zadnjeg puta kad je ovdje boravio, »ugodno iznenadio upravo orijaški napredak hrvatske svijesti«. Aludirajući kritički na pravaški radikalizam, on je isticao za uzor političku umjerenost i realističnost, navevši da u svom političkom djelovanju stalno ima u vidu »pouke i primjere od starih dubrovačkih državnika«. Uzimajući riječ »kao sumišljenik stranke prava«, Frano Supilo je kazao da su predgovornici Čingrija i Klaić zamjerali »mladosti i radikalnoj struji« nešto što on »ne bi smio ostaviti bez odgovora«, ali, budući da za takav odgovor »nije ni čas ni mjesto«, on želi da istakne nešto drugo, a to je, »da svi Hrvati u Dubrovniku, što se tiče dubrovačkih prilika, budu složni«. Prema Supilovu mišljenju, interes »hrvatske stvari u Dubrovniku« zahtijeva da se u dubrovačkoj sredini »ne gleda ko je pravaš, ko li narodnjak«, već da se jedinstveno trebaju boriti protiv protivnika »sjedinenja i hrvatskog državnog prava«.²¹⁸ Za takvo političko jedinstvo dubrovačkih Hrvata zalagao se i Pero Čingrija.

²¹⁴ V. bilj. 18, isto.

²¹⁵ *Dubrovački list* 45, Dubrovnik 1927, 2.

²¹⁶ *CH* 39 (1892), 3.

²¹⁷ Isto, 3.

²¹⁸ Isto, 4.

Proslava prigodom otkrivanja Gundulićeva spomenika u Dubrovniku 25. lipnja 1893, održana u uvjetima prenapete stranačke podvojenosti, kad su Hrvati nastojali dati proslavi što više hrvatski, a isto tako Srbi što više srpski karakter, pokazala je i svoju treću dimenziju: da su dvije limene glazbe (hrvatska i srpska) nastupale i zajedno, što je u mnogih izazvalo ugodan dojam. Ali, do hrvatsko-srpske sloge, takve kakva je bila potrebna i Hrvatima i Srbima, bio je još dug put. Kao predsjednik Dubrovačke narodne čitaonice, P. Čingrija je bio veoma aktivan u pripremi dočeka i programiranju boravka hrvatskih sudionika u proslavi prigodom otkrivanja Gundulićeva spomenika.

Sudjelujući u radu saborskog zasjedanja, koje je započelo početkom 1894, P. Čingrija je, kao izvjestilac pokrajinskog školskog proračuna, opet bio u prilici da se osvrće na razna pitanja koja su pokrenuli pojedini zastupnici. Kako je u prethodnoj diskusiji bilo govora i o nazivu jezika kojim govore Hrvati i Srbi, Čingrija je podsjetio da naziv »srbsko-hrvatski« ne odgovara »pošto i neobstoji taj srbsko-hrvatski jezik«, već da se nazove onako kako je to predložio i Mihovil Pavlinović desetak godina ranije, tj. »hrvatskim ili srbskim«. Aludirajući na izlaganje Antuna Pugliesija, koji je, izjavljujući za sebe da govori »kao Srbini-katolik« i da se tako osjećao i Medo Pucić, Čingrija je kazao da se od svog »djetinjstva poznao s Medom« i da je Medo bio »politički Hrvat« sve do kraja svoga života i »da druge misli nije nikada ni imao«. Prigovarajući srpskim zastupnicima zbog njihove suradnje s talijanima, Čingrija ih je upozorio da sami prosude je li im »takav savez na diku ili ne«. Svoj prijekor uputio je Čingrija i talijanima, koji su stalno radili i rade protiv interesa hrvatskog naroda, pogotovo protiv njegovih težnji da postane ujedinjen.²¹⁹

Glavna politička preokupacija P. Čingrije u 1894. g. bila je vezana za općinske izbore u Dubrovniku. Jedna misao i želja povezivala je dubrovačke i narodnjake i pravaše: da na tim izborima onemoguće ponovnu pobjedu srpsko-autonomaške koalicije. U izbornom proglašenju od 20. svibnja 1894, koji je potpisalo 58 građana, a među njima i Pero Čingrija, istaknuto je, pored ostalog, da Dubrovniku ne može biti svejedno tko će »rukovodit domaćom njegovom upravom.«²²⁰ U predizbornoj agitaciji, koja je dalje slijedila, dubrovački Hrvati su isticali Vlaha De Giullija kao svog kandidata za novog općinskog načelnika.

Općinski izbori u Dubrovniku održani su krajem svibnja 1894. Uoči izbora P. Čingrija je pozvao i svog sina Melka, tada studenta u Beču, da dođe u Dubrovnik i da pomogne »u izbornoj borbi.«²²¹ U toku izbora općinska uprava je počinila niz zloupotreba kako bi osigurala pobjedu srpsko-autonomaške koalicije. Zbog toga je »Narodni list« prigovarao načelniku Franu Gondoli, ističući da iako on »ima priesnih prijatelja ondje otkud nam vedri i oblači« (tj. u Beču), to ipak ne bi smjelo biti prepreka »da svačije djelo izade na vidjelo.«²²² Odmah poslije tih izbora P. Čingrija je, u dogovoru s hrvatskim iz-

²¹⁹ Izvj. DS, XXIX, Zadar 1894, 268, 300—301 i 439.

²²⁰ HAD, AČ — Č. X. 7. D/h.

²²¹ Vid. bilj. 18, isto.

²²² NL 42 (1894), 1.

bornim odborom, sastavio žalbu, u kojoj je obrazlagao da je srpsko-autonomaška općinska uprava, rukovodeći izborima, svjesno kršila izborni zakon i nezakonito onemogućila mnogim biračima da se koriste svojim izbornim pravima. Žalba je bila djelomično uvažena. Naime, poništeni su izbori u III izbornom tijelu i određeno da se u tom tijelu održe ponovni izbori.

Ti ponovni izbori u III izbornom tijelu održani su početkom listopada 1894. Uoči izbora Hrvatski izborni odbor izdao je svoj proglas, u kojem je predložio i 12 vijećničkih kandidata, koliko ih se biralo u tom izbornom tijelu.²²³ Izbori su protekli bez izborne borbe, jer pristaše Srpske i Autonomaške stranke nisu izašli na izbore. Tako su svi predloženi hrvatski vijećnički kandidati (među njima i Pero Čingrija) bili izabrani i ušli u općinsko vijeće, čineći u njemu jednu trećinu. »Tim je *breša* na općini probijena.«²²⁴ Prigodom izbora nove općinske uprave svih šest prisjednika izabrano je iz redova vijećnika srpsko-autonomaške koalicije. Za načelnika je ponovno izabran Frano Gondola, kandidat te koalicije, dobivši 21 glas.²²⁵ Takav se ishod i očekivao, jer je srpsko-autonomaška koalicija imala većinu u općinskom vijeću.

Čingrijina politička aktivnost, otkako je ponovno postao općinskim vijećnikom, bila je dosta živo zastupljena i u dubrovačkom općinskom vijeću. Tako npr. u sjednici tog vijeća 21. prosinca 1894, kao prva točka dnevnog reda, razmatran je njegov prijedlog, supotpisan i od ostalih vijećnika Hrvatâ, da općinska uprava odbije svaki podnesak, upućen općinskom vijeću, ako ne bi bio sastavljen ili na hrvatskom ili na talijanskom jeziku. Taj prijedlog bio je protiv zaključka općinskog vijeća od 16. studenog iste godine, koji je dopuštao rješavanje podnesaka pisanih i njemačkim jezikom. U Čingrijinu obrazloženju podnesenog prijedloga se kaže da »patriotično čuvstvo i građanska dužnost« nalažu izjašnjenje protiv takvog zaključka. Nekima kao da nije dosta što u upravi već postoji jedan tuđi jezik — talijanski, pa žele i drugi tuđi jezik — njemački.²²⁶ Protivnička većina u općinskom vijeću nije prihvatila Čingrijin prijedlog.

Pero Čingrija i ostali hrvatski vijećnici u dubrovačkom općinskom vijeću sudjelovali su u raspravi o svakom pitanju ako su smatrali da će svojim mišljenjem i prijedlozima korisno pridonijeti. Njihova mišljenja obično nisu uvažavana, a njihovi prijedlozi redovito su odbijeni, jer je to bio unaprijed dogovoreni stav srpsko-autonomaške većine.²²⁷ U takvim uvjetima bilo je zaista teško djelovati.

Uživajući podršku pristaša Srpske stranke u Dubrovniku, dubrovački autonomasi su jačali svoje redove i širili svoj utjecaj, što se naročito vidi i po društvima koja su osnivali. Početkom 1893. započela je u Dubrovniku radom njihova čitaonica (Gabinetto di lettura),²²⁸ a tokom 1894. osnovali su i svoju glazbu (Circolo filarmonico Raguseo)²²⁹ i svoju podružnicu društva

²²³ CH 39 (1894), 1.

²²⁴ V. bilj. 18, isto.

²²⁵ CH 43 (1894), 2.

²²⁶ HAD, Zapisnici Općinskog vijeća u Dubrovniku 1893—1897 (I), 197—198.

²²⁷ CH 52 (1894), 3.

²²⁸ Stulli, n. dj., 41.

²²⁹ *Hrvatska kruna* br. 7, Zadar 1894, 3.

Lega nazionale.²³⁰ Usporedo s tim nastojanjima i dubrovački Hrvati su 1894. g. — da bi ostvarili još jači politički utjecaj među građanima Dubrovnika — osnovali još jedno svoje društvo: Hrvatsku radničku zadrugu. U osnivanju i organiziranju djelovanja te zadruge najvidniju ulogu imao je Frano Supilo.²³¹ Kao što je i tad postojeće Dubrovačko radničko društvo imalo srpsko stranačko obilježje, tako je i Hrvatska radnička zadruga imala hrvatsko stranačko obilježje. Radilo se dakle putem tih društava ne o borbi za interese radnih slojeva stanovništva, već o borbi za stranačke pristaše i stranački politički utjecaj.

Jedinstvo političke akcije, koje je povezivalo pristaše hrvatskih političkih stranaka u Dubrovniku, nije postojalo između pristaša hrvatskih političkih stranaka u ostaloj Dalmaciji. Moglo se to naročito vidjeti i za vrijeme zasjedanja Dalmatinskog sabora u siječnju i veljači 1895, kad je došlo do žestokog polemičkog sukoba između hrvatskih zastupnika — pristaša Narodne hrvatske stranke i Stranke prava. Pravaši su zahtijevali da se na tom saborskom zasjedanju obnovi prijedlog adrese o sjedinjenju Dalmacije s banskom Hrvatskom, koju su bili podnijeli i na prethodnom saborskom zasjedanju (1894), ali njeno izglasavanje tada nije izvršeno jer je to zasjedanje bilo obustavljeno. Za razliku od prethodne godine (1894), kad je narodnjački vođa Miho Klaić pristao da se razmatra taj pravaški prijedlog, ovaj put (1895) on je bio odlučno protiv, jer je znao da će zbog toga saborsko zasjedanje biti obustavljeno na isti način kao što je to bilo i 1877. i 1894. Taj argument nije bio prihvatljiv za Jurja Biankinija, koji se zalagao da se razmatranje i izglasavanje adrese stavi u saborski dnevni red, ističući da će biti manje zlo ako vlada zbog toga zatvori Sabor od zla ako narod »izgubi vjeru u ljude kojima je darovao svoje povjerenje«. Stojeći uza stav Miha Klaića, te suprotstavljajući se Jurju Biankiniju i uopće pravaškom radikalizmu, Pero Čingrija je upozoravao da bučne »frazе malo vriede«, zaključujući: »Rušiti je lahko, ali je trudno i veoma mučno graditi.«²³² Opravdavajući korisnost saborskog rada i braneći stajalište narodnjačke saborske većine koja se zalagala da se taj rad nastavi, a ne prekine uslijed prijedloga adrese, Čingrija je isticao da se time Narodna hrvatska stranka ne odriče svog političkog programa, u kojem je pitanje sjedinjenja najvažnija točka. Jer, kad bi se ona odrekla borbe za sjedinjenje, koje predstavlja »pitanje ostvarenja narodnog načela« — ona bi prestala biti strankom. U tom slučaju on ne bi ni bio u Saboru, već bi istupio iz njega. Osporavajući pravaški navod da se narodnjaci ne zalažu za hrvatske interese, Čingrija je kazao da može, iako nerado govori o sebi, i svojim vlastitim primjerom dokazati da je taj navod neodrživ. Podsjetio je npr. na općinske izbore u Dubrovniku 1894, u kojem se on, kao narodnjak, »svim srcem zauzeo za našu hrvatsku stvar«.²³³ Navedeni pravaško-narodnjački sukobi u Dalmatinskom saboru bili su popraćeni komentarima svih onovremenih političkih listova u Dalmaciji.

²³⁰ CH 50 (1894), 1.

²³¹ Obad, n. dj., (69), 220.

²³² Izvj. DS, XXX, Zadar 1895, 107.

²³³ Isto, 395.

Pri kraju tog zasjedanja Dalmatinskog sabora održan je u Zadru i sastanak saborskog kluba Narodne hrvatske stranke, na kojem je zaključeno da se osnuje Izvršujući odbor stranke sa zadatkom da se bavi poslovima »koji zanimaju stranku«, i to za vrijeme dok budu obavljani novi saborski izbori i dok ne bude konstituiran novi saborski klub.²³⁴ U taj privremeni Izvršujući odbor izabran je i Pero Čingrija.

Iako je do saborskih izbora bilo još nekoliko mjeseci, i narodnjaci i pravaši bili su već u osjetnom agitacijskom pokretu. Dok su narodnjaci nastojali sačuvati svoja dotadašnja izborništva, pravaši su željeli, istupajući prvi put kao samostalna stranka, postići što vidniji uspjeh. Pero Čingrija je u vezi s tim često obavještavao Klaića o predizbornoj situaciji na području dubrovačkog kotara. Klaić je i poticao Čingriju da mu što redovitije piše.²³⁵ U dubrovačkom kraju Narodna hrvatska stranka se još borila i protiv kandidata Srpske stranke. U kuriji gradova za grad Dubrovnik Srpska se stranka zauzimala za izbor općinskog načelnika Frana Gondole i u svom proglasu biračima naročito isticala da Gondola »priznaje srpski karakter ovog grada«.²³⁶ Narodna hrvatska stranka zauzimala se u toj izbornoj kuriji za izbor Vlaha De Giullija. Ona je u svom proglasu naglašavala da »Dubrovčani ne mogu dopustiti« da se njihovu gradu »nametne neopravdano obilježje« i da njen kandidat De Giulli, kao narodnjak, pripada stranci koja drži »svoju staru zastavu« pod kojom »ima mjesta svakomu« tko »narodnim duhom diše«.²³⁷ Taj narodnjački izborni proglas sastavio je Pero Čingrija. Srpska je stranka istakla svog kandidata i u kuriji trgovačko-obrtničkih komora za Dubrovnik i Kotor, i to Antuna Pugliesija. U toj istoj izbornoj kuriji Narodna hrvatska stranka je istakla kandidaturu Pera Čingrije.

Uoči tih saborskih izbora bio je objavljen i glavni izborni proglas Narodne hrvatske stranke koji je potpisao njen Izvršujući odbor, a među članovima tog odbora i Pero Čingrija. U ovom proglasu, pored ostalog, predložen je u cjelini i narodnjački program iz 1889. godine.²³⁸ Poslije održanih saborskih izbora stranački sastav izabраниh zastupnika izgledalo je ovako: 22 narodnjaka, 3 pravaša, 10 pristaša Srpske i 6 pristaša Autonomaske stranke.²³⁹ Pero Čingrija je izabran za saborskog zastupnika u kuriji trgovačko-obrtničkih komora za Dubrovnik i Kotor, a Vlaho De Giulli u kuriji gradova za grad Dubrovnik. Narodna hrvatska stranka zadržala je, dakle, i dalje većinu u Saboru. Njen izborni uspjeh bio je naročito zapažen u dubrovačkom kraju.

Kontaktirajući sa svojim političkim istomišljenicima izvan Dubrovnika, P. Čingrija je najviše komunicirao s Mihom Klaićem. Bili su oni ne samo politički istomišljenici i suborci već i trajno pouzdani prijatelji. Klaićeva smrt, 3. siječnja 1896, bila je velik gubitak za Narodnu hrvatsku stranku u cjelini i naročito težak udarac za njegove najbliže stranačke suradnike, među

²³⁴ *Jedinstvo* br. 16, Split 1895, 1.

²³⁵ M. Klaić — P. Čingriji, Zadar 27. IV 1895; HAD, AČ — Č. X. 7. D. i.

²³⁶ HAD, AČ — Č. X. 7. D. i/53.

²³⁷ HAD, AČ — Č. X. 7. D. i/55.

²³⁸ *Jedinstvo* 60, 1895, 1.

²³⁹ Kisić, n. dj., 108.

kojima i za Pera Čingriju. Prigodom Klaićeve sahrane u Dubrovniku P. Čingrija je održao nekrolog u kojem je, ističući Klaićeve vrline, kazao da je taj veliki i zaslužni borac bio pitom kao dubrovački kraj, dubok pameću »kao more, na kom mu je otac Pero kruh sticao«, bistar umom kao nebo »što mu se nad zavičajem smije«, »čvrst značajem kao stijene njegovih Konavala«. ²⁴⁰ I tom prigodom Čingrija je, misleći na hrvatsko-srpske političke odnose, izrazio nadu da će se među Klaićevim »starim prijateljima« uspostaviti ponovno »stara sloga«, što je bila i Klaićeva želja.

Umjesto Miha Klaića, koji je desetak dana prije smrti bio imenovan predsjednikom Dalmatinskog sabora, novi saborski predsjednik postao je Gajo Bulat, a za novog predsjednika saborskog kluba Narodne hrvatske stranke izabran je Ivan Vranković. Smrću Miha Klaića nastala je i u Dalmatinskom saboru osjetna praznina. Među narodnjačkim zastupnicima i uopće u Narodnoj hrvatskoj stranci glavni su stupovi otada bili Ivan Vranković, Gajo Bulat i Pero Čingrija.

Nastojanje da se uspostavi potrebna politička suradnja između Narodne hrvatske stranke i Srpske stranke dovelo je 1897, prigodom novih izbora za Carevinsko vijeće, do njihova izbornog kompromisa. Za taj se kompromis mnogo zauzimao i Pero Čingrija. Rezultati tih izbora izgledali su ovako: izabrano je 6 narodnjaka, 3 pravaša i 2 člana Srpske stranke. ²⁴¹ U tom rezultatu sadržan je naročito zapažen uspjeh pravaša, što je također bio dokaz da je dalmatinska Stranka prava, za razliku od banovinske Stranke prava u kojoj je došlo do raskola, zaista »doživjela uspon«. ²⁴² Pravaški zastupnici u Dalmatinskom saboru (Biankini, Trumbić, Perić) podnijeli su i 1898. prijedlog adrese, kojom su htjeli upoznati cara, a u povodu 50-godišnjice njegova carevanja, s jezičnim, gospodarskim i političkim problemima Dalmacije i zatražiti sjedinjenje Dalmacije s banskom Hrvatskom. Narodnjaci ni ovaj put nisu podržali taj prijedlog pravaške adrese. Čingrija je obrazložio stav narodnjaka i naglasio da okolnosti ne dopuštaju da taj stav bude drukčiji. »Po mom mnijenju — upozoravao je on — kad bi narodna hrvatska stranka na to pristala, ona bi abdicirala, i u isti čas te stranke ne bi bilo više. Govorili vi što hoćete, mi to samoubojstvo ne ćemo učiniti.« ²⁴³

Očito, budući da u Beču nisu željeli ni da se pokreće pitanje sjedinjenja Dalmacije s banskom Hrvatskom, prijeteci i zatvorom Sabora ako bi se to pitanje pokrenulo za vrijeme saborskog zasjedanja, narodnjaci su i dalje smatrali da je korisnije da kao saborska većina zadrže kakvo-takvo povjerenje vlade i da se bore za ostvarivanje bližih, ostvarljivih ciljeva pokrajinske politike, a što se tiče sjedinjenja, isticali su da ono treba biti postavljeno u pogodnom trenutku kad bude i realnih izgleda za njegovo ostvarenje. Pravaši su i na slijedećem zasjedanju Dalmatinskog sabora, koje je počelo 22. veljače 1899, istakli pitanje sjedinjenja Dalmacije s banskom Hrvatskom. Osvrćući se na Biankinijevo obrazloženje tog pitanja, P. Čingrija je isticao da mora

²⁴⁰ *Jedinstvo* 3, 1896, 1.

²⁴¹ Kisić, n. dj., 108.

²⁴² Gross, n. dj., 321.

²⁴³ Izvj. DS, XXXIII, Zadar 1898, 708.

vazda biti jasno da su političke težnje narodnjaka i pravaša u pogledu sjedinjenja Dalmacije s banskom Hrvatskom potpuno istovjetne i da one vode istom cilju, ali da treba shvatiti narodnjake koji ne postavljaju pitanje sjedinjenja u Saboru, jer im to ne dopuštaju tadašnje okolnosti i odgovornost koju imaju kao saborska većina. Čingrija je, govoreći u ime narodnjaka, kazao da pravaše rado naziva »lijevim našim krilom«, i naglasio da ta ljevica, koja u Saboru predstavlja manjinu, svojom upornošću, ne uvažavajući postojeće okolnosti, stavlja u nepriliku narodnjake kao saborsku većinu. Budući da je zastupnik Srpske stranke Vladimir Trojanović osporavao opravdanost Biankinijevih priziva na hrvatsko državno pravo, P. Čingrija je objašnjavao: »Historičko pravo za nas, koji živimo u Austriji i nije drugo, nego jedno sredstvo na temelju koga mi hoćemo da postignemo naše narodno jedinstvo.« U hrvatskom državnom pravu, koje je »u isto doba i narodno« i zato »između ta dva elementa nema protivnosti«, Čingrija je vidio prikladan argument u borbi za ujedinjenje Dalmacije s banskom Hrvatskom. Drugog puta da se to postigne nije — prema Čingrijinu mišljenju — bilo »dok u Austriji ima topova i bajuneta«. ²⁴⁴ Naime, mali hrvatski narod nije mogao ostvariti svoje težnje silom.

Čingrijino obrazloženje zbog čega narodnjaci ne pristaju da se u Dalmatinskom saboru raspravlja o pitanju sjedinjenja Dalmacije s banskom Hrvatskom pravaši nisu prihvaćali. Trumbić je npr. izjavio: »Iskustvo narodne stranke ja ne omalovažavam, ali mu se i ne klanjam.« Upozoravao je i na krizu u Austro-Ugarskoj monarhiji koja »nije samo parlamentarne već i državne naravi« i da se stanje unutar te države mora mijenjati »u smislu pravica i opravdanih zahtjeva naroda«, te je smatrao da i Dalmatinski sabor treba pokazati »što treba i kako da se ta promjena izvede«. ²⁴⁵ Čingrija je i Trumbiću odgovorio da treba prilike gledati takve kakve jesu, jer, da bi se sjedinjenje i u krizno doba moglo izvesti, »trebalo bi da imamo neku moć«. U tom smislu ponovno je odgovorio i Biankiniju, koji je gotovo u svakom svom govoru isticao pitanje sjedinjenja i naglašavao potrebu upornosti u tom pravcu, podsjećajući pritom i na upornost staroga rimskog političara Marka Porcija Katona i na njegove riječi s kojima je završavao svako svoje izlaganje u Senatu. Čingrija je savjetovao Biankiniju da se treba ostaviti lijepih fraza i polaziti od stvarnosti. Jer naglasio je Čingrija, kad je Katon uporno isticao: »Ceterum censeo Carthaginem esse delendam« — treba imati u vidu da je »on govorio pred rimskim senatom, a rimski senat raspolagao je s rimskim legijama, a mi toga nemamo«. Opravdavajući oportunistički Narodne hrvatske stranke, Čingrija je isticao da je nužno »prilagoditi se okolnostima i pripoznati da su takove«. ²⁴⁶ U toku tog saborskog zasjedanja on je veoma oštro kritizirao i djelovanje talijanaša, pozivajući i Hrvate i Srbe da se odupru akcijama talijanaškog društva Lega nazionale.

Novi općinski izbori u Dubrovniku stavljali su pred Pera Čingriju velike zadatke. Okupljajući svoje političke suradnike i započinjući predizbornu agi-

²⁴⁴ Izvj. DS, XXXIV, Zadar 1899, 636.

²⁴⁵ Isto, 722.

²⁴⁶ Isto, 729.

taciju, on je vjerovao da će dubrovački Hrvati — narodnjaci i pravaši zajedno — ovaj put pobijediti srpsko-autonomašku koaliciju i uzeti općinsku upravu u svoje ruke. S obzirom na izborne zloupotrebe na prethodnim dubrovačkim općinskim izborima (1894), dubrovački su Hrvati smatrali da će takve zloupotrebe opet biti moguće ako postojeća općinska uprava bude rukovodila izborima. Zbog toga su nastojali da se rukovođenje izborima povjeri neutralnom organu, koji će poštovati izborni zakon i volju birača. Uvažavajući razloge tog nastojanja, dalmatinsko je Namjesništvo u lipnju 1899. odlučilo da se postojećoj općinskoj upravi u Dubrovniku oduzme pravo rukovođenja općinskim izborima i to rukovođenje povjeri posebnom povjereniku. Ta je odluka odmah bila prokomentirana i u štampi. Narodnjačko »Jedinstvo« je isticalo da je povjerenje dubrovačkih općinskih izbora povjereniku pokrajinske vlade sasvim opravdano, jer da je načelnik F. Gondola, za prethodnih općinskih izbora, »biraliste pretvorio u kasapnicu«. ²⁴⁷ Primivši na znanje odluku Namjesništva, načelnik Gondola, općinska uprava i svi vijećnici srpsko-autonomaške koalicije podnijeli su ostavke »u znak prosvjedovanja«. ²⁴⁸

Hrvatski izborni odbor, sastavljen od narodnjaka i pravaša, objavio je uoči izbora svoj izborni proglas, u kojem je istaknuo i kandidate za vijećnike u novom općinskom vijeću. Među kandidatima (ukupno njih 36) nalazili su se, od poznatijih imena, pored Pera Čingrije, još i Frano Supilo i Kosto Vojnović. U proglasu je rečeno da predloženi vijećnici ne stupaju pred birače s obećanjima. Jedino obećavaju i jamče »da će svim silama« raditi u interesu Dubrovnika, visoko držeći »hrvatski barjak« kao simbol »bolje budućnosti«. ²⁴⁹ Izbori su trebali biti održani od 24. do 28. srpnja 1899.

Uoči izbora bio je oformljen i Srpsko-autonomaški izborni odbor. Predviđajući izborni poraz, taj je odbor odlučio da ne izađe na izbore sa svojim kandidatima i pozvao je svoje birače da se »ustegnu od glasovanja«. ²⁵⁰ Tako su u općinskim izborima 1899. u Dubrovniku sudjelovali samo narodnjaci i pravaši sa zajedničkom listom kandidata za vijećnike novog općinskog vijeća. Budući da su izbori protekli bez izborne borbe, izbor hrvatskih kandidata bio je apsolutno siguran, i općina je ponovno došla u hrvatske ruke. Godine 1899. desilo se dakle u Dubrovniku ono što se dogodilo i 1890. g. — da jedna protivnička strana ne izađe na izbornu poprište.

Idući u susret tim općinskim izborima (1899) dubrovački Hrvati nisu iznosili ime svog budućeg općinskog načelnika kao što su to učinili 1894, kad su isticali da će to biti Vlaho De Giulli. Međutim, kako je u međuvremenu V. De Giulli umro (1898), trebalo je naći novu osobu, koja bi bila voljna, sposobna i pogodna za načelničku dužnost. Takva osoba bio je prvenstveno Pero Čingrija, ali on nije želio biti općinski načelnik. Bile su mu tada 62 godine. Smatrao je da je najvažnije pobijediti na općinskim izborima, a potom da će se naći odgovarajuća osoba i za načelnika. Zbog čega Pero Čingrija u početku

²⁴⁷ *Jedinstvo* 51 (1899), 1.

²⁴⁸ *Dubrovnik* 27 (1899), 1.

²⁴⁹ *CH* 27 (1899), 1.

²⁵⁰ *Dubrovnik* 29 (1899), 1.

nije želio biti općinski načelnik, objasnio je to ukratko i u svojim memoarima. On je istaknuo da mu je bilo teško dolaziti u kontakte »sa ljudima državne uprave«, a što bi kao načelnik morao podnositi i pri tom činiti »dobru volju za nevolju«. ²⁵¹ Međutim, kad je jedna struja, iza koje je stajao i kotarski poglavar Josip Tončić, željela nametnuti za općinskog načelnika Brnju Cabogu, čovjeka koji je uživao povjerenje i najviših organa režimske vlasti, Peru Čingriji je teško bilo dopustiti da takav čovjek rukovodi dubrovačkom općinom i zbog toga je odlučio »da se pusti birati načelnikom«. ²⁵² Na konstituirajućoj sjednici općinskog vijeća u Dubrovniku, održanoj krajem studenog 1899, Pero Čingrija je izabran za općinskog načelnika.

Dolazak dubrovačke općine u ruke pristaša hrvatskih političkih stranaka — Narodne hrvatske stranke i Stranke prava — bio je posljedica njihova zajedničkog devetogodišnjeg političkog nastojanja. U tom nastojanju najviše su se pojedinačno istakli Pero Čingrija i Frano Supilo kao urednik »Crvene Hrvatske«, koja je imala velik utjecaj na širenje i učvršćivanje hrvatske nacionalne svijesti u Dubrovniku i uopće u dubrovačkom kraju. Čingrija se još 1885, vjeran svom narodnjačkom stranačkom opredjeljenju, suprotstavio djelovanju pristaša Srpske stranke u Dubrovniku, koji su radili na tome da odaleče Dubrovnik od političke pozicije što ju je taj grad iskazao i 1848. i 1861. Usmjerujući pripadnike svoje stranke i stupajući, zajedno s njima, u akcionu suradnju s pravašima (od 1890. i dalje), on je uporno vraćao Dubrovnik na njegov raniji politički kolosijek. Uspjesi te akcije ostvarivali su se postepeno: na općinskim izborima 1894. oni su bili već veoma vidljivi, na saborskim izborima 1895. oni su bili potpuni, a na općinskim izborima 1899. ta se njihova potpunost definitivno potvrdila.

S dolaskom dubrovačke općine u ruke pristaša hrvatskih političkih stranaka Dubrovnik se, dakle, ponovno našao među njegovateljima političke težnje koja je stremila sjedinjenju Dalmacije s banskom Hrvatskom. Djelujući u službi te težnje Pero Čingrija se nije nikada utapao u sitne i beskorisne međustranačke zadjevice. Uvijek se uzvisivao do razine s koje se i političke stvari bolje vide i mogu zrelije procijeniti. Taj stil bio je za njega i dotada, i u daljnjem toku njegova političkog rada, veoma karakterističan.

V. NA PUTU KA JEDINSTVU I SLOZI

Kao općinski načelnik, kao saborski zastupnik i kao jedan od prvaka Narodne hrvatske stranke, Pero Čingrija je imao veoma razvijen osjećaj dužnosti i odgovornosti. I nastojao je u skladu sa zadacima koje su mu name-tale te uloge da bude što djelotvorniji. Zapisnici općinskog vijeća i općinske uprave u Dubrovniku svjedoče da su interesi Dubrovnika i dubrovačke općine bili snažna Čingrijina preokupacija i da je on ulagao mnogo truda i vremena da se ti komunalni interesi što potpunije i pravodobnije realiziraju.

²⁵¹ HAD, AC — Memoari P. Čingrije.

²⁵² V. bilj. 18, isto.

Za razliku od rada u tim općinskim organima, u kojima su se rješavala sasvim konkretna pitanja, u Dalmatinskom saboru bilo je drukčije: pored rješavanja i takvih pitanja u interesu pojedinih krajeva ili pokrajine u cjelini, mnogo se vremena zauzimale i političke međustranačke rasprave i sukobi. Iako se Pero Čingrija kao izvjestitelj saborskoga financijskog odbora u svojim istupima držao konkretnih prijedloga i stavova tog odbora, saborska debata o tim prijedlozima i stavovima najčešće se udaljavala i prelazila na politički teren. Razumije se da je zbog toga i Pero Čingrija, sa stajališta svoje stranke, morao ulaziti i u te političke diskusije. Polazeći od dubrovačke situacije, u kojoj su i narodnjaci i pravaši djelovali jedinstveno i složno, on je želio da se takvo političko jedinstvo i sloga postigne između narodnjaka i pravaša i u Dalmatinskom saboru. Isto tako, on je želio da se postigne potrebna politička suradnja i sa Srpskom strankom radi uspješnijeg ostvarivanja zajedničkih narodnih interesa.

Ali, na tom putu ka potrebnom akciono-političkom jedinstvu i slozi bilo je još mnogo prepreka, koje se tada nisu lako mogle savladati. Pokazalo je to i saborsko zasjedanje, koje je održano u ožujku i travnju 1900. Čingrija je, nazivajući pravaše narodnjačkim »lijevim krilom«, nastojao da ih pridobije za što užu suradnju i da doprinese uklanjanju njihova oštrog kritičarskog odnosa prema Narodnoj hrvatskoj stranci. Pravaši nisu bili skloni ne samo napuštanju nego ni ublažavanju takvog svog odnosa. Oni su i dalje upućivali veoma oštre zamjerke narodnjacima. Trumbić je npr. isticao da se Narodna hrvatska stranka »otuđila narodu i slabo čuje kako srce naroda bije«, da se predala »vladi u krilo« i da je postala »vladinim ratilom«, te da se tako »moralno zaslužnija«, jer vlada »ne dariva mukte svoju milostinju«. Naglasio je da su narodnjaci, zbog takvog svog podložništva vladi, izgubili omladinu, koja bi jedino mogla u njihovoj stranci »obnoviti i pomladiti staračku krv«. ²⁵³ Odgovarajući na Trumbićeve zamjerke, Pero Čingrija je upozoravao da pravaši zaboravljaju »zasluge starih ljudi« i da tako isto postupaju i »ekstremne stranke« u tadašnjoj Italiji, koje izvrgavaju ruglu zaslužne stare borce »koji su Italiju učinili«. Na primjedbu da će u Dalmatinskom saboru nestati narodnjačke većine »kad zapuhne mali vjetrić s vladina stola«, Čingrija je kazao da narodnjaci nisu slabići koje takav vjetrić »može zanieti«. Govoreći o omladini, koja ne slijedi narodnjake, već pravaše, on je obrazložio da je to posve razumljivo, jer »omladina ide za onim što se predstavlja radikalno«. Kako su i svećenici bili uglavnom uz pravaše, Čingrija je naglasio da i svećenici mogu sudjelovati u političkom životu, ali kao ravnopravni građani, a ne da budu i »u politici naši pastiri«. ²⁵⁴

Iz Narodne hrvatske stranke nestajali su postepeno njeni zaslužni prvaci. U 1900. g. umrli su Gajo Bulat i Ivan Vranković, koji su, zajedno s Perom Čingrijom, sačinjavali glavno rukovodstvo stranke. Poslije Vrankovićeve smrti za predsjednika saborskog kluba Narodne hrvatske stranke izabran je Pero Čingrija. Taj se izbor i očekivao s obzirom na ugled koji je Čingrija imao u narodnjačkim redovima u Dalmaciji. Već 30 godina bio je neprestano sa-

²⁵³ Izvj. DS, XXXV, Zadar 1900, 397—399.

²⁵⁴ Isto, 533—536.

borski zastupnik i jedan od najbližijih suradnika Miha Klaića i Ivana Vrankovića, a tada se nalazio i na čelu dubrovačke općine, što mu je također doprinisilo ugledu. U povodu Čingrijina dolaska i na čelo Narodne hrvatske stranke, organ te stranke je isticao da je Čingrijino ime samo po sebi »program i akcija« i da će se stranka, pod njegovim rukovodstvom, uporno boriti »za hrvatstvo i slavenstvo!«. ²⁵⁵ I pravaška »Crvena Hrvatska«, koja je poslije Supilova prelaska u Sušak dolazila sve više pod Čingrijin utjecaj, pozdravila je taj njegov izbor, ²⁵⁶ ali je, sa stajališta dotadašnjih pravaških zamjerki Narodnoj hrvatskoj stranci, očekivala da će stvari u toj stranci otad »krenut na bolje« i »prema hrvatstvu« i prema njenoj »neodvisnoj akciji«.

Prihvativši rukovođenje Narodnom hrvatskom strankom, Pero Čingrija je bio svjestan svih teškoća na koje će nailaziti. Znao je već i iz dotadašnjeg iskustva koliko je mukotrpana borba za interese Dalmacije pod austrijskom vlašću i kakvu je ulogu imala i dalje ima u toj borbi njegova stranka. Kruta politika Beča prema Dalmaciji nije pokazivala tendencije većeg popuštanja ni tada na izmaku 19. st. Toj tuđinskoj stezi, koja je držala Dalmaciju u siromaštvu, izoliranosti i potlačenom položaju, dobro su dolazile razne suprotnosti u ovoj pokrajini. Jer, tuđinskoj državnoj vlasti uvijek je odgovaralo da se njeni podanici što više međusobno glože. A tih gložnji u Dalmaciji na klasnoj, vjerskoj, nacionalnoj i političkoj osnovi bilo je zaista mnogo. Političko-stranački život u pokrajini bio je pun antagonističkih napetosti. Svih pet političkih stranaka — Narodna hrvatska stranka, Autonomnaška (talijanaška) stranka, Srpska stranka, Stranka prava i Čista stranka prava — imale su i svoje novine preko kojih su isticale svoje političke stavove, polemizirale, napadale i uopće utjecale na javno mnijenje. Neposredni stranački sukobi izbijali su gotovo tokom svakog zasjedanja Dalmatinskog sabora, u kojem je Narodna hrvatska stranka imala zastupničku većinu.

Nužno je istaći da Pero Čingrija nije bio potpuno zadovoljan ni stanjem u svojoj, Narodnoj hrvatskoj stranci. Nosioci narodnjačke političke aktivnosti bili su uglavnom stariji ljudi, i to pretežno oni koji su već godinama obavljali javne funkcije bilo kao općinski načelnici, bilo kao saborski zastupnici. Neki od njih osjećali su se umorni i podosta razočarani. Što se tiče političke taktike, neki su bili i dalje za suradnju s vladom, a neki i za opoziciono djelovanje. Iako je u redovima stranke bilo još uvijek snažnih ličnosti kao što su bili Vinko Milić, Niko Duboković, Vid Morpurgo, Lovro Borčić, Vicko Ivčević i dr., nitko od njih, zbog poslovnih ili drugih osobnih preokupacija, nije bio više spreman da svoje snage posveti učvršćivanju i unapređivanju rada stranke. Poslije Bulatove smrti za predsjednika Dalmatinskog sabora imenovan je Vicko Ivčević. Ali, ni svojom odlučnošću, ni svojom energijom, Ivčević nije bio ono što je bio Bulat. Ivčević je i do tada, a pogotovo od tada, vodio veoma primjetnu brigu da se ne zamjeri Beču i kao takav išao je linijom skrajnjeg oportunizma. Takva situacija u stranci otežavala je Čingrijin rukovođeni položaj.

²⁵⁵ *Jedinstvo* 103 (1900), 1.

²⁵⁶ *CH* 52 (1900), 3.

Za razliku od prethodnih stranačkih vođa Klaića i potom Vrankovića, koji su živjeli i djelovali u Zadru, glavnom gradu Dalmacije, odakle su, razumije se, lakše kontaktirali s ostalim stranačkim prvacima u pokrajini i gdje su imali priliku da se češće susreću s njima, Čingrija je živio i djelovao u dalekom Dubrovniku, pa je i ovo bila otežavajuća okolnost u njegovu daljnjem radu kao glavnog stranačkog vođe.

Ali, uza sve te teškoće, Čingrija je bio odlučan da se angažira u daljnjem usmjeravanju stranke koliko god mu je to objektivno bilo najviše moguće. On je bio svjestan, poznavajući vladinu politiku prema Dalmaciji, da stranka ne može mnogo očekivati od vlade. Ali, nije želio ni da stranka oponira vladi. U tom kolebanju: ne potpuno uz vladu, niti frontalno protiv vlade — preostajao je samo srednji put uvjetne suradnje s vladom. Da je Čingrija »i imao izgrađenu novu koncepciju, pitanje je da li bi pokušao i uspio da je nametne stranci« s obzirom na stanje kakvo je vladalo u njoj, a pogotovo u njenom rukovodećem vrhu, u kojem su postojale dvije struje — »gubernentalna i proopozicionalna«. ²⁵⁷ Kako Narodna hrvatska stranka u svojim redovima nije imala pomlatka koji bi je osvježavao i već time ojačavao, P. Čingrija je i dalje smatrao da u bliskoj budućnosti treba prvenstveno uspostaviti njenu suradnju i akciono jedinstvo s pravašima. Za postizanje te suradnje i tog jedinstva on je bio vrlo pogodna ličnost.

U prosincu 1901. g. održani su novi saborski izbori. Pero Čingrija je bio kandidiran u kuriji vanjskih općina za općine Dubrovnik i Cavtat, ²⁵⁸ te je tu bio i izabran. Značajno je spomenuti da u toku predizborne kampanje nije bilo pravaških napada na narodnjake, ni narodnjačkih na pravaše. Iako njihove stranke nisu u potpunosti uspjele postići izborni kompromis, jer su pravaši tražili više zastupničkih mandata nego su im narodnjaci mogli ustupiti, izbori su protekli u znaku veoma primjetne narodnjačko-pravaške pomirljivosti. Sve su više sazrijevali stavovi o njihovoj političkoj suradnji i jedinstvenosti, a uoči izbora bio je istaknut i jedan javni prijedlog da se u Dalmaciji osnuje samo »jedna hrvatska stranka«. ²⁵⁹ Nakon tih izbora stranački sastav zastupnika u Dalmatinskom saboru izgledao je ovako: Narodna hrvatska stranka imala je 18 zastupnika. Stranka prava — 9, Čista stranka prava — 2, Srpska stranka — 6 i Autonomaška (talijanaška) — 6 zastupnika. ²⁶⁰ Kako je vidljivo, naročito zapažen izborni uspjeh postigli su pravaši, koji su ovaj put imali trostruko veći broj zastupnika nego u prethodnim saborskim izborima.

Među novoizabranim pravaškim zastupnicima bilo je i nekoliko mlađih ljudi, među kojima su se naročito isticali Josip Smodlaka i Ivan Majstorović. Polazeći od činjenice da su dalmatinske međustranačke trzavice ponajviše besmisleno i štetno trošile vrijeme i snage zavađenih strana i da bi se eliminiranje tih trzavica i stvaranje jedinstvene političke fronte u Dalmaciji odrazilo, u pozitivnom smislu, i na promjene austrijske politike prema ovoj pokrajini, Josip Smodlaka je u svom saborskom govoru 19. srpnja 1902, u

²⁵⁷ Rene Lovrenčić, Geneza politike »novog kursa«, Zagreb 1972, 132.

²⁵⁸ CH 49 (1901), 1.

²⁵⁹ Josip Ljubić, Poziv Dalmaciji, Spljet 1901, 17.

²⁶⁰ Kisić, n. dj., 108.

ime pravaša i »kao hrvatski zastupnik«, ponudio pomirenje i »jednoj i drugoj strani«, tj. i Srbima i talijanašima.²⁶¹ Vođa narodnjaka Pero Čingrija bio je oduševljen prateći saborsku aktivnost Josipa Smodlake i videći punu političku zrelost u svim njegovim inicijativama i prijedlozima. U želji da ga ohrabri i da mu iskaže svoju podršku, P. Čingrija je pohvalio Smodlakina nastojanja, ističući u njima razboritost i umjerenost i naglašavajući da se od Smodlake, kao zastupnika, može i ubuduće »mnogo očekivati.«²⁶² I narodnjak Borčić se veoma pohvalno izrazio o Smodlakinim prijedlozima. Razumije se da je i to izjavljivanje pohvala i podrške jednom pravaškom zastupniku bilo izraz očitog zblizavanja narodnjaka i pravaša.

Za vrijeme tog saborskog zasjedanja 1902. g. P. Čingrija je više puta uzimao riječ. Obuzet željom da se otklone međustranačke političke borbe u Saboru, on je upozoravao da to neće biti moguće dok tadašnje »stanje obstoji«, naime dok postojeće političke stranke, svojom stranačkom usmjerenošću, stalno podržavaju suprotnosti i izazivaju sukobe. Uvjeren da je akcioni program narodnjaka pravi izraz političkih, gospodarskih i kulturnih interesa Dalmacije, on je smatrao da jedino taj program može objedinjavati sve dalmatinske Hrvate i Srbe i ukloniti njihove štetne međusobne trzavice. »Borbe političke po mom skromnom mnijenju — izjavio je Čingrija — odstranit će se samo onda kad bi one težnje koje naša stranka goji, dapače na kojima se osniva, našle dovoljno susretaja i kad bi naša državopravna pitanja bila riješena onako kako naša stranka misli.«²⁶³ Naročito ga je ljutilo kad su se pojedini zastupnici, govoreći u Saboru o političkim pitanjima sa svojih stranačkih pozicija, pozivali i na povijesne činjenice da bi potkrijepili svoje stranačko stajalište. Kako je takvih priziva na prošlost bilo i u toku saborskog zasjedanja 1902. g., P. Čingrija je i ovaj put kazao da se historija u Saboru, »pod uplivom stranačke strasti«, u stvari »samo izopačuje«, naglasivši da se zbog toga i sam »uzdržavao uvijek od historičkih rasprava«. Kritizirajući suradnju Srpske i Autonomoške (talijanaške) stranke i videći u toj suradnji skrajnje nelogično savezništvo, Čingrija je isticao: »To je najgrđa stvar kad se dvije političke stranke, koje niječu jedna drugu, združe protiv trećoj, to je negacija samih načela stranke.«²⁶⁴ A isticao je to zbog toga što je želio da Srpska stranka surađuje s Narodnom hrvatskom strankom i što bi ova suradnja bila sasvim prirodna i obostrano korisna.

Pozdravljajući inicijativu pravaša, koji su se izjasnili za pomirenje i suradnju i s pristašama Srpske stranke i s pristašama Autonomoške (talijanaške) stranke, P. Čingrija je rekao da su pravaši »u posljednje doba« imali u njemu »dobra prijatelja«. Istakao je da je »zagovarao evoluciju« koja se u Dalmaciji »na političkom polju događa«. Naime, i pravaši su, kako je vidljivo, zauzeli novi, stvaralačkiji stav, jer žele, u interesu pokrajine, da uspostave politiku mira i sporazumijevanja s ostalim političkim strankama, pružajući im »prijateljsku ruku«. Takva nova orijentacija pravaša potvrdila je Čingri-

²⁶¹ Ivo Perić, Josip Smodlaka kao zastupnik u Dalmatinskom saboru, *Zadarska revija* 5 (1973), 385.

²⁶² Isto, 385—386.

²⁶³ Izvj. DS, XXXVII, Zadar 1902, 616.

²⁶⁴ Isto, 730—731.

jino predviđanje da će njihova »odgovornost poskočiti« kad se nađu u Saboru »u većem broju«, i da će, kad se budu »više približili većini«, morati »postajati umjereniji«. Jer, savjetovao je Čingrija pravašima i ovom prilikom: »S radikalizmom ne da se vladati, to je zaludu.« Polazeći od dotadašnjeg iskustva i tadašnje međustranačke situacije, on nije gajio »velikih nada« da će odmah uspjeti Smodlakine »pomirbene poruke«. Za njihovo ostvarenje trebalo se i dalje boriti. Čingrija je, zalažući se uporno za slogu između Hrvata i Srba, ponovno istakao svoja shvaćanja da su Hrvati i Srbi »jedan narod«, da »srpstvo i hrvatstvo nisu nego dvije političke stranke koje nas more i život nam truju«. ²⁶⁵ Govoreći tako, on je naročito polazio od dubrovačkih hrvatsko-srpskih sukoba, koje je objašnjavao: »Ma govoriti o dvije različite narodnosti, kao npr. da dr Pugliesi pripada jednoj narodnosti, a ja drugoj — mislim da bi bila nesmisao.« ²⁶⁶ Čingrija je bio svjestan da se sloga između Hrvata i Srba neće lako postići, pogotovo što je bilo i »spoljašnjih upliva koji toga neće, koji razdor podupiru«. Što se tiče talijanaša, Čingrija je smatrao da je politička suradnja s njima potrebna i moguća. Iako su oni bili najmoćniji u Zadru, gdje su držali i općinsku upravu u svojim rukama, ipak bi Zadar, kao hrvatski grad, trebao — prema Čingrijinu mišljenju — više »disati narodnim duhom«. Umjetno održavanje talijanštine u tom gradu i njegovo otuđivanje od ostale pokrajine moglo bi se štetno odraziti i na njegovu budućnost. Zbog toga je Čingrija i naglašavao: »Dalmacija će do potrebe moći Zadar i pregorjeti, ali Zadar kad izgubi Dalmaciju ne će biti više Zadar.« ²⁶⁷

Suradnja između političkih stranaka u Dalmaciji postajala je sve nužnijom. Jer, njihova nepovezanost i pretjerano međusobno trvenje slabili su i njihovu snagu otpora prema tuđinskoj vlasti. A koliko su i sami Hrvati bili razjedinjeni u Dalmaciji pokazuje činjenica da su imali svoje različite političke stranke: Narodnu hrvatsku stranku, Stranku prava i Čistu stranku prava. Zbog toga su se među Hrvatima i dalje javljali prijedlozi da se stvori jedinstvena hrvatska stranka u Dalmaciji. Josip Smodlaka je npr., govoreći svojim biračima na velikom političkom zboru u Šibeniku, obrazlagao i potrebu stvaranja stranke, koja bi mogla nastati fuzijom Stranke prava i Narodne hrvatske stranke. ²⁶⁸

Narodni pokret u banskoj Hrvatskoj (1903) dao je veoma snažne poticaje i daljnjim nastojanjima oko uspostavljanja međustranačke suradnje u Dalmaciji. Jer, smisao tog izvanredno značajnog pokreta nije bio samo »u otporu protiv Khuenova režima i mađarske hegemonije«, već i dalekosežniji: i u otporu protiv politike »odvajanja Dalmacije od Banovine«, kao i protiv politike raspirivanja »hrvatsko-srpskog sukoba«, dakle — »u rušenju temelja koji su dotada osiguravali interese dualističkih vrhova monarhije«. ²⁶⁹ Taj je pokret imao snažan odjek u Dalmaciji i utjecao je da se još više zblize dal-

²⁶⁵ Isto, 906.

²⁶⁶ Isto, 731.

²⁶⁷ Isto, 906.

²⁶⁸ Govor o organizaciji hrvatske stranke što ga je izrekao narodni poslanik dr Josip Smodlaka na javnoj skupštini u Šibeniku 13. travnja 1903, Rijeka 1903, 14.

²⁶⁹ Šidak, Gross, Karaman, Šepić, n. dj., 212.

matinski pravaši i narodnjaci, kao i to da oni pojačaju svoju težnju k uspostavljanju političke suradnje i s pristašama Srpske stranke. Pravaši su bili vrlo aktivni. Oni su sredinom svibnja 1903. ovlastili Antu Trumbića, predsjednika saborskog kluba Stranke prava, da stupi u vezu s Perom Čingrijom, predsjednikom saborskog kluba Narodne hrvatske stranke, i da se dogovore o zajedničkoj akciji sakupljanja pomoći za postradale u banskoj Hrvatskoj i za zauzimanje zajedničkog stava.²⁷⁰ P. Čingrija je u ime narodnjaka prihvatio tu suradnju s pravašima i zajednička akcija odmah je započela. U Splitu je bio osnovan i središnji odbor za pomoć postradalima u Banovini. Dubrovačko općinsko vijeće, na svojoj sjednici 23. svibnja 1903, imalo je jedinu točku dnevnog reda: »Pripomoć postradalima u Hrvatskoj« — i jednoglasno zaključilo da u tu svrhu da 2.000 kruna i poručiti prekovalebitskim borcima za »narodne pravice«: »Dubrovnik je s vama!«²⁷¹

Hrvatski zastupnici iz Dalmacije (kako oni u Dalmatinskom saboru tako i oni u Carevinskom vijeću), na čelu s Perom Čingrijom, zatražili su bili i audijenciju kod cara s namjerom da ga zamole da on posreduje kako bi se u banskoj Hrvatskoj obustavilo krvoproliće i dalo pomilovanje na smrt osuđenima, ali ih car, na prijedlog ministra-predsjednika nije primio »iz državnopravnih obzira prema drugoj poli monarhije«.²⁷² Carevo odbijanje da primi te narodne zastupnike nije ostalo bez učinka: ono je u Dalmaciji još više pojačalo protuaustrijska raspoloženja.

Uspostavljena politička suradnja između narodnjaka i pravaša u Dalmaciji oživila je i već ranije isticane inicijative o njihovu združenju u jednu stranku. Za tu fuziju počeli su se istodobno zalagati i narodnjačko »Jedinstvo« i pravaška »Crvena Hrvatska«. U tom zalaganju isticano je da je ta fuzija i »preduvjet slozi sa Srbima«.²⁷³ Polazeći od toga da su u toku narodnog pokreta u banskoj Hrvatskoj i Srbi pokazali svoje protivljenje tamošnjem teroru i suosjećanje za postradale, »Crvena Hrvatska« je to isticala kao znak da će biti moguće uspostaviti političku suradnju i slogu sa Srbima. Želeći to postignuće, ona je klicala: »Živjela braća. Živjela sloga!«²⁷⁴ Zalaganje za slogu sa Srbima naročito je bilo vidljivo na stranicama »Crvene Hrvatske« od početka srpnja 1903. kad je njenim urednikom postao Milan Marjanović. Promjene koje su u to vrijeme nastajale i na području srbijanske vanjske politike (nakon dinastičkog prevrata), doprinosile su postepeno i premošćivanju političkog jaza između Hrvata i Srba u Dalmaciji i u banskoj Hrvatskoj. Nastojeći da se hrvatsko-srpska sloga što prije ostvari, »Crvena Hrvatska« je upozoravala da »slogom nitko ništa ne gubi«, da »Hrvat ostaje Hrvatom, a Srbin Srbinom«, te da je njihovo međusobno potpomaganje zahtjev »zdravo shvaćenih interesa obojice«.²⁷⁵ Da je u Dubrovniku, zahvaljujući takvom nastojanju i ostalim okolnostima, veoma primjetno dolazilo do hrvatsko-srpskog zbližavanja, pokazali su i naknadni izbori, održani u prvoj polovini ko-

²⁷⁰ HAD, AČ — Č. X. 7. f/4.

²⁷¹ HAD, Zapisnici sjednica Općinskog vijeća 1898—1905, 416.

²⁷² NL 44 (1903), 1.

²⁷³ CH 27 (1903), 3.

²⁷⁴ CH 24 (1903), 1.

²⁷⁵ CH 28 (1903), 1.

lovoza 1903. za jednog saborskog zastupnika u izborništvu dubrovačkih vele-poreznika (umjesto umrlog Koste Vojnovića). Tada je, bez protukandidata, bio jednoglasno izabran Melko Čingrija.²⁷⁶ Znači, glasali su za njega i Hrvati i Srbi u Dubrovniku. Bilo je to, dakako, i svojevrsno priznanje njegovu ocu Peru Čingriji, koji se iskreno i mnogo zalagao za hrvatsko-srpsku slogu.

U to su vrijeme sve veću pažnju skretali na sebe i politički događaji u Mađarskoj, koji su izazivali duboku, dotad najoštriju krizu dualizma. Nezavisna stranka pod rukovodstvom Ferencza Kossutha zalagala se da Mađarska dobije potpunu samostalnost u trgovinskoj, carinskoj i vanjskoj politici i da ima svoju posebnu vojsku. Austrija je bila odlučno protiv tog nastojanja. U vezi s tim Niko Nardelli je 25. rujna 1903. pisao Peru Čingriji: »Što Vam se čini kako stvari idu u Mađarskoj? Ja se čudim okle je u Beču toliki *korač* (= smjelost — I. P.) proti njima!«²⁷⁷ Ali uza sve političke napetosti i krizne situacije austrijski su Nijemci imali smjelosti, jer su raspolagali i vojnom silom. Austrijski namjesnik u Dalmaciji Erazmo Handel, koji je 1902. g., kao prva građanska osoba, postavljen na tu dužnost (prije njega namjesnici su bili vojne osobe, generali), ponašao se također veoma smiono i nastojao da provede svoje germanizatorske planove u ovoj pokrajini. Ne samo što je u dalmatinske pokrajinske urede dovodio njemačke činovnike i što je želio da se u Zadru osnuje njemačka gimnazija, već je namjeravao da nametne Dalmatinskom saboru izglasavanje zaključaka o pravu upotrebe i njemačkog kao službenog jezika u Dalmaciji.

U jesen 1903. g., uoči zasjedanja Dalmatinskog sabora, Handel je izradio svoje jezične punktacije i dostavio ih predsjednicima saborskih klubova. Te *jezične punktacije* nisu međutim uopće ušle u dnevni red zasjedanja Dalmatinskog sabora jer su ih saborski klubovi odbacili. Handelov pokušaj da se ozakoni uređivanje i njemačkim jezikom djelovalo je, prema osjećaju dalmatinskih političara, »kao provokacija upravo u času kad se učvršćuje koncepcija o njemačkom Drangu kao najopasnijem neprijatelju.«²⁷⁸ Doživjevši taj neuspjeh, Handel je bio ogorčen. Ali, ogorčeni su bili i dalmatinski politički prvaci, a naročito prvaci Stranke prava i Narodne hrvatske stranke, koji su svoje političke poglede i politička raspoloženja veoma odvažno iskazali za vrijeme zasjedanja Dalmatinskog sabora, koje je otpočelo 19. listopada 1903. Bilo je to zbog toga veoma znamenito zasjedanje. Pravaški i narodnjački zastupnici izložili su nepoštednoj kritici austrijsku upravnu politiku, upozorili na opasnosti koje prijete jugoslavenskim narodima od njemačkog imperijalizma izraženog u njegovu ekspanzivnom programu Drang nach Osten, obrazložili potrebu zbližavanja jugoslavenskih naroda a naročito Hrvata i Srba, istakli potrebu političke suradnje s Mađarima i time udarili temelje politici »novog kursa«. Zastupnik Juraj Biankini, obračavajući se u svom saborskom govoru namjesniku E. Handelu, zamolio ga je da »bistro i čisto kaže na hladnom Dunavu«, tj. vladajućim vrhovima u Beču, »da je već u Dalmaciji proigrao svoju ulogu mandarinski sustav vladanja« i da su u Dalmaciji protiv

²⁷⁶ CH 33 (1903), 3.

²⁷⁷ HAD, AC, — Č. X. 7. E. f/13.

²⁷⁸ Šidak, Gross, Karaman, Šepić, n. dj., 218.

tog sustava »svi složni bez razlike političkih stranaka«. ²⁷⁹ Zastupnik Ante Trumbić je naglašavao da je dužnost Hrvata, koji su u Dalmaciji po brojnosti i političkom utjecaju »odlučujući faktor« da urade sve što je moguće da se smire »domaće razmirice« koje nemaju ni »prave vriednosti«, niti proišteju »iz pravih narodnih potreba«. On je upozorio da Velika Germanija »stupa polagano na evropski jug da ga podvrgne svojoj sili« i da je nužno da »svi narodi koji su ugroženi« od Alpa do Marice budu složni u svojoj »obrani protiv niemstva«. Što se tiče moguće i korisne političke suradnje s Mađarima, Trumbić je, želeći tu suradnju, izrazio svoju nadu da će mađarski narod uvidjeti »da je bolje biti ljubljen drug, nego mržen gospodar«. ²⁸⁰ Zastupnik Josip Smodlaka je također pozvao sve dalmatinske političke stranke da uklone svoje međusobne sukobe. Naročito se založio za slogu između Hrvata i Srba, savjetujući i jednima i drugima da budu čvrsto jedinstveni i »u patnjama« i »u obrani« i u težnji ka »konačnim ciljevima«. ²⁸¹ U takvim mislima i prijedlozima pravaških zastupnika Pero Čingrija je vidio izraz one stvaralačke politike za koju je on uvijek bio spreman da se zauzme. I, dakako, njegova podrška takvoj politici nije mogla izostati.

Na saborskoj sjednici 9. studenog 1903. P. Čingrija je pozdravio politički preokret, koji je tako iskreno i snažno došao do izražaja i u Dalmatinskom saboru. »Svi znamo — kazao je on — razloge preokreta koji se zbilo. Razlozi ovi imaju svoju klicu u pobuni koja se zbila u Hrvatskoj. Ta pobuna, rekao bi, da je mnogima otvorila oči i skinula koprenu s očiju cijeloj Evropi i cijelom naobraženom svijetu, čineći uvidjet što znači taj mađarski liberalizam.« Čingrija je obrazlagao da se taj »mađarski liberalizam« pokazao u stvari kao »najmoderniji absolutizam«. Tadašnji najnoviji događaji — prema Čingrijinim riječima — pokazuju »koliko ima trula u habsburškoj monarhiji« i da »ta trulost« prvenstveno »ima svoju klicu« u »kobnom sistemu koji se zove dualizam«, ustrojenom tako nepravedno i tlačiteljski da »dva naroda gospodare svim drugim narodima«. Govoreći oštrije i od pravaških predgovornika, P. Čingrija je naglasio: »Ima mnogo trulosti u državi Danskoj, rekao je engleski pjesnik, a ja kažem da je sve trulo amo u našim stranama, da je sve trulo u habsburškoj monarhiji.« Takva Čingrijina oštrina i odlučnost bili su izraz njegova gorkog dugogodišnjeg političkog iskustva i uvjerenja da je u daljnjem političkom radu skrajnje potrebno krenuti novim smjerom. On je upozoravao da Hrvati u svojoj borbi trebaju vjerovati u svoje snage, ali istodobno da moraju i »iskati prijatelja gdje god ih nađu«. Koliko Austro-Ugarska tlači i Hrvate i Srbe, zatajujući i njihov nacionalni identitet, pokazuje — istakao je Čingrija — i primjer Bosne, u kojoj se službeno stvaraju i takvi umjetni nazivi kao što su »bosanski narod« i »bosanski jezik«. Gledajući u Austriji neprijatelja jugoslavenskih naroda, on je upozorio da se od nje ne treba ničemu dobrom nadati. ²⁸² Kako je vidljivo, Pero Čingrija, koji se uvijek do tada zalagao za umjerenost u skladu s političkom taktikom svoje

²⁷⁹ Izvj. DS, XXXVIII, Zadar 1903, 590—591.

²⁸⁰ Isto, 654—657.

²⁸¹ Isto, 688.

²⁸² Isto, 727—728.

stranke, prešao je u oštre napade postojećeg državnog sustava, i ton njegova govora »bio je već posve opozicionalan«. ²⁸³ U toku Čingrijina govora — kako je zabilježio saborski stenograf — više puta čuli su se aplauzi i glasovi odobravanja među ostalim zastupnicima.

Značenje te prve formulacije politike »novog kursa«, koju su tada izrazili hrvatski zastupnici u Dalmatinskom saboru, sastojalo se u tome što je ona dala platformu za stvaranje koncentracije hrvatskih političkih snaga s jedne i s druge strane Velebita, što je jasno povezala hrvatsko pitanje s jugoslavenskim pitanjem, i to ne samo u okviru nego i izvan okvira Monarhije, ističući pritom potrebu i važnost suradnje svih jugoslavenskih naroda, a naročito Hrvata i Srba, i što je, zbog efikasnijeg otpora protiv Austrije, upozorila i na nužno suradništvo s Mađarima. Takav jedinstveni nastup dalmatinskih pravaša i narodnjaka bio je posljedica njihova dotadašnjeg zbližavanja i neposrednih dogovora. Ti njihovi neposredni dogovori, vođeni najprije pojedinačno, doveli su, u povodu razmatranja Handelova prijedloga jezičnih punktacija, i do zajedničkog sastanka njihovih saborskih klubova. ²⁸⁴ Bilo je to 3. studenog 1903, dakle u toku saborskog zasjedanja, na kojem je potom došlo i do tog jedinstva političkih pogleda na smjernice daljnega političkog djelovanja. Uloga Pera Čingrije bila je u tome izvanredno velika. Od onda, kad su pravaši počeli ublažavati svoje stavove prema Srbima, potom kad su i sami počeli isticati potrebu suradnje s narodnjacima i pogotovo onda kad su se počeli izjašnjavati i za složan rad sa Srpskom strankom — on je u njima sve manje gledao »lijevo krilo« svoje stranke, a sve više snagu koja sve cjelovitije zastupa i njegove političke poglede. Ti identični pogledi došli su do punog izražaja na tom saborskom zasjedanju, na kojem su formulirane temeljne odrednice njihova daljnjeg akciono-političkog usmjerenja. Vrijednost te identičnosti je u tome što je ona predstavljala snagu udruženosti. Da su pravaši sami istupili s idejama, koje su tada istakli, odjek njihova istupa ne bi imao ni približno ono mobilizacijsko značenje, koje je dobio s istodobnim i istovjetnim istupom narodnjakâ. Jer, narodnjaci su, sačinjavajući najveću političku stranku u Dalmaciji i imajući većinu u Dalmatinskom saboru, bili veoma važan politički faktor i njihovo opredjeljenje za neku akciju imalo je dakle i veoma djelotvoran utjecaj. Prema tome, Čingrijino zalaganje za politiku »novog kursa« bilo je naročito značajno. Sudjelujući u programiranju te politike on je, kao vođa narodnjakâ, bio u istom borbenom poretku s Antom Trumbićem, vođom pravaša. Ni ispred, ni iza te prve linije. Oštrina s kojom je Čingrija govorio bila je izraz one iste eksplozije nezadovoljstva, koja se čula i iz redova pravaških prvaka, kao i izraz njihove istovjetne svijesti o nužnosti otvaranja novih političkih putova, kojima treba dalje ići.

Sa stajališta nastojanja da dođe do zbliženja svih političkih stranaka u Dalmaciji naročito je bila dobrodošla i afera u čijem se središtu našao namjesnik Handel. On je u jednoj prigodi sredinom srpnja 1904. uvrijedio sve Dalmatince kad je kazao da im se ne može vjerovati, da nemaju »poštene rije-

²⁸³ Lovrenčić, n. dj., 216.

²⁸⁴ HAD, AČ — Č. X. 7. E. f/20.

či.²⁸⁵ Iskoristivši tu uvredu kao zgodan povod za politički obračun s Hande-
lom, neke dalmatinske novine (naročito »Jedinstvo« i »Narodni list«), a i
riječki »Novi list«, pokrenuli su akciju protesta protiv Handela. Austrijski
ministar-predsjednik Ernest Körber bio je prisiljen da naredi istragu kako
bi se utvrdila istina: je li namjesnik Handel zaista uvrijedio Dalmatince ili
nije. Novinstvo je svojim napisima stalno poticalo napetost i ogorčenje. Kako
je u listopadu 1904. g. trebalo biti zasjedanje Dalmatinskog sabora, Zemaljski
je odbor upozorio ministra Körbera da ne bi bilo zgodno da se u takvim
okolnostima dok traje istraga u vezi s namjesničkom aferom saziva to pred-
stavničko tijelo. Körber je ipak dao nalog za saziv saborskog zasjedanja. Kad
se saznalo za saziv Dalmatinskog sabora, Ante Trumbić je pisao Peru Čingriji
da je to provokacija cijeloj Dalmaciji i predložio, na osnovi općeg raspolo-
ženja, da bi se svi zastupnici trebali naći u Zadru makar jedan dan prije
početka saborskog zasjedanja radi zajedničkog dogovora o jedinstvenom
stavu prema namjesniku Handelu.²⁸⁶ Pero Čingrija se suglasio s Trumbiće-
vim prijedlogom, očekujući da će svi zastupnici, bez obzira na stranačku
pripadnost, biti složni, jer kad u tom slučaju ne bi bili složni, pokazali bi
»da za nas nije politika«.²⁸⁷ Očito, Čingrija je bio za jedinstvenu i energičnu
akciju protiv namjesnika Handela.

Zastupnici svih dalmatinskih političkih stranaka našli su se 5. listopada
1904. u Zadru i tog dana uvečer, u čitaonici biblioteke »Paravia«, održali za-
jednički sastanak. Glavna tema dogovora bila je: utvrđivanje zajedničkog
stava prema namjesniku Handelu pri svečanom otvaranju saborskog zasje-
danja, koje je trebalo biti slijedećeg dana.²⁸⁸ Prema bilješkama, vođenim u
toku tog sastanka, vidljivo je da je bez ikakvih teškoća postignut zajednički
stav svih prisutnih zastupnika: da je namjesnik Handel »uvrijedio čast« pok-
rajine Dalmacije i da se »tako uvrijeđenoj časti« mora dati »primjerena za-
dovoljština«, i to jedino na način da se ukloni Erazmo Handel s položaja
dalmatinskog namjesnika. Nadalje, dogovoreno je, budući da namjesnik ima
pravo da prisustvuje saborskim sjednicama i da sudjeluje u saborskom radu,
da zastupnici neće obavljati svoje zastupničke dužnosti u Dalmatinskom sa-
boru sve dotle dok Handel bude na dužnosti dalmatinskog namjesnika. Za-
stupnici su se također dogovorili da se njihova zajednička izjava u tom smi-
slu pročita sutradan, 6. studenog 1904, i to odmah poslije svečanog otvara-
nja Sabora. Izjavu je trebao pročitati Pero Čingrija.²⁸⁹ On je, u suradnji s još
nekim zastupnicima, izradio konačnu stilizaciju te izjave na hrvatskom i ta-
lijanskom jeziku, koju su potpisali svi prisutni. Na kraju sastanka prihva-
ćen je i tekst »obaveze dalmatinskih zastupnika«. Prema toj obavezi, svi će
zastupnici, ako bude raspušten Dalmatinski sabor, složno poraditi i upotri-

²⁸⁵ Ivo Perić, *Slom namjesnika Handela u svjetlu politike novog kursa u Dalmaciji, Godišnjak Društva istoričara Bosne i Hercegovine XVII*, 1969, 383.

²⁸⁶ A. Trumbić — P. Čingriji, Split 18. IX 1904; Ivo Perić, Trumbićeva pisma Peru Čingriji, *Arhivski vjesnik XVII—XVIII*, 1974—1975, 269.

²⁸⁷ P. Čingrija — A. Trumbiću, Dubrovnik 21. IX 1904; Hrvoje Morović, *Pisma dra Pera Čingrije dru Anti Trumbiću*, Izdanje Historijskog arhiva u Splitu, sv. 7, Split 1969, 234.

²⁸⁸ V. bilj. 285, isto, 388.

²⁸⁹ Naučna biblioteka u Splitu, Ostavština A. Trumbića, fasc. M. 441.

jebiti sav svoj utjecaj da budu ponovno izabrani isti zastupnici i da za njih glasaju svi birači u dotičnom izbornoštvu bez obzira na stranačku pripadnost.²⁹⁰ S obzirom na napetost koju je u Dalmaciji izazvala namjesnička afera, očekivalo se s velikim nestrpljenjem što će uraditi narodni zastupnici.

Sutradan, 6. listopada 1904, oko sabornice se okupilo mnogo znatijelnih građana. Došli su tu, dakako, i žandari, jer su očekivali nered. Kad je namjesnik Handel ušao u sabornicu, nitko se od zastupnika nije digao sa svojih sjedišta, a neki zastupnici, koji su sjedili nasuprot namjesniku, okrenuli su mu leđa.²⁹¹ Predsjednik Sabora Vicko Ivčević otvorio je saborsko zasjedanje u točno naznačeno vrijeme i potom se osvrnuo na život i rad zastupnika Ante Šupuka, a u povodu njegove smrti. Završivši taj spomen-osvrt, Ivčević je htio prijeći na dnevni red tekuće saborske sjednice. Uto je, ne pitajući može li govoriti, uzeo riječ Pero Čingrija. Nastala je dramatična situacija. Predsjednik Ivčević je pokušavao oduzeti riječ Peru Čingriji, izjavljujući da, u duhu poslovnika, pravo na govor ima najprije namjesnik. Međutim, i usprkos predsjednikovim upadicama i zvonjenju, Čingrija je bio uporan, izvršavajući nalog trideset i osmorice prisutnih zastupnika, te je pripremljenu izjavu u cijelosti pročitao na hrvatskom i talijanskom jeziku.²⁹² Poslije tog čitanja zastupnici su počeli izlaziti iz sabornice. U sabornici je vladala velika buka, odasvud su se čuli povici: »Van Handel!« Predsjednik Ivčević je »tri puta uzalud pokušao da pročita uručeno mu pismo, kojim je namjesnik javljao da je Sabor, obzirom na pročitano izjavu, po previšnjjoj naredbi zatvoren«.²⁹³ Sa zatvaranjem Sabora, Dalmacija nije mnogo izgubila. Ali, tom zastupničkom akcijom Dalmacija je izvanredno mnogo dobila. Dobila je prije svega uvjerenje da je moguće jedinstvo svih političkih stranaka u borbi protiv austrijskog režima. Jer, borba protiv namjesnika Handela bila je na svojevrstan način i borba protiv tog režima.

Tog istog dana, čim se u Dubrovniku saznalo što se dogodilo u Dalmatinskom saboru, virale su pred Čingrijinom kućom u Širokoj ulici i hrvatska i srpska glazba.²⁹⁴ To sviranje i srpske glazbe u znak podrške Peru Čingriji, hrvatskom političaru, bilo je znak očitog cijenjenja i njegova zalaganja za hrvatsko-srpsku slogu, koje je on izražavao u svakoj prilici. Zbog zalaganja za tu slogu, kao i zbog suprotstavljanja klerikalizmu koji je pogotovo od tog vremena sve organiziranije nastupao, P. Čingrija je bio mrzovoljno gledan od većeg dijela svećenstva i u Dubrovniku. U »Crvenoj Hrvatskoj«, koja je stajala pod njegovim utjecajem, izašao je niz članaka, u kojima je obrazlagana želja i potreba za uspostavljanjem hrvatsko-srpske sloge, a isto tako i niz članaka protiv klerikalizma. Takav smjer pisanja tog lista bio je nastavljen i nakon odlaska njegova urednika Milana Marjanovića. Polazeći od toga da iza takvog pisanja stoji Pero Čingrija, dvadesetorica dubrovačkih svećenika obratila su mu se 12. studenog 1904. zajedničkim pismom ističući da

²⁹⁰ Isto.

²⁹¹ Vinko Kisić, Na obranu poštenja. Namjesnička afera u Dalmaciji, Zadar 1904, 52.

²⁹² Izvj. DS, XXXIX i XL, Zadar 1905, 926—927.

²⁹³ Isto, 927.

²⁹⁴ CH 42 (1904), 2.

mu se obraćaju kao »priznatom i uvaženom poglavici hrvatske stranke u Dubrovniku« i da mu se žele požaliti na pisanje »Crvene Hrvatske«. Naveli su da im nije jasno, iako su neki među njima i suvlasnici »Crvene Hrvatske«, u čijim je zapravo rukama taj list. Ta im se nejasnoća, kako vele, nametnula još za urednikovanje Milana Marjanovića, a nameće se i poslije njegova odlaska. Njima se čini da pisanje »Crvene Hrvatske« stvara i produbljuje »neslogu i pogubni jaz« između »klera i svjetovnjaka Hrvata«. U »Crvenoj Hrvatskoj« se — ističu oni — napadaju neki biskupi i izlažu kritici listovi »Hrvatstvo« i »Vrhbosna«, a sve to na način prenošenja iz drugih listova. Kako se ti preuzeti napisi ne komentiraju — znači, zaključivali su, da ih »Crvena Hrvatska« odobrava. Njima, svećenicima — upozoravali su dalje — ako »Crvena Hrvatska« nastavi »takvom stazom«, jedino preostaje ili šutjeti ili se odijeliti. Molili su Čingriju da se zauzme kako bi prestalo takvo pisanje u »Crvenoj Hrvatskoj«. Inače, ako se takvo pisanje ne obustavi, oni će smatrati da su kao svećenici »od omete ili bolje od škode u hrvatskoj dubrovačkoj stranci«. ²⁹⁵ Među potpisnicima tog pisma bilo je pojedinaca (među kojima se najviše isticao kanonik Jozo Crnica), koji su stvarno bili i »od omete« i »od škode«, jer su kao nosloci klerikalizma postali zastupnici njegova duha, a time i protunarodnog djelovanja.

Kakvo je mišljenje imao P. Čingrija o tom pismu dubrovačkih svećenika vidi se najbolje iz njegova vlastoručno napisanog naslova na omotu, u koji je uklopio to pismo. Taj naslov glasi: »Urota proti slobodi misli i riječi. Popovi«. On im je 27. studenog 1904. odgovorio također opširnim pismom. ²⁹⁶ U svom odgovoru Čingrija je konstatirao da je »Crvena Hrvatska« promijenila »svoje stanovište prema Srbima, zagovarajuć narodnu slogu« i da je to taj »preokret u političkom smislu«, o kojem govori njemu upućeno pismo. Taj preokret, naglasio je on, odgovara tadašnjem stanju i »postaje političkom nuždom«. Jer, »ako hoćemo da doskočimo našim protivnicima«, moramo, i Hrvati i Srbi, da se »složno opremo«. Njemu je jasno da onima kojima razdor treba nastali preokret »nije po ćudi«. I zato su »iz Beča preko Zagreba« pokrenuli akciju protiv tog preokreta, dajući toj akciji »vjersko-politički značaj« i nastojeći da nosioci te akcije djeluju kao samostalna stranka. To je ta »klerikalna struja«, koja, bez obzira što se zasniva »na osnovu vjerskih osjećaja«, ne bi zbog toga smjela imati »nikakav povlasni položaj«. Ona treba podlijegati kritici isto tako kao što i sama kritizira sebi suprotna stajališta. U tom smislu, obrazlagao je Čingrija, ako je »Crvena Hrvatska« napadala zagrebačkog i sarajevskog nadbiskupa, ti se napadi ne smiju shvatiti kao napadi na vjeru, »jer klerikalna stranka nije vjera«. Svećenici trebaju upozoravati se on, razlikovati ono što pripada vjeri od onoga što pripada politici. Inače će se dešavati da se daje »vjerski karakter i pitanjima prosto političkim«. Čingrija se potpuno slagao s »Crvenom Hrvatskom« kad ona zastupa da se »nad narodnim interesima« ne mogu priznati nikakvi drugi interesi »pa bili to interesi Beča i Pešte ili Rima«. Upozoravajući da rimska kurija »ne vodi politiku nama Slavenima prijaznu«, on je branio pravo »Crvene Hrvat-

²⁹⁵ HAD, AČ — Č. X. 7. E. i/I—IV, 5.

²⁹⁶ Isto.

ske« da o toj politici »može raspravljati« i da se to raspravljanje ne bi smjelo doživljavati uvredljivim ni »za svećenički stalež« ni »za katoličku vjeru«. Ukratko, zaključio je, od »Crvene Hrvatske« se ne može zahtijevati da se o svemu tome »ništa ne govori, ili da govori na način kojim bi postala klerikalnim glasilom«. Kad se od njega traži da se zauzme za takav zahtjev, moglo se unaprijed znati da ga se »meće u posve mučan položaj« i da on tom zahtjevu ne može izaći u susret.

Pismo dubrovačkih svećenika Peru Čingriji pokazuje da je klerikalizam i u dubrovačkoj sredini postao izrazito nasrtljiv. Čingrija je odgovorio svećenicima na način kako je to trebalo i očekivati od njega kao iskrena zagovaratelja hrvatsko-srpske sloge i istaknuta liberala. Među potpisnicima pisma bilo je doduše i svećenika koji su ga »potpisali uslijed presije na njih učinjene«. Tim svećenicima bilo je i drago što je Čingrija »onako odgovorio«.²⁹⁷ Jer, razumljivo je da je i u redovima klera bilo pojedinaca koji su osuđivali klerikalizam. Pišući Anti Trumbiću, nošen željom da se fuzioniraju Narodna hrvatska stranka i Stranka prava, P. Čingrija je predlagao da je potrebno što prije provesti tu fuziju. »To bi trebalo najviše za to — veli on — da ukrotimo furtimaški elemenat, koji se ovdje (tj. u Dubrovniku — I. P.) pojavio podpiren s vana.« Čingrija je dostavio Trumbiću na uvid i pismo dubrovačkih svećenika, kao i svoj odgovor, moleći ga da to zadrži u tajnosti, a ako nekome od zajedničkih prijatelja i pokaže, neka vodi računa »da nikako stvar ne prodre u javnost«.²⁹⁸ Prema Čingrijinu mišljenju fuzija narodnjaka i pravaša nužno je trebala biti izvedena prije predstojećih općinskih izbora.

Izvršenje te fuzije zahtijevalo je detaljan dogovor između stranačkih vođa, Pera Čingrije i Ante Trumbića. I oni su se radi tog dogovora sastali 1. veljače 1905. u Dubrovniku. Prigodom tog susreta dogovorili su se da fuziju treba neodgodivo ostvariti, i to odmah poslije zasjedanja Carevinskog vijeća kad će biti moguće da se svi zastupnici nađu na okupu. U tu svrhu sastavili su oni i program jedinstvene stranke, koji su prethodno i zasebno trebali odobriti njihovi saborski klubovi.²⁹⁹ Za vrijeme Trumbićeva boravka u Dubrovniku, on i Pero Čingrija sastali su se i s Antunom Pugliesijem, predsjednikom upravnog odbora Srpske stranke na Primorju kako bi se dogovorili o nekim pitanjima, vezanim za predstojeće općinske izbore.

Tadašnja politička situacija u Dubrovniku bila je inače veoma napeta, a stvorili su je takvom neki dubrovački svećenici na čelu s kanonikom Jozom Crnicom. Crnica je bio povezan i s generalom Marijanom Varešaninom, komandantom austro-ugarskih vojnih snaga u Dalmaciji, te je u Dubrovniku sve više jačala takozvana »furtimaško-đeneralaška politika«, koju je Čingrijin sin Melko definirao kao uortačenost vojne policije »sa borbenim klerikalizmom«.³⁰⁰ Na udaru tih uortačenih snaga našli su se nosioci politike »novog kursa«. Zbog toga se našla na udaru i »Crvena Hrvatska«, koja je zagovarala politiku »novog kursa«.

²⁹⁷ P. Čingrija — A. Trumbiću, Dubrovnik 12. XII 1904; V. bilj. 287, 235.

²⁹⁸ Isto, 235.

²⁹⁹ CH 6 (1905), 2.

³⁰⁰ V. bilj. 18, isto.

U želji da unište »Crvenu Hrvatsku«, Crnica i još neki svećenici, koji su kao suvlasnici Hrvatske dubrovačke tiskare imali tri četvrtine dionica, pa su mogli nametnuti i svoj diktat, uvjetovali su njeno daljnje tiskanje u toj tiskari zahtjevima da ne piše protiv svećenika, protiv vjere, ni protiv osoba koje su sačinjavale upravu te tiskare. Oni su dobro znali da »Crvena Hrvatska« neće prihvatiti postavljene uvjete, te su pretpostavljali, kad joj onemogućuće daljnje tiskanje u Dubrovačkoj hrvatskoj tiskari, da će prestati izlaziti. Pero Čingrija i njegovi politički istomišljenici (i narodnjaci i pravaši) brzo su reagirali: odredili su Iva De Giullija za novog urednika i odlučili su da sklope ugovor sa Srpskom dubrovačkom štamparijom o daljnjem tiskanju »Crvene Hrvatske«. Ivo De Giullij je sklopio ugovor s vlasnicima te štamparije, Antunom Puglesijem, Matom Gracićem i Ivom Rubricusom,³⁰¹ i od 11. ožujka 1905. sa dvobrojem 9—10 »Crvena Hrvatska« je počela izlaziti u toj štampariji. Objašnjavajući svojim čitaocima promjenu tiskare, »Crvena Hrvatska« je naglašavala da je to bilo nužno, jer ona »hoće da ostane neodvisan list«.³⁰² Nastavivši redovitim izlaženjem, »Crvena Hrvatska« je dalje potvrđivala i ostvarivala svoju progresivnu usmjerenost, zalažući se za politiku »novog kursa« i boreći se protiv klerikalizma.

Dubrovački svećenici, koje je povezivalo suvlasništvo u Dubrovačkoj hrvatskoj tiskari, a još više ideologija klerikalizma, pokrenuli su novi list, davši mu ime »Prava Crvena Hrvatska«. Predočavajući zadatke tog lista, čiji je prvi broj izašao 19. ožujka 1905, njegovi pokretači su isticali da on preuzima početni program »Crvene Hrvatske« iz 1891. g. i da će se, prema tome, zalagati za »stari program hrvatstva«.³⁰³ U stvari, pravi zadaci »Prave Crvene Hrvatske« bili su: da polemizira s »Crvenom Hrvatskom«, da pobija politiku »novog kursa«, da napada Pera Čingriju i ostale političare »novog kursa«, da širi ekskluzivno hrvatstvo i da doprinosi učvršćivanju klerikalizma. Bio je to tipičan reakcionarni list, koji je od početka postao »stovarište kleveta i leglo intriga«, list, kojem nije bilo ništa »prljavo da ne upotrebi, ništa sveto da poštedi«,³⁰⁴ i kao takav ponajviše je služio austrijskom, protunarodnom režimu.

Budući da su dubrovački svećenici opravdavali svoje političko odvajanje od većine ostalih dubrovačkih Hrvata na način kako je to njima odgovaralo, i jer je već u prvom broju »Prave Crvene Hrvatske« bilo spomenuto ono pismo dubrovačkih svećenika, upućeno Peru Čingriji, u kojem se tražilo od njega »da doskoči očitom razdoru«³⁰⁵ — Pero Čingrija je smatrao potrebnim da se upozna javnost s biti sukoba, te je zbog toga u »Crvenoj Hrvatskoj« dao u cjelini objaviti to pismo, kao i svoj odgovor. U popratnoj »Primjedbi uredništva« rečeno je da se ta dvadesetorica svećenika nisu obratila Peru Čingriji kao Hrvatima, već kao svećenici i da je taj svećenički pokret težio da se njihovom »stališu osigura u stranci vlast, koju nijedan stališ ne smije da

³⁰¹ HAD, AČ — Č. X. 7. E. 1/18.

³⁰² CH 9—10 (1905), 1.

³⁰³ *Prava Crvena Hrvatska* (dalje: PCH) br. 1, Dubrovnik 1905, 1.

³⁰⁴ V. bilj. 18, isto.

³⁰⁵ A. Liepopili, Ni furtim, ni furtimaški atentat — PCH 1 (1905), 1.

ima«. ³⁰⁶ U slijedećem broju »Crvene Hrvatske« objavljeni su opširniji komentari, i to u člancima »Klerikalizam« i »Pismo gradskih svećenika Dr Peru Čingriji«. Postavljajući pitanje: »Što hoće klerikali?« — nepotpisani komentator je i odgovorio: »Oni hoće za sebe u društvu i u državi neki privilegovani položaj u ime vjere.« Oni su u Dubrovniku nastojali da »pod firmom hrvatstva tjeraju osobito svoju politiku«, a to im se nije moglo, ni smjelo dopustiti. ³⁰⁷

Fuzija Narodne hrvatske stranke i Stranke prava, za koju su se podjednako zalagali i Pero Čingrija i Ante Trumbić, očekivala se kao veoma značajan politički događaj. Narodna hrvatska stranka, nastavljajući politiku stare Narodne stranke u novim uvjetima, uza sve moguće kritičke primjedbe koje su se davale njenoj političkoj taktici, imala je velike zasluge i uspjehe u borbi za ponarođivanje školstva, sudstva i uprave, u borbi za razvoj kulture i odgoja u nacionalnom duhu, i uopće u borbi za nacionalno-politički preporod u Dalmaciji. Ona se uporno zalagala za slogu Hrvata i Srba, upozoravajući uvijek na stvaralački smisao te sloge. Kao stranka koja je imala zastupničku većinu u Dalmatinskom saboru kroz protekla tri i pol decenija, ona nije uspjela, iako je to željela i nastojala, da obilnije doprinese razvoju i unapređivanju gospodarskih interesa Dalmacije. Razočarana stavovima austrijske vlade, koja ne samo što nije doličnije potpomagala, već nije s potrebnim obzirom ni štitila dalmatinske gospodarske interese (što je, između ostalog, potvrđivala i »vinska klauzula«), razočarana uopće politikom bečkih vladajućih vrhova, koji nisu omogućili ujedinjenje Dalmacije s banskom Hrvatskom i što su je držali u izolaciji (neriješeno npr. željezničko i sveučilišno pitanje), Narodna hrvatska stranka je, nakon dugih kolebanja, napokon zauzela prema Beču otvoren opozicijski stav koji ju je definitivno zbližio s drugom hrvatskom opozicijskom strankom — Strankom prava.

I politička taktika Stranke prava, a znatno i njena ideologija, doživljavale su svoju evoluciju. Frano Supilo je npr. »već potkraj svog boravka u Dubrovniku bio uvjeren da pravaštvo više ne pruža najprikladnija rješenja za hrvatsko nacionalno pitanje i da je potrebno modificirati ga i tražiti nove puteve«. ³⁰⁸ Inače, pravaška ideologija, koja je imala brojne pristaše i u Dalmaciji, odigrala je »bitnu ulogu u razvoju osjećajne integracije hrvatskog naroda«. ³⁰⁹ Supilo je mnogo pridonio i povezivanju dalmatinskih narodnjaka i pravaša. On je surađivao i s pravašima Trumbićem i Smodlakom, i s narodnjacima Čingrijom i Milićem, dovodeći ih sve više u situaciju da i oni međusobno surađuju. Supilo je i za evoluciju svojih političkih pogleda bio zahvalan Peru Čingriji. ³¹⁰ Budući da su naročito tijekom 1904. g. Narodna hrvatska stranka i Stranka prava u Dalmaciji bile u stalnoj suradnji i predstavljale jedinstvenu opozicijsku frontu prema Beču, Frano Supilo je također smat-

³⁰⁶ CH 12 (1905), 2.

³⁰⁷ CH 13 (1905), 1.

³⁰⁸ Mirjana Gross, Franjo Supilo do početka prvog svjetskog rata, *Dubrovnik* 5 (1970), 5.

³⁰⁹ Gross, n. dj., (192), 429.

³¹⁰ F. Supilo — P. Čingriji, Rijeka 26. VIII 1907, *Arh. vj.* (196), 178.

rao, kao i njegovi prijatelji Čingrija i Trumbić, da je fuziju tih stranaka potrebno što prije izvesti. Nova stranačka tvorba trebala je formalno objediniti hrvatsku opoziciju i konačno ostvariti hrvatsko-srpsku suradnju.

Fuzioniranje Narodne hrvatske stranke i Stranke prava i njihovih saborskih klubova izvršeno je na sastanku u Splitu 26. i 27. travnja 1905. Uoči tog sastanka, u »Jedinstvu« — organu Narodne hrvatske stranke, izražavana je potreba da se hrvatska politika u Dalmaciji temelji na »otvorenosti i iskrenosti«, kako se ne bi više dogodilo da »obziri i oprezi glođu načela i ideale«. ³¹¹ Tom sastanku prisustvovali su članovi saborskih klubova obiju stranaka. Prije zajedničkog sastanka, članovi pravaškog i narodnjačkog kluba vijećali su odvojeno, da bi potom, zajedno, donijeli odluku da se njihovi klubovi ujedine u novi klub pod imenom: Klub Hrvatske stranke i prihvatili program tog svog novog, zajedničkog kluba, i izabrali njegovo rukovodstvo. ³¹² Za predsjednika kluba Hrvatske stranke izabrali su Pera Čingriju, za potpredsjednika Antu Trumbića, a za tajnika Antu Dulibića.

Akcionij program novog, zajedničkog kluba Hrvatske stranke izradili su Pero Čingrija i Ante Trumbić i njihov prijedlog tog programa, »uz male nebitne dodatke i promjene«, izvršene na tom sastanku u Splitu, bio je jednoglasno prihvaćen. ³¹³ Odmah na početku programa istaknuto je da će se Hrvatska stranka čvrsto zalagati za sjedinjenje Dalmacije s banskom Hrvatskom »na temelju narodnog i državnog prava, smatrajući to sjedinjenje znamenitim korakom za oživotvorenje vrhovnog narodnog cilja koji teži na to da se sve zemlje napućene Hrvatima slože ustavnim sredstvima u jedno samostalno državno tielo«. Nadalje, Hrvatska će se stranka zalagati »da se kriepi hrvatska sviest u Dalmaciji«, i to naročito »širenjem pučke prosvjete« i organiziranjem narodnih snaga »na političkom i gospodarskom polju«, da hrvatski jezik bude službeni jezik u cjelokupnom javnom životu Dalmacije i da se ova pokrajina »rieši prevlasti talijanskog i obrani od namećanja njemačkog jezika u državnim uredima«, da se »prema zahtjevima vremena, a na temelju pravičnosti, promjene postojeći izborni zakoni«, da se unapređuje gospodarski život Dalmacije, a naročito poljodjelstvo i pomorstvo, »da se Dalmacija spoji željeznicom preko Hrvatske sa monarhijom«, da se glavne dalmatinske luke povežu željezničkom vezom s Bosnom i Hercegovinom kao svojim prirodnim zaleđem, da se »usavrši i proširi javna obuka, osobito obzirom na poljodjelstvo, obrt i trgovinu« i da se dalmatinskim učenicima »omogućiti i zajamčiti naobrazba na višim školama u hrvatskom jeziku«. U programu se izjavljuje da će Hrvatska stranka poštovati »svačije vjersko čuvstvo« i da će se držati načela »da se vjera ne smije spajati ni miešati sa narodnosti tako da razlika vjeroispovijesti ne može i ne smije biti zaprekom složnom narodnom radu«. U programu je zatim naglašeno da Hrvatska stranka smatra »da su Hrvati i Srbi jedan narod po krvi i po jeziku, nerazdruživo spojeni zemljištem na kojem obitavaju« i da će ona nastojati da se među njima »uklone i onemogućće razmirice« i »uvriježi ljubav«. Što se tiče odnosa

³¹¹ *Jedinstvo* 33 (1905), 1.

³¹² *NL* 34 (1905), 1.

³¹³ Isto, 1.

prema ostalim slavenskim narodima, u programu je istaknuto da će se Hrvatska stranka zauzimati »da se među slavenskim narodima goje bratski osjećaji uzajamnosti«. Na kraju je rečeno da će Hrvatska stranka ići »u susret svakom zahtjevu novih vremena«, koji bude »u skladu sa dobrobiti i napredkom naroda«. ³¹⁴

Kad se taj zajednički program usporedi s ranijim stranačkim programima narodnjaka i pravaša, odmah postaje upadljivo da su Trumbićevi pravaši prihvatili narodnjački stav o Hrvatima i Srbima kao jednom narodu, odnosno da su Čingrijini narodnjaci prihvatili pravaški stav o ujedinjenju svih zemalja u kojima žive Hrvati »u jedno samostalno državno tielo«. Fuzija Narodne hrvatske stranke i Stranke prava u Dalmaciji »bila je važan korak u pravcu političke koncentracije«. ³¹⁵ U »Narodnom listu«, koji je do tada bio samostalno »Glasilo za interese hrvatskog naroda«, a od fuzije navedenih stranaka »Glasilo Hrvatske stranke«, pozdravljena je izvršena fuzija i isticao njeno značenje: »Gorko iskustvo poučilo je i nas Hrvate u Dalmaciji, da samo jake i kompaktne stranke u današnje teško doba nešto broje i mogu uspješno boriti se za narodne ideale i za svakovrsne narodne zahtjeve. Preko slabih stranaka vlade prelaze na dnevni red, jer im takve stranke ne mogu imponirati niti one mogu voditi energičnu i uspješnu političku akciju.« ³¹⁶ Na sastanku u Splitu, na kojem je izvršena fuzija, utvrđen je i tekst proglašenja, koji je upućen hrvatskom narodu u Dalmaciji.

U tom se proglašenju kaže da su se zastupnici obiju dotadašnjih stranaka udružili u jedan klub i udarili »čvrsti temelj kompaktnoj Hrvatskoj stranci u Dalmaciji«. Za program Hrvatske stranke, koji se također donosi u sklopu proglašenja, rečeno je da je on crpljen iz narodne duše, odražavajući narodne ideale i narodne »prieke potrebe«. Hrvatska stranka računa na »iskrenu bratstvu susretljivost svih društvenih slojeva«, na »sveobće međusobno pouzdanje« i na »složan patriotski rad, koji mora da okupi u jaku falangu sve svietne sinove Dalmacije«. I upravo u toj želji »da se narodne sile okupe i postanu sposobne za obsežne narodne zadaće«, došlo je do fuzije dviju hrvatskih stranaka. Proglas je završio nadom da će udruženi politički rad, lišen nedaća koje prate »zavađene i slabe«, pokazati sve svoje prednosti. ³¹⁷ Taj proglas također su sastavili Pero Čingrija i Ante Trumbić.

Među zaključcima zajedničkog sastanka u Splitu, na kojem su se dalmatinski pravaši i narodnjaci ujedinili u jedinstvenu stranačku formaciju, zaključeno je da se prihvati poruka Srpske stranke da Hrvati i Srbi djeluju sporazumno za predstojećih općinskih izbora. ³¹⁸ Njihovo sporazumno nastupanje u tim izborima trebalo je biti značajan korak bliže ka konačnom postignuću hrvatsko-srpske sloge.

U ovom razdoblju svoje političke djelatnosti — od 1899, kad je dubrovačka općina došla u ruke hrvatskih stranaka i on postao njenim načelnikom,

³¹⁴ NL 35 (1905), 1.

³¹⁵ Lovrenčić, n. dj., 272.

³¹⁶ V. bilj. 312, isto, 1.

³¹⁷ *Novi list* 123, Rijeka 1905, 2.

³¹⁸ V. bilj. 312, isto, 1.

i osobito od 1900, kad je došao na čelo Narodne hrvatske stranke, do 1905, kad su se ta stranka i Stranka prava ujedinile u jedinstvenu Hrvatsku stranku, a on izabran predsjednikom njena kluba — Pero Čingrija je utkao svoju aktivnost u gotovo sva važnija zbivanja na dalmatinskoj političkoj sceni. U toj aktivnosti uvijek je i naročito bilo izraženo njegovo nastojanje da se postigne političko jedinstvo Hrvata i njihova politička sloga sa Srbima. Zalažući se za to jedinstvo i slogu, čemu su u prilog išle i nove okolnosti, nastale u 1903, on je doprinomio, koliko mu je to najviše bilo moguće, da dođe do postignuća koja su dotad ostvarena. Na toj osnovi, u koju su dakle bili ugrađeni i njegovi veliki osobni naponi, trebalo je graditi dalje. A preostalo je bilo još mnogo toga da se uradi.

VI. VOĐA NOVE STRANAČKE FORMACIJE

U vrijeme fuzije hrvatskih saborskih klubova i tim činom objavljenog postanka Hrvatske stranke u Dalmaciji, predsjednik ove nove stranačke formacije Pero Čingrija nalazi se u 68. godini života. Osjećao se već podosta umoran i lišen one prave energije, koja mu je bila potrebna za uspješno obavljanje te nimalo lake funkcije. Jer, u združenoj stranci teško se mogla postići željena homogenost i stranačka disciplina s obzirom na to da je među utjecajnijim pristašama stranke bilo različitih osobnih interesa, različitih osobnih shvaćanja, pa donekle i međusobnog animoziteta, prenijetog iz pred-fuzijskog razdoblja. Stvorena s namjerom da bude jedinstvena politička fronta dalmatinskih Hrvata, Hrvatska je stranka od početka bila ometana u toj svojoj misiji, jer su oni dalmatinski Hrvati koji su bili izvan njenih redova i pripadali Čistoj stranci prava, stalno napadali sa svojih stranačkih pozicija i tako razbijali jedinstvo hrvatske političke fronte.

Zbog svega toga Pero Čingrija je bio nezadovoljan. To njegovo nezadovoljstvo vidljivo je i iz pisma koje je pisao Anti Trumbiću početkom lipnja 1905, dakle niti mjesec i pol dana nakon fuzije njihovih klubova i stranaka. Čingrija je započeo svoje pismo ovim riječima: »Sve mi se čini da sa fuzijom hrvatskih klubova mi nijesmo postigli žučeni cilj, to jest fuziju stranaka. Naše patriotično djelo palo je na neplodno tlo. Imamo jedan program više, a ništa drugo.« Kritizirajući stanje u Šibeniku, Čingrija je upozoravao da među tamošnjim »čistim« pravašima »beziskrenost i dvoličnost igraju naj-bezobzirniju ulogu«. U Dubrovniku se događalo da svećenik, pristaša Čiste stranke prava, »tura hrvatske radnike u ime pravaštva« protiv Hrvatske stranke, praveći time ovoj stranci »svakih neprilika«. Kakvo je bilo stanje »u drugim mjestima po pokrajini«, Čingrija o tome nije bio obaviješten, ali je pretpostavljao da i drugdje ima »svega i svašta«. On je upozoravao da ni među pristašama Hrvatske stranke »nije sporazum potpun«, te je svoja zapažanja u tom smislu potkrijepio primjerom »Narodnog lista«, koji je kao organ stranke uzimao »indirektno pod zaštitu miljenike Hrvatske krune³¹⁹

³¹⁹ *Hrvatska kruna* je bila organ Čiste stranke prava. Izlazila je u Zadru.

i Dana».³²⁰ Pred takvim spoznajama Pero Čingrija je razmišljao da li da ostane i dalje na čelu Hrvatske stranke i njena kluba ili ne, te je i to svoje razmišljanje saopćio Anti Trumbiću.³²¹ Iako je i Trumbić s nezadovoljstvom pratio te i druge pojave, koje su štatile učvršćivanju Hrvatske stranke, on je smatrao da ovoj stranci tek predstoji organizacijska izgradnja s kojom će ona unutar sebe postići političku koheziju, a s tim i snagu jedinstvenog djelovanja u ostvarivanju svog političkog programa, i da joj je naročito u tom procesu potreban autoritet Pera Čingrije.

Tri mjeseca poslije nastanka Hrvatske stranke, u političkom životu Dalmacije ponovno se aktivirao Josip Smodlaka, jedan od glavnih tvoraca politike »novog kursa«.³²² Ali, on se nije uključio u Hrvatsku stranku, što je za ovu stranku bio velik gubitak, već je osnovao novu političku organizaciju — Hrvatsku demokratsku stranku, i pokrenuo u Splitu njen organ pod imenom »Sloboda«. Već u prvom broju »Slobode«, Hrvatska je stranka bila izložena veoma oštroj kritici. Za Hrvatsku stranku je tu bilo rečeno da je »heterogena skupina« i da su joj kao takvoj »odbrojeni dani«.³²³ Osnutkom Hrvatske demokratske stranke dalmatinski su Hrvati otada ponovno imali svoje tri stranačke organizacije, koje su se međusobno gložile.

Idući u susret novim općinskim izborima, Hrvatska je stranka nastojala da svugdje gdje to dolazi u obzir postigne izborni sporazum sa Srpskom strankom. Iako je Pero Čingrija bio najodlučniji zagovaratelj tog sporazuma, jer je on trebao biti korak dalje u zbližavanju i uspostavljanju političke sloge između Hrvata i Srba, dogodilo se ipak da taj sporazum nije bio postignut. Dubrovačke pristaše Srpske stranke su predlagale da Pero Čingrija i dalje bude općinski načelnik, ali da u novom općinskom vijeću Hrvatska i Srpska stranka imaju jednak broj vijećnika.³²⁴ Pristaše Hrvatske stranke u Dubrovniku odmah su pristale da od 28 vijećnika, koji se biraju u samom gradu, 14 budu Hrvati, a 14 Srbi. Međutim, takav paritet nije bilo moguće postići u Župi Dubrovačkoj i u Gružu, gdje su se, u III izbornom tijelu, prema još od ranije utvrđenim dogovorima i ustaljenoj praksi, birali vijećnici iz redova tamošnjih birača, i to: u Župi Dubrovačkoj — 5, a u Gružu — 3 vijećnika. Prema tome, u novom općinskom vijeću, na osnovi stava pristaša Hrvatske stranke, trebala su biti 22 Hrvata i 14 Srba. Kako su pristaše Srpske stranke ostale pri svom zahtjevu, kao što su i pristaše Hrvatske stranke ostale pri svom stavu, izborni sporazum u Dubrovniku nije bio postignut.³²⁵ Izborni kompromis između Hrvatske i Srpske stranke u Dalmaciji nije tada postignut još jedino u Skradinu. Znatnu aktivnost u tim izborima u nekim općinama pokazale su i pristaše Čiste stranke prava. U Dubrovniku su npr. pri-

³²⁰ *Dan* je bio klerikalni list. Izlazio je u Splitu.

³²¹ P. Čingrija — A. Trumbić, *Dubrovnik* 6. VI 1905; v. bilj. 287, isto, 235—236.

³²² Josip Smodlaka se početkom siječnja 1904. odrekao svog saborskog zastupničkog mandata, a potom, nakon javne polemike sa saborskim klubom Stranke prava, odnosno s predsjednikom tog kluba Antom Trumbićem, povukao se i iz političkog života uopće.

³²³ *Sloboda* br. 1, Split 16. kolovoza 1905, 2.

³²⁴ *Dubrovnik* 25, 1905, 1.

³²⁵ *CH* 25 (1905), 2.

staše te stranke izjavile da će glasati za kandidate Hrvatske stranke ako u listi vijećnika »budu nošeni dvanaest njihovih predložnika«. ³²⁶ Budući da je Hrvatska stranka u Dubrovniku na to pristala, »čisti« su dobili u dubrovačkom općinskom vijeću trećinu vijećničkih mjesta. Izbori su obavljeni potkraj kolovoza 1905. Među novoizabranim općinskim vijećnicima nalazio se i Pero Čingrija, koji je potom ponovno bio izabran i za općinskoga načelnika.

Čingrijina želja da se povuče iz aktivnog političkog djelovanja i da ostatak života provede u miru, nije se mogla lako ostvariti. Jer, Austrija, protiv čijih se okova do tada borio, još uvijek je snažno tlačila i obespravljivala naročito svoje slavenske podanike. Borba protiv takve austrijske vladajuće politike, kao i borba za ostvarivanje sveukupnih težnji hrvatskog naroda, obavezivala je Pera Čingriju da i nadalje ustraje. To su zahtijevali od Pera Čingrije i najnoviji događaji u vezi s tadašnjim stupnjem krize dualizma. Hrvatski političari u banskoj Hrvatskoj, Dalmaciji i Istri, prateći politička zbivanja u Mađarskoj, u kojoj se nastojalo da se dualizam zamijeni personalnom unijom, osjećali su potrebu da u toj situaciji, sa stajališta interesa svog naroda, zauzmu javni stav prema austro-ugarskom sporu. Na sastanku opozicijskih saborskih zastupnika iz Banovine, koji je 6. lipnja 1905. održan u Zagrebu, bilo je zaključeno da se sazove novi sastanak, proširen zastupnicima u pokrajinskim saborima i u Carevinskom vijeću iz Dalmacije, Istre i Slovenije. Na ovom zajedničkom sastanku, predviđenom da se održi 10. srpnja 1905. u Zagrebu, trebalo je zauzeti i zajednički odgovarajući stav prema aktualnim pitanjima, koja su se nametala uslijed najnovijih austrijsko-mađarskih odnosa. Obavještavajući o tome Pera Čingriju kao predsjednika kluba Hrvatske stranke u Dalmaciji, August Harambašić ga je 9. lipnja 1905. zamolio da prethodno sazove svoje klupske drugove na dogovor i da uzna-
stoji da se svi »na zajednički sastanak odazovu«. ³²⁷

Kakvo je mišljenje imao Pero Čingrija o tom pozivu, upućenom u ime opozicijskih zastupnika iz Banovine, najbolje se vidi iz njegova pisma, koje je u povodu toga pisao Anti Trumbiću. Čingrija je u tom pozivu, čitajući ga i »između crta«, sagledavao namjeru da se na planiranom zajedničkom sastanku u odnosu na postojeću napetost »između Beča i Pešte« zauzme »stanovište u prilog Beču«. U činjenici da se inače »krotka hrvatska oporba« iz Banovine osmjelila i odlučila da pozove ne samo zastupnike iz Dalmacije, »što bi se dalo opravdati«, već i zastupnike iz Istre i Slovenije, Čingrija je vidio »grožnju sa nekom vrstom trijalizma, kojijem bi se hoćelo plašiti Mađare«. Na osnovi toga smatrao je da je u tom potezu iz Zagreba i »prst trećega«, ³²⁸ tj. »gadna igra državne pulicije«, ³²⁹ pa je preporučivao opreznost i ozbiljnost. Saznavši za navedeni zajednički sastanak, koji se imao održati u Zagrebu, Frano Supilo je savjetovao, s obzirom na »nesređenost stranačkih odnosa u Hrvatskoj«, da bi bilo bolje da zastupnici Hrvatske stranke iz Dalmacije ne sudjeluju na tom sastanku. On je preporučivao da bi bilo najpri-

³²⁶ CH 34 (1905), 3.

³²⁷ HAD, AČ — Č. X. 7. Fa I/k.

³²⁸ P. Čingrija — A. Trumbiću, Dubrovnik 13. IV 1905; v. bilj. 287, isto, 236—237.

³²⁹ P. Čingrija — A. Trumbiću, Dubrovnik 16. VI 1905; v. bilj. 287, isto, 237.

ladnije da dalmatinska Hrvatska stranka povjeri »jednom eksekutivnom odboru od 2—3 lica, da se on u njezino ime stavi u doticaj sa političkim faktorima u Zagrebu, Pešti i Beču (ovdje sa slavenskim) u pogledu jedne akcije u ovoj krizi«. Jer, prema Supilovu mišljenju, trebalo bi prije svega dobiti »mandat za samostalnu inicijativu« kojom bi se prvenstveno moglo »porušiti Khuenovce, pa tek onda dalje raditi«.³³⁰

U vezi s inicijativom iz Zagreba da se održi zajednički sastanak, Pero Čingrija je pisao i Vicku Ivčeviću, predsjedniku Dalmatinskog sabora i dalmatinskom zastupniku u Carevinskom vijeću, koji se tada nalazio u Beču. Ivčević mu je odgovorio da dalmatinski zastupnici u Carevinskom vijeću žele da se zajednički sastanak, sazvan u Zagrebu, odgodi do rujna, jer da se prije tog vremena ni Slovenci ne mogu »dogovoriti među sobom«. Budući da je i Čingrija smatrao da treba otkazati sastanak u Zagrebu, on je ponovno pisao Ivčeviću, naglašavajući da je zasad najbolje »puštiti Švabe i Mađare da jedan drugog davi«. Čingrija je pritom istakao i svoje veliko zadovoljstvo što je doživio »taj sretni dan«, kojem se inače nije »više nadao«. Dok austrijski Nijemci i Mađari jedni druge slabe, to hrvatskom narodu ide »u korist«. Stavljanje na stranu Beča bilo bi za hrvatske političare sramotno i štetno, jer bi time — upozoravao je Čingrija — zaigrali »staru ulogu, koja je osramotila hrvatsko ime u Evropi, te je postalo simbolom reakcije«.³³¹ I zato je Čingrija isticao: »Dogodilo se što mu drago svakako mene neće biti u tom kolul!«³³²

Budući da zajednički sastanak u Zagrebu nije mogao biti održan, zastupnik Cvjetko Rubetić, u ime opozicijskih hrvatskih zastupnika iz Banovine, obratio se i Čingriji i Trumbiću, moleći ih da mu saopće: kad bi željeli i gdje da se održi takav sastanak, kome bi sve trebalo uputiti poziv za taj sastanak i o čemu bi sve trebalo raspravljati na tom sastanku. Da bi se lakše mogli »sporazumjeti u svemu«, Rubetić je predložio da dalmatinski klub Hrvatske stranke izabere »dvojicu ili trojicu iz svoje sredine« kao što su »to već učinili opozicijski zastupnici u Zagrebu, izabравši Marijana Derenčina, Augusta Harambašića i Stjepana Zagorca, te da oni, zajedničkim prethodnim dogovorima, pripreme zajednički sastanak.«³³³ U vezi s tom novom inicijativom iz Zagreba održane su konzultacije između Pera Čingrije, Ante Trumbića i Frana Supila. Supilo je pisao Čingriji »da ne bi bilo loše« da taj »skupni sastanak zastupnika ne bude u Zagrebu nego na *Rieci*«. Jer, u Rijeci bi se zastupnici našli »u slobodnijem ambijentu«. Uz to, što se tiče dolaska, Rijeka nije daleko zastupnicima iz Banovine, a pogodnija je i zastupnicima iz Dalmacije nego Zagreb. Nadalje, Supilo je naveo i to da bi se sastanak mogao održati u riječkoj Čitaonici, u kojoj »ima krasna dvorana«.³³⁴ Dana 14. i 15. kolovoza 1905, na poziv Pera Čingrije, sastali su se članovi kluba Hrvatske stranke u Dubrovniku. Na tom je sastanku bilo zaključeno: da se ovaj klub odaziva pozivu za zajednički sastanak »s oporbenim zastupnicima« iz Banovine, da se

³³⁰ F. Supilo — A. Trumbiću, Rijeka 21. VI 1905; Arh. vj. (196), 118.

³³¹ P. Čingrija — A. Trumbiću, Dubrovnik 24. VI 1905; v. bilj. 287, isto, 238.

³³² Isti — istome, Dubrovnik 25. VI 1905; v. bilj. 287, isto, 239.

³³³ C. Rubetić — P. Čingriji, Zagreb 15. VII 1905; HAD, AČ, Č. X. 7. Fa II.

³³⁴ F. Supilo — P. Čingriji, Rijeka 31. VII 1905; Arh. vj. (196), 122.

taj sastanak održi u Rijeci u vrijeme koje će odrediti zajednička šestorica izaslanika, da se na taj sastanak pozovu iz banske Hrvatske: zastupnici Hrvatke stranke prava i Čiste stranke prava, iz Dalmacije: članovi saborskih klubova Hrvatske i Srpske stranke, kao i pojedinačno zastupnici Ivo Prodan, Josip Bakota i Ivan Majstrović, te iz Istre: članovi saborskog Hrvatsko-slovenskog kluba. Nadalje, zaključeno je da sa na tom zajedničkom sastanku raspravlja o pitanju sjedinjenja Dalmacije s Hrvatskom i Slavonijom, kao i o financijskim, gospodarskim i političkim odnosima Hrvatske i Slavonije prema Ugarskoj.³³⁵ U odbor za pripremu tog sastanka izabrani su Pero Čingrija, Ante Trumbić i Vinko Milić.

Navedeni zaključci kluba Hrvatske stranke govore da su glavnu daljnju ulogu u organiziranju i osmišljavanju predstojećeg zajedničkog sastanka u Rijeci preuzeli hrvatski političari iz Dalmacije. U ovom poslu im je veoma dragocjena pomoć Frana Supila.

Čingrija je imao čvrst stav kakvo bi stajalište trebali zauzeti hrvatski političari prema političkoj akciji Mađara i prema krizi koju je ta akcija izazvala u austrijsko-mađarskim odnosima. Prema njegovu mišljenju, hrvatski političari nipošto ne bi smjeli podupirati interese Beča, a istupati protiv Pešte, već iskoristiti postojeću krizu sa stajališta svoga naroda i u tom smislu uvjetno podržavati nastojanje mađarske udružene opozicije. Kako je ponašanje nekih dalmatinskih zastupnika u Carevinskom vijeću pokazivalo suprotnu orijentaciju, Pero Čingrija je upozoravao da ne odobrava njihove stavove, te je želio znati što o njihovim stavovima misli i Ante Trumbić.³³⁶ Trumbić mu je odgovorio da misli isto što i on, te je, kritizirajući dalmatinske zastupnike u Carevinskom vijeću, kazao: »Oni naginju k Beču i ne mogu da proslove dva slova a da ne napadaju na Mađare. Ma koliko rekriminacije protiv Mađarima s hrvatskog stanovišta bile opravdane, iste su u ovom času neumjestne, jer se time indirektno pomaže Beču.«³³⁷

Pošto su opozicijski zastupnici u banskoj Hrvatskoj prihvatili zaključke s dubrovačkog sastanka dalmatinskog kluba Hrvatske stranke, slijedio je dogovor o sastanku odbora šestorice. Cvjetko Rubetić je pisao Peru Čingriji da bi se ovaj sastanak odbora šestorice trebao održati što prije ili u Rijeci ili pak u Opatiji, u kojoj bi lakše našli smještaj. Pisao je ujedno da će u tom odboru, umjesto Marijana Derenčina koji je bolestan, sudjelovati Fran Vrbanić.³³⁸ P. Čingrija je u svom odgovoru Rubetiću predložio da se odbor šestorice sastane 10. rujna i da tada konačno odluči »o danu općega sastanka«.³³⁹ Taj odbor koji su sačinjavali iz Dalmacije: Pero Čingrija, Vinko Milić i Ante Trumbić, te iz banske Hrvatske: Fran Vrbanić, August Harambašić i Stjepan Zagorac, vijećao je tri dana, 11, 12. i 13. rujna 1905, u vili »Teuta« u Opatiji. Sastancima odbora prisustvovali su još Vjekoslav Spinčić i Ivan

³³⁵ P. Čingrija — M. Derenčinu, Dubrovnik 17. VIII 1905; HAD, AČ, Č. X. 7. Fa II.

³³⁶ P. Čingrija — A. Trumbiću, Dubrovnik 12. VII 1905; v. bilj. 287, isto, 24.

³³⁷ A. Trumbić — P. Čingriji, Split 13. VII 1905; v. bilj. 286, isto, 270.

³³⁸ C. Rubetić — P. Čingriji, Zagreb 23. VIII 1905; HAD, AČ, Č. X. 7. Fa III/a.

³³⁹ P. Čingrija — C. Rubetiću, Dubrovnik 1. IX 1905; HAD, AČ, Č. X. 7. Fa III/B.

Banjavčić. Prvog dana »izmjenjene su misli o situaciji«. ³⁴⁰ Drugog dana razmotreni su prijedlozi zaključaka koje je trebalo podnijeti na zajedničkom sastanku. Pročitana su tri prijedloga — Vrbanićev, Milićev i Trumbićev. Budući da je Trumbićev prijedlog bio najprihvatljiviji, on je kao takav i prihvaćen, i trećeg dana »potpisan kao jednoglasni zaključak od svih učesnika«. ³⁴¹ Tekst prihvaćenog prijedloga, kako su se dogovorili, trebalo je zadržati u najstrožoj tajnosti sve do zajedničkog sastanka zastupnikâ u Rijeci 2. listopada 1905.

U vremenu između opatijskog dogovora, kojim je rukovodio Pero Čingrija, ³⁴² i predstojećeg riječkog sastanka, sva su nastojanja bila usmjerena na to da se u Rijeci nađe na okupu što više zastupnika. To se vidi i iz Čingrijina pisma, kojim je poticao Trumbića da učini »sve što bude moguće« da zastupnici, njegovi znanci i prijatelji, »ne izostanu«. ³⁴³ Čingrija je brižno provjeravao tko će sve od pozvanih zastupnika moći prisustvovati, a tko neće. Neki su zastupnici i uvjetovali svoje prisustvovanje. Tako npr. Božo Vinković, zastupnik Hrvatske stranke prava u Hrvatskom saboru u Zagrebu, javio je da će doći u Rijeku, ali da će napustiti sastanak ako bude prisutan Josip Frank. ³⁴⁴

Konferencija u Rijeci započela je 2. listopada 1905. Predsjedavao joj je Pero Čingrija. Odmah na početku konferencije pročitano je pismo dalmatinskoga saborskog kluba Srpske stranke, kojim je saopćavano da članovi tog kluba ne mogu sudjelovati u radu konferencije »iz razloga što su pozvani frankovci«, zatim »što nije nađen način da se pozovu srpske stranke u Banovini«, kao i zbog toga što hrvatske stranke nisu do tada bile suglasne »u promatranju srpskog pitanja«. Pročitana su također i pisma Iva Prodana i Josipa Franka koji su javljali da neće sudjelovati u radu te konferencije. ³⁴⁵ Konferencija je trajala dva dana. Drugog dana, 3. listopada 1905, konačno je prihvaćen ponešto izmijenjen i nadopunjen tekst zaključaka, koje je bio utvrdio odbor šestorice na svom sastanku u Opatiji. Diskusija je bila veoma iscrpna i prvog i drugog dana. Drugog dana npr. konferencija je trajala od 9 do 13 i od 17 do 20.30 sati. U debati su sudjelovali »skoro svi prisutni zastupnici«. ³⁴⁶ Tekst prihvaćenih zaključaka, poznat po kasnije dobivenom nazivu: Riječka rezolucija, sadržavao je daljnji »pravac hrvatske politike«. ³⁴⁷ Tu je istaknuto da hrvatski zastupnici prate političku borbu u Ugarskoj koja ide za tim da Ugarska »dođe postepeno do potpune državne samostalnosti«, da tu težnju smatraju opravdanom i zbog toga »što svaki narod ima pravo da slobodno i nezavisno odlučuje o svom biću i o svojoj sudbini«, da su hrvatski i mađarski narod — zbog »neposrednog susjedstva«, životnih pot-

³⁴⁰ Ante Trumbić, Suton Austro-Ugarske i Riječka rezolucija, Zagreb 1936, 85.

³⁴¹ Isto, 86.

³⁴² CH 37 (1905), 2.

³⁴³ P. Čingrija — A. Trumbiću, Dubrovnik 25. IX 1905; v. bilj. 287, isto, 243.

³⁴⁴ Isti — istome, Dubrovnik 26. IX 1905; v. bilj. 287, isto, 244.

³⁴⁵ CH 40 (1905), 2.

³⁴⁶ Novi list 274, 1905, 2.

³⁴⁷ V. Milić, Postanak Riječke rezolucije i njene posljedice, Zadar 1907, 15.

treba i »međusobne samoobrane« — »upućeni jedan na drugi« i da zato »imaju izbjegavati svaki povod i uzrok međusobnome trvenju«. Hrvatski su zastupnici nadalje tu izjavili da im je »dužnost boriti se uporedo s ugarskim narodom za ispunjenje svih državnih prava i slobodština« i da je u interesu i Hrvata i Mađara da se izvrši ujedinjenje Dalmacije s Hrvatskom i Slavonijom. Da bi se pristupilo »k ostvarenju reinkorporacije Dalmacije«, nužno je prethodno da se odstrane tadašnji »nesnosni parlamentarni i upravno-politički odnošaji u Hrvatskoj i Slavoniji« i da se uvedu takvi odnosi »koji će odgovarati potrebama kulturne zemlje i zahtjevima ustava i slobode«. Konkretno, zahtijevani su: »izborni red«, na osnovi kojeg bi narod sasvim slobodno birao svoje zastupnike, »potpuna sloboda štampe«, »sloboda sastajanja, udruživanja i izražavanja misli«, sudačka nezavisnost, osnivanje »vanrednih institucija upravno-državnog suda za zaštitu interesa i političkih prava građana protiv upravnoj samovolji«, kao i osnivanje »posebnog suda za karnosnu odgovornost svih javnih činovnika radi kršenja zakona«. Napokon, hrvatski zastupnici su istakli u tom svom političko-programatskom dokumentu da se »trajni sporazum« između Hrvata i Mađara može postići prvenstveno »strogim i točnim« poštovanjem hrvatskih prava, sadržanih »u postojećoj hrvatsko-ugarskoj nagodbi« i dalje da se hrvatskom narodu osigura »samostalni politički, kulturni, financijski i opće gospodarstveni opstanak i napredak«. ³⁴⁸ Radi provedbe Riječke rezolucije i pregovora s Mađarima, na konferenciji u Rijeci bio je izabran poseban odbor, koji je sačinjavalo pet zastupnika: Pero Čingrija, predsjednik, Ante Trumbić, tajnik, te Vinko Milić, August Harambašić i Stjepan Zagorac.

Među potpisnicima Riječke rezolucije bilo je 10 opozicijskih zastupnika iz Banovine i 21 zastupnik iz Dalmacije. Istarski zastupnici nisu pridružili svoje potpise, jer su, »po njihovoj želji«, prisustvovali konferenciji »kao gosti«. ³⁴⁹ Neki hrvatski zastupnici iz Dalmacije, kao npr. Juraj Biankini, Jure Ferri, Antun Vuković i Juraj Carić, potpisali su Riječku rezoluciju naknadno.

Riječka je rezolucija imala golem odjek. S obzirom na njeno protubečko usmjerenje, ona je u Beču »djelovala kao grom iz vedra neba«, dok je u Pešti »dočekana nekim neupućenim i začuđenim entuzijazmom«. ³⁵⁰ U listu »Magyarorszag«, organu Kossuthove Nezavisne stranke, klicalo se: »Zdravo, Hrvatil« u ime mađarskog naroda, i isticalo: »Prvi, koji nam pružiše ruku, i koji nam pohriše u pomoć u ovoj teškoj našoj situaciji bijaste vi, hrvatska bra-

³⁴⁸ Riječku rezoluciju prihvatio je 3. listopada 1905. — 31 zastupnik (24 neposredno i 7 putem unaprijed dostavljenih pristanaka). Na čelu njenih potpisnika bio je Pero Čingrija, a iza njega slijedili su: Roko Arneri, Ivan Banjavčić, Erazmo Barčić, Lovro Borčić, Melko Čingrija, Ante Dulibić, Eduard Grgić, August Harambašić, Nikola Katnić, Milan Kiepatch, Pero Klaić, Ivan Majstrovčić, Ivan Mangjer, Ivan Marović, Vinko Matas, Vinko Milić, Antun Radić, Mato Radimiri, Nikola Ribičić, Cvjetko Rubetić, Ivan Šašel, Ivan Štambuk, Ante Tresić Pavičić, Ante Trumbić, Grga Tuškan, Antun Učović, Fran Vrbanić, Adam Verona, Božo Vinković i Stjepan Zagorac.

³⁴⁹ Milić, n. dj., (347), 13.

³⁵⁰ Frano Supilo, *Politika u Hrvatskoj*, Zagreb 1953, 160.

čo.«³⁵¹ Kao što je Riječka rezolucija imala svoje pristaše, imala je i svoje protivnike. Njeni protivnici nisu bili samo u Beču. Bilo ih je i u Hrvatskoj i u Mađarskoj.

Imajući u vidu da Riječka rezolucija »nije deklaracija prava, nego inicijativa za političku akciju«,³⁵² članovi njena izvršnog odbora, Čingrija, Milić, Trumbić, Harambašić i Zagorac, otputovali su odmah poslije riječke konferencije u Zagreb. U Zagrebu su prvo razgovarali s Marijanom Derenčinom i Šimom Mazzurom. Mazzura im je obećao »da će Obzor pisati u duhu riečkih zaključaka«. Nasuprot tome, kad su se sastali s predstavnicima Hrvatske pučke seljačke stranke, Stjepan Radić im je predao »jedan dugački memorandum, u kome pobija riečku rezoluciju«. ³⁵³ Razgovorne kontakte imali su i s Ivanom Lorkovićem, vođom Napredne stranke, i s Bogdanom Medakovićem i Svetozarom Pribičevićem, vođama Srpske samostalne stranke, koji su im izjavili svoju podršku.³⁵⁴ Poslije tih odvojenih susreta Pero Čingrija i njegovi odborski drugovi (Trumbić, Milić, Harambašić i Zagorac) održali su zajednički sastanak, kojem su prisustvovali Ivan Lorković, Milivoj Dežman, Dragutin Neuman, Stjepan Radić, Bogdan Medaković i Svetozar Pribičević, te predstavnici »Obzora« Milutin Cihlar i Milan Marjanović. Svi su oni odobravaljivali političke smjernice, sadržane u Riječkoj rezoluciji, osim Stjepana Radića, koji je, pošto je izjavio »svoje stanovište«, napustio sastanak.³⁵⁵ Predsjednik i tajnik glavnog odbora Srpske samostalne stranke Medaković i Pribičević dali su i posebnu izjavu, u kojoj su isticali da stavovi, izneseni u Riječkoj rezoluciji, odgovaraju pogledima njihove stranke, te »da će se u skladu s akcijom hrvatskih zastupnika, a u duhu i pravcu riečkih zaključaka povesti paralelna akcija i sa srbske strane«, kako bi se »harmoničnim radom Srba i Hrvata« mogao uspostaviti »put slozi srbskog i hrvatskog naroda«. ³⁵⁶ Kako je vidljivo, aktivnost P. Čingrije i njegovih suradnika iz rezolucijskog odbora, ostvarila je značajne rezultate u Zagrebu u prilog širem prihvatanju Riječke rezolucije i daljnjoj koncentraciji snaga na njenoj političkoj platformi.

Čingrija je 5. listopada 1905. obavijestio predsjednika mađarske koalicije Ferencza Kossutha o zaključcima hrvatskih zastupnika u Rijeci i o izboru za pregovore s Mađarima. Kossuth je prvo odgovorio Čingriji telegramom u kojem je pozdravio »braću Hrvate i Dalmatince« i poručio izabranom odboru za pregovore: »Čekamo vas s ljubavlju i puni nade«, ³⁵⁷ a potom se javio i pismom, obavještavajući da je »upravni odbor sjedinjene ljevice« izabrao mađarski odbor za pregovore s delegatima iz Dalmacije i banske Hrvatske. Na čelu tog mađarskog pregovaračkog odbora stajao je Ferencz Kossuth. Ostali članovi odbora bili su: Albert Apponyi, Desider Banffy, Gyula Andrássy, Aladar Zichy, Teodor Batthyany i Geza Polonyi. Kossuth je prepustio

³⁵¹ *Novi list* 275, 1905, 1.

³⁵² Trumbić, n. dj., 89.

³⁵³ V. bilj. 351, isto, 2.

³⁵⁴ Isto, 2.

³⁵⁵ *Novi list* 277, 1905, 2.

³⁵⁶ Isto, 2.

³⁵⁷ Milić, n. dj., (347), 16.

hrvatskim delegatima da odrede mjesto i datum sastanka. Izrazio je ujedno i nadu da će hrvatski i mađarski delegati, kao i uopće hrvatski i mađarski narod, »polučiti potpuni sporazum«. ³⁵⁸ S obzirom na veliku ulogu koju je Frano Supilo imao u organiziranju riječke konferencije i utvrđivanju njena političkog stava — Riječke rezolucije, ³⁵⁹ Kossuth je smatrao potrebnim da prije sastanka hrvatskih i mađarskih delegata pošalje Gezu Polonyija na razgovor sa Supilom u Rijeku. ³⁶⁰ Sastanak dviju delegacija — kako je vidljivo iz Čingrijina pisma Kossuthu ³⁶¹ — nije tada bio zakazan jer je predstojalo zasjedanje Dalmatinskog sabora.

U toku ovog saborskog zasjedanja, koje je počelo 16. listopada 1905, bilo je govora i o Riječkoj rezoluciji. Pobijajući stavove u jednom dijelu štampe, protivne Riječkoj rezoluciji, Pero Čingrija je isticao da ta rezolucija predstavlja »veliki politički čin« i da je on ponosan što je »u njemu sudjelovao«, jer je taj čin dao cjelokupnoj hrvatskoj politici »nov pravac«. Oni koji napadaju potpisnike te rezolucije i nazivaju ih izdajicama, neka pogledaju u svoje političke redove — poručivao im je Čingrija — pa će naći izdajica »u izobilju«. Rezolucija je »kod Ugarske koalicije naišla na najbolje susretaje«, jer su vođe te koalicije uvidjeli da je ponuđena suradnja potrebna i da je nužno zajedničko hrvatsko-mađarsko suprotstavljanje »prodiranju njemačkome prema istoku«. ³⁶² Polemizirajući s Ivom Prodanom i Josipom Virgilom Perićem, koji su napadali Riječku rezoluciju, P. Čingrija im je dokazivao da su čvrsto za tu rezoluciju i mladina i svi nezavisni elementi u hrvatskom narodu. Na prigovore da rezolucionaši nisu vodili brigu o budućnosti Bosne, Čingrija je odgovorio da pitanje budućnosti Bosne »može biti riješeno samo na temelju modernoga narodnoga prava«, jer »Bosna pripada Bošnjacima« i jedino »oni imaju ili prije ili poslije odlučiti što će i komu će se pridružiti«. ³⁶³ Braneći Riječku rezoluciju, on je istodobno branio i njen realistički politički smisao.

Tih dana, 16. i 17. listopada 1905, našli su se u Zadru, pored zastupnika Srpske stranke na Primorju, još i upravni odbor te stranke, kao i izaslanici

³⁵⁸ CH 42 (1905), 2.

³⁵⁹ Pišući o Riječkoj rezoluciji, Ante Trumbić je želio prikazati da je ona njegovo djelo, pa je i izjavio da govori o njoj »kao otac o svojem čedu« (v. bilj. 340). Točno je da je tekst Riječke rezolucije prihvaćen uglavnom na osnovi Trumbićeve formulacije. Međutim, politički stavovi koje je sadržavala Riječka rezolucija odražavali su poglede i Frana Supila. Te poglede on je obrazlagao u riječkom »Novom listu«, u prepisci s političkim suradnicima i još više u usmenim kontaktima s ovima, među kojima je bio i Trumbić. Posebno je bila velika Supilova uloga u afirmiranju politike koju je zacrtala Riječka rezolucija i u upornu zastupanju te politike pred mađarskim političarima. Uza sve to, pišući o Riječkoj rezoluciji, Trumbić ni u jednom trenutku nije spomenuo Supilovo ime. Nad tom činjenicom izrazio je svoje čuđenje i Čingrijin sin Melko u svojim memoarima, izjavivši: »Ne spomenuti Supila dajući prikaz Riječke rezolucije isto je kao kad bi neko pisao istoriju kršćanstva ne spomenuvši Hrista.«

³⁶⁰ *Novi list* 281, 1905, 2.

³⁶¹ CH 43 (1905), 2.

³⁶² *Izvj. DS, XXXIX i XL (1905), 1315, 1347—1351.*

³⁶³ *Isto, 1463—1464.*

dviju srpskih stranaka (Samostalne i Radikalne) iz banske Hrvatske. Oni su, vijećajući zajedno, razmotrili aktualnu političku situaciju i stavove hrvatskih političara, izražene u Riječkoj rezoluciji, da bi potom donijeli i svoju odluku, poznatu pod nazivom: Zadarska rezolucija, u kojoj su izrazili podršku borbi mađarskog naroda i prihvatili smjernice Riječke rezolucije, posebno ističući da će se založiti za ostvarenje »zahtjeva braće Hrvata za reinkorporacijom Dalmacije Hrvatskoj i Slavoniji« s tim da Hrvati sa svoje strane priznaju »ravnopravnost srpskog naroda s hrvatskim«. ³⁶⁴ Radi provedbe Zadarske rezolucije bio je na tom skupu izabran i poseban odbor, koji su sačinjavali Antun Pugliesi, Bogdan Medaković i Đorđe Krasojević. Govoreći o Zadarskoj rezoluciji, P. Čingrija je izražavao svoju radost što je ona donesena i što će se Srbi i Hrvati ubuduće »rame uz rame u svakom pitanju« zajednički boriti za svoje narodne interese. Kako su u radu moguće nesuglasice, on je savjetovao i Hrvatima i Srbima da u tim trenucima odbace sve što bi moglo povrijediti njihovu slogu i da stalno imaju u vidu »da je nesloga naša smrt«. ³⁶⁵ Te Čingrijine riječi, izgovorene u Dalmatinskom saboru, izazvale su snažno odobravanje zastupnika Hrvatske i Srpske stranke.

U želji da se hrvatsko-srpska politička suradnja i sloga u Dalmaciji što svestranije realiziraju, sastali su se u Zadru 14. studenog 1905. saborski klubovi Hrvatske i Srpske stranke i tom prigodom — kako je P. Čingrija izvijestio sve saborske zastupnike — postigli »podpuni sporazumak glede onih političko-narodnih pitanja« koja dotada »između Hrvata i Srba nisu bila određena ili su u javnom životu bila povodom nesporazumievanju i prepiranju«. U ime obaju klubova Čingrija je u Saboru pročitao njihovu zajedničku izjavu, u kojoj se isticalo da ti klubovi »stoje na stanovištu da su Hrvati i Srbi jedan narod, da su jedni prema drugima ravnopravni« i da naročito u tom trenutku, kad se u svijetu i posebno u Habsburškoj monarhiji »pojavljuju na vidiku znameniti sudbonosni događaji koji zasiecaju ravno i u njihove životne narodne interese, treba okupljati snagu i narodne redove, eda ih događaji ne zateknu nepripravne«. U svom daljnjem djelovanju »Hrvati i Srbi u Dalmaciji radit će rame uz rame kao jednokrvna braća u narodno-političkim pitanjima« i uznastojati »složnim silama da se što prije oživotvori sjedinjenje Dalmacije s Hrvatskom i Slavonijom kao glavni preduvjet obezbjeđenju bolje im zajedničke narodne budućnosti«. P. Čingrija je pročitao i zaključke, koje su također utvrdili i potpisali članovi klubova Hrvatske i Srpske stranke, i naglasio da ih Dalmatinski sabor primi kako bi »načela bratske sloge i ravnopravnosti između Hrvata i Srba u Dalmaciji« imala trajnu primjenu ne samo kod tog »narodnog predstavnništva, nego također i u području vladine djelatnosti, kao i zemaljskoga odbora«. Ti su zaključci pozivali vladu da se pobrine da »sve državne vlasti i svi državni uredi« uvijek

³⁶⁴ Zadarsku rezoluciju potpisali su: Antun Pugliesi, Andrija Vujatović-Šarov, Radoslav Kvekić, Đuro Vukotić, Josip Kulišić, Vladimir Simić, Krsto Kovačević, Uroš Desnica, Todor Miović, Baldo Gradi, Ljubo Mazzi, Dušan Amanović, Vladimir Desnica, Bogdan Medaković, Vaso Muačević, Petar Krajnović, Velko Lukić, Petar Belobrč, Svetozar Pribičević, Đorđe Krasojević, Žarko Miladinović, Jovan Radivojević Vačić i Milivoj Babić.

³⁶⁵ V. bilj. 362, isto, 1347—1348.

nazivaju narodni jezik Hrvata i Srba — »hrvatski ili srpski«, da u svim »javnim školama u Dalmaciji imenu hrvatskomu i imenu srpskomu bude određeno dostojno mjesto, da u školskim tekstovima bude uzeta u obzir hrvatska i srpska povijest, tako da učenici uzmognu naučiti poglavite događaje iz jedne i druge povijesti i da se pismo latinsko i pismo ćirilsko budu toliko i tako učiti da učenici postanu vješti jednom i drugom pismu u čitanju i pisanju«. Zemaljski odbor trebao se postarati da rješenja »svih podnesaka budu izdana onim pismom, latinskim ili ćirilskim, kojim su podnesci napisani«. Postignuti hrvatsko-srpski sporazum predviđao je i to da se na općinskim zgradama ističe »ne samo zastavu većine nego i zastavu manjine vijeća ako ista iznosi barem trećinu ukupnoga broja vijećnika«. ³⁶⁶ Kad je Pero Čingrija dovršio čitanje izjave i zatim zaključaka, u sabornici je nastalo burno odobravanje. Bio je to velik događaj, jer su, umjesto nesloge, koja je Dalmaciji mnogo škodila, udareni daljnji temelji slozi, koja je Dalmaciji trebala ojačati.

U borbi za tu slogu dubrovačka sredina imala je naročito važnu ulogu. Dubrovnik je bio pozornica najžešćih sukoba političkih predstavnika hrvatskog i srpskog građanstva. Jenjavanje hrvatsko-srpskih sukoba na toj pozornici imalo je prenosan odraz i na ostale dalmatinske sredine. To jenjavanje teklo je postepeno. U Dubrovniku su živjeli i predsjednici Hrvatske i Srpske stranke Pero Čingrija i Antun Pugliesi. Njihovo suradničko zbližavanje kao glavnih vođa tih dalmatinskih političkih stranaka značilo je mnogo i za zbližavanje njihovih stranaka u cjelini. Ali, ipak, uza sva ranija nastojanja, Hrvatska i Srpska stranka u Dalmaciji nisu uspjele samostalno postići sporazum o složnom političkom djelovanju. Taj sporazum postao je moguć tek nakon što je došlo do hrvatsko-srpskog političkog zbliženja u banskoj Hrvatskoj.

Poželjnost da i dalmatinski talijanaši podupiru politiku, zacrtanu Riječkom i Zadarskom rezolucijom, poticala je i hrvatske i srpske zastupnike u Dalmatinskom saboru na taktičniji odnos prema talijanaškim zastupnicima. To je bilo veoma primjetno i u saborskim govorima Pera Čingrije. Kad je npr. talijanaški zastupnik Erkolan Salvi zatražio od Dalmatinskog sabora da podrži i uputi zahtjev da nadležni državni organi u Beču priznaju potpunu ekviparaciju visokoškolskih diploma stečenih u Italiji, P. Čingrija se zauzeo da se Salvijev prijedlog prihvati i bio je jednoglasno prihvaćen. Čingrija je kazao da bi hrvatskim i srpskim zastupnicima »u običnim okolnostima« moglo biti svejedno da li »talijanska mladost ove pokrajine« pohađa »njemačka ili talijanska sveučilišta«. Ali, u tadašnjim prilikama, kad bi se pitalo dalmatinske zastupnike da li da dalmatinska omladina (ne samo talijanska nego i hrvatska i srpska) ide »na sveučilište vječnoga Rima ili na kakvo bečko sveučilište«, sigurno je — kazao je on — da se ne bi našao ni jedan »koji bi podigao svoj glas za Beč, a ne za Rim«. Čingrija je naveo i neke tadašnje najnovije događaje, koji su se »zbili na bečkom sveučilištu, gdje su, uz druge, i talijanski učenici bili brutalno napadani od njemačkog nasilja«. Zbog toga je on naglasio da podržavanje Salvijeva prijedloga treba shvatiti i »kao pro-

³⁶⁶ Isto, 1345.

svjed proti toj sili».³⁶⁷ U toku ovog saborskog zasjedanja i talijanaški zastupnici, imajući u vidu političke stavove, iznesene u Riječkoj i Zadarskoj rezoluciji, izdali su svoje saopćenje, u kojem su »stavili u izgled napuštanje svoga protivljenja sjedinjenju Dalmacije sa Hrvatskom« ako se Talijanima u Dalmaciji »priznadu prava narodne manjine«.³⁶⁸ To saopćenje bilo je veoma značajno jer je pokazalo da je moguća politička suradnja na trajnijoj osnovi i s talijanašima.

U to vrijeme, pošto je namjesnik Handel bio premješten još početkom 1905, namjesničke poslove u Dalmaciji vodio je Niko Nardelli, rodом Dubrovčanin. Nardelli je 6. studenog 1905. poslao svoj povjerljivi izvještaj ministru unutrašnjih poslova o dalmatinskim nosiocima politike novog kursa i tvorcima Riječke rezolucije, te je u tom izvještaju upozoravao i na Čingrijinu političku aktivnost. Budući da je rezolucionaški duh sve više ovladavao političkim mišljenjem, Nardelli je ovako rasuđivao: »Da li će se pokret učvrstiti ili ga treba smatrati samo za plahi južnjački plamen, kakvih je bilo već više u Dalmaciji, pa su iščezli bez traga, skora će budućnost pokazati.« On je tada zatražio i ovlaštenje da može raspustiti Dalmatinski sabor ako bi u dnevni red saborskog zasjedanja bilo stavljeno pitanje sjedinjenja Dalmacije s bankom Hrvatskom.³⁶⁹ Režimske ljude, kao što je bio i Nardelli, a pogotovo vladajuće vrhove u Beču, politička je situacija veoma zabrinjavala. Plima protuaustrijskog raspoloženja u Dalmaciji rasla je sve više iz dana u dan.

Poslije donošenja Riječke rezolucije, i naročito poslije zasjedanja Dalmatinskog sabora, u toku kojega je definitivno uspostavljena politička suradnja između Hrvata i Srba, ime Pera Čingrije je poznato i izvan hrvatskih krajeva. Riječka rezolucija — »sa svojom srpskom nadopunom, Zadarskom rezolucijom« — bila je politički dokument od dalekosežne važnosti. Kao platforma za konkretno političko djelovanje, ona je u nas udarila »pečat cijelom političkom razvoju do prvog svjetskog rata«.³⁷⁰ P. Čingrija je stoga više puta govorio o velikom značenju Riječke rezolucije. Prema jednoj njegovoj izjavi, ona je pogodila »u srce« svojim bodežom »naše vječne mučitelje« i postala »oružje napereno proti njihovoj sili i njihovim bezakonjima«.³⁷¹

Uspostavljanje hrvatsko-srpske sloge, za koju se Pero Čingrija uporno zalagao i bio njen »inicijator i organizator«,³⁷² imalo je posebno veliku važnost i s tog stajališta što je vladajući austrijski režim izgubio onaj tlačiteljski oslonac koji je ranije — na štetu i Hrvata i Srba — nalazio u hrvatsko-srpskoj neslozi. U Dubrovniku, u kojem su se hrvatsko-srpski odnosi najkasnije poremetili, i u kojem su, kad su već bili poremećeni, manifestirani u žesto-

³⁶⁷ Isto, 1338.

³⁶⁸ Trumbić, n. dj., 95.

³⁶⁹ Kosta Milutinović, Riječka i Zadarska rezolucija, *Zadarska revija* br. 3 (1966), 176—178.

³⁷⁰ Mirjana Gross, Vladavina Hrvatsko-srpske koalicije, 1906—1907, Beograd 1960, 14.

³⁷¹ HAD, AČ — Č. X. 7. F. c/4.

³⁷² Milan Ž. Živanović, Dubrovnik u borbi za ujedinjenje 1908—1918, Beograd 1962, 64.

kim sukobima, ponovno uspostavljena hrvatsko-srpska sloga bila je s radošću dočekana i pozdravljena.³⁷³ Pred stanom Pera Čingrija i Antuna Pugliesija bile su — zbog postignute sloge — priređene i ovacije.

Tadašnje političko nastojanje da se u Habsburškoj monarhiji uvede opće izborno pravo došlo je do snažnog izražaja i u Dubrovniku. Dana 10. prosinca 1905. održana je u Bondinu kazalištu javna skupština na kojoj su sudjelovale pristaše svih političkih stranaka i na kojoj je podržan zahtjev da se uvede opće izborno pravo. Na toj skupštini govorio je i Pero Čingrija. On je istakao da je to doba u kojem se više nego ikad ranije govori o slobodi, a u kojem su ljudi najmanje slobodni. Upozorio je da se »ljudska družba dijeli u dva tabora«, i dok jedni »uživaju sve pogodnosti«, drugi »mnogo trpe« i »nemaju nikakva prava«. I odnosi među narodima — kazao je Čingrija — postali su »tako napeti« da izgleda kako »jedva čekaju, kad će jedan na drugoga navali«. Iz svega toga on je izveo zaključak da je tadašnje stanje i »društveno i političko — bolesno«. Nadalje, on je upozoravao da je u Habsburškoj monarhiji i »representativni sustav diskreditiran«, te je za primjer naveo pokrajinske sabore koji »izgledaju kao strojevi« sa zadatkom »da stvaraju poreze« i da u tom pravcu dignu »odgovornost s vlada«. Nastojanje da se uvede opće pravo glasa ide za tim da »u zakonodavna tijela« uđu i »oni slojevi« koji su dotad bili »iz njih isključeni«, i to je nastojanje — naglasio je Čingrija — »svakako opravdano«. Jer, u društvu u kojem se pred građane postavljaju »jednake dužnosti« nužno je »da budu jednaka i prava«. U nastavku svog izlaganja, Čingrija je govorio i o drugim političkim pitanjima, koja su tada pokretala »javni život«, a naročito o Riječkoj rezoluciji, ističući je »kao zoru boljega vremena«³⁷⁴ i navodeći da je postignuti sporazum između Hrvata i Srba njeno prvo uspješno djelo.

Budući da je u duhu sporazuma hrvatskog i srpskog saborskog kluba u Zadru od 14. studenog 1905. trebalo da se u pojedinim općinama na općinskoj zgradi uz hrvatsku izvjesi i srpska zastava, predsjednik upravnog odbora Srpske stranke Antun Pugliesi obratio se 7. siječnja 1906. dopisom predsjedniku Hrvatske stranke Peru Čingriji, tražeći da se to primijeni i u Dubrovniku.³⁷⁵ Pero Čingrija je već 9. siječnja 1906. odgovorio da će to pitanje biti riješeno slijedećih dana.³⁷⁶ On je znao da će se realizaciji tog dogovora suprotstaviti klerikalno-pravaški krugovi u Dubrovniku, koji su imali svoje predstavnike i u općinskom vijeću. Ali, bez obzira na njihovo suprotstavljanje, on je smatrao da se dogovor mora poštovati i ostvariti. I sve se odvijalo onako kako je taktički smislio da to izvede. Devetnaest vijećnika, među kojima je bio potpisan i njegov sin Melko, uputili su mu, kao općinskom načelniku, zahtjev da se u slijedećoj prvoj sjednici općinskog vijeća razmotre obaveze koje proizlaze iz zadarskog dogovora sa Srbima. Taj zahtjev objavljen je i u »Crvenoj Hrvatskoj«, koja se, u duhu politike »novog kursa« deklarirala kao

³⁷³ CH 48 (1905), 3.

³⁷⁴ CH 50 (1905), 2.

³⁷⁵ HAD, AČ — Č. X. 7. G. b/1.

³⁷⁶ HAD, AČ — Č. X. 7. G. b/2.

»vjeran tumač želja i namjera pristaša Hrvatske stranke u ovim južnim krajevima.«³⁷⁷ Objavljivanje tog zahtjeva imalo je zadatak da se s njim upozna cjelokupna dubrovačka javnost.

Sjednica općinskog vijeća u Dubrovniku održana je 24. siječnja 1906. i na njoj se, između ostalog, raspravljalo — na osnovi obrazloženja i prijedloga Čingrijina sina Melka — i o potrebi da se na općinskoj zgradi, kad se ističe hrvatska, istakne i srpska zastava. Vijećnik don Antun Liepopili ustao je protiv prijedloga Melka Čingrije. Budući da je dvotrećinska većina općinskog vijeća, a to su bile pristaše Hrvatske stranke, izglasala prijedlog Melka Čingrije, Antun Liepopili i ostali pravaški vijećnici napustili su općinsku vijećnicu u znak protesta.³⁷⁸ »Prava Crvena Hrvatska«, komentirajući zaključak općinskog vijeća, i izazivajući nezadovoljstvo zbog tog zaključka, reagirala je ovako: »Gospari mogu da zaborave, što su jedni drugima učinili, ali ne može puk, kojeg oni sada ostavljaju, jer misle da im ne treba više.«³⁷⁹ Da se u tom pogledu umanjí moć djelovanja klerikalno-pravaške propagande među pučkim masama Dubrovnika i dubrovačke općine, Pero Čingrija je odlučio da se objavi i javni proglas, u kojem će se objasniti razlozi isticanja srpske zastave uz hrvatsku zastavu na općinskoj zgradi.

Taj proglas, tiskan »uoči sv. Vlaha 1906«, a potpisan od Odbora Hrvatske stranke u Dubrovniku,³⁸⁰ sastavio je Pero Čingrija. U njemu je on podsjetio na hrvatsko-srpske sukobe, koji su bili i prošli. Sloga je uspostavljena radi zajedničke i iste budućnosti. Tko je protiv te sloge, taj »želi tuđina za gospodara«. Budući da Srbi poštuju hrvatsku zastavu, Hrvati jednako tako trebaju poštovati srpsku zastavu. Srbi će pod svojom zastavom »vojevati za slobodu Hrvatske«.³⁸⁰ Istodobno, u istom povodu, i Mjesni odbor Srpske stranke u Dubrovniku izdao je svoj proglas,³⁸¹ u kojem je obavještavao da će se na općinskoj zgradi, uz hrvatsku, vijoriti i srpska zastava, ali da je neće razviti nikakva sila, već ljubav i uvjerenje da se »samo u slozi, ljubavi i zajedničkom radu« mogu »naći spas i napredak«.

Politička suradnja i sloga između Hrvata i Srba imala je veliku važnost. Da bi ta suradnja i sloga bile što čvršće u daljnjim jedinstvenim političkim akcijama, osnovana je Narodna hrvatska i srpska zajednica. Organ koji je rukovodio tom zajednicom zvao se Starješinstvo. U veljači 1906, na sastanku stranačkih predstavnika iz Dalmacije i banske Hrvatske, koji je održan u Rijeci, konstituirano je Starješinstvo Narodne hrvatske i srpske zajednice. Za predsjednika Starješinstva bio je izabran Pero Čingrija, a za članove Ivan Lorković, Bogdan Medaković, Đorđe Krasojević, Grga Tuškan, Ante Trumbić, Josip Smodlaka, Antun Pugliesi, Dragutin Neuman, Pero Magdić i Franko Potočnjak.³⁸² Prema Osnovi pravilnika Narodne hrvatske i srpske zajednice,

³⁷⁷ CH 52 (1905), 1.

³⁷⁸ CH 4 (1906), 3.

³⁷⁹ PCH 46 (1906), 3.

³⁸⁰ HAD, AČ — C. X. 7. G. b/3.

³⁸¹ CH 5 (1906), 3.

³⁸² *Naše jedinstvo* 15, Split 1906, 1.

ta je zajednica imala zadatak »da se brine za zajednički rad sviju hrvatskih i srpskih narodnih političkih stranaka« u interesu hrvatskog i srpskog naroda.

Ubrzo, dakle, poslije donošenja Riječke rezolucije postignuti su u pogledu uspostavljanja hrvatsko-srpske političke suradnje i sloge veliki rezultati i u Dalmaciji i u banskoj Hrvatskoj, u kojoj je krajem 1905. stvorena Hrvatsko-srpska koalicija. Suradnja s Mađarima na platformi Riječke rezolucije trebala je u pravom smislu tek započeti. Pero Čingrija je pisao Kossuthu, predlažući mu da se prvi zajednički sastanak hrvatske i mađarske delegacije za pregovore održi u Rijeci. Kossuth mu je, u ime mađarske delegacije, odgovorio da prihvaća taj prijedlog.

Daljnijim kontaktima između Čingrije i Kossutha utanačen je i datum tog sastanka u Rijeci. Sastanak je trebao biti 19. veljače 1906. Čingrija je nastojao da se članovi hrvatske delegacije nađu u Rijeci tri dana prije kako bi se dogovorili o svojim stavovima koje će zastupati u pregovorima na zajedničkom sastanku. On je također želio da hrvatska delegacija bude proširena sa dva predstavnika Srbâ, i to jedan da bude iz Dalmacije, a drugi iz Banovine.³⁸³ Ali, car Franjo Josip, da bi spriječio zajednički sastanak dviju delegacija, sazvaio je tog istog dana, 19. veljače 1906, mađarski parlament u Pešti s namjerom da ga raspusti. Jer, prema ugarskom državnom pravu, da bi reskript o raspustu parlamenta bio zakonit, morao je biti pročitan u parlamentu. Zbog toga mađarski delegati nisu mogli doći 19. veljače u Rijeku, o čemu je Kossuth izvijestio Čingriju telegramom i ujedno ga zamolio da isti sastanak zakaže za 9 dana kasnije, tj. za 28. veljače. U dogovoru s ostalim članovima hrvatske delegacije Čingrija je odgovorio da to prihvaća. Ali, ni tog dana sastanak nije mogao biti održan. Mađarski parlament, opkoljen vojskom i policijom (da se pokaže i sila ako bude potrebno), bio je raspušten.

Budući da su tako mađarski delegati ostali bez svojih zastupničkih mandata, Kossuth je obavijestio Čingriju da odgodi sastanak dok se ne održe novi izbori u Mađarskoj, jer da oni u međuvremenu do tada »nemaju narodnog ovlašćenja«.³⁸⁴ Mjesec i pol dana kasnije Kossuth je postao ministar trgovine u Wekerleovoj koalicionoj vladi. Carski diktat u Mađarskoj bio je očito veoma moćan. I Wekerle, kao i njegov prethodnik Fejervary, bio je čovjek careva povjerenja. Stvorena situacija nije davala izgleda da će se uskoro moći sastati hrvatska i mađarska delegacija.

Razumije se da je Kossuth za cijelo to vrijeme proživljavao teške trenutke. Jer, politika njegove stranke kao vodeće snage u udruženoj mađarskoj opoziciji izvirgavana je pritiscima ne samo iz Beča već i protivnih snaga u Mađarskoj. Kad je Kossuth na čelu mađarskih delegata trebao poći u Rijeku na pregovore s hrvatskom delegacijom, Istvan Tisza je napao taj korak i isticao da svaki ponosni Mađar mora osjetiti bol i stid gledajući »kako su duboko pali oni mađarski političari, koji pregovaraju sa Čingrijama kao jednakopravnim faktorima«.³⁸⁵ Na taj napad reagirao je preko »Magyarorszaga«

³⁸³ P. Čingrija — A. Trumbiću, Dubrovnik 1. II 1906; v. bilj. 287, isto, 246.

³⁸⁴ Trumbić, n. dj., 98.

³⁸⁵ *Obzor* br. 53, Zagreb 1906, 1.

i Frano Supilo, koji je u ovom organu Kossuthove stranke objavio članak o Peru Čingriji.³⁸⁶ Pritisak se odrazio i u banskoj Hrvatskoj, u kojoj je bio raspušten Hrvatski sabor i zakazani novi izbori za početak svibnja 1906. Kako je odbor Hrvatsko-srpske koalicije bio pred dilemom: »da li stupiti na izbore ili prihvatiti apstinenciju«,³⁸⁷ njegov je predsjednik Bogdan Medaković uputio 19. travnja 1906. telegram Peru Čingriji, moleći ga da brzojavno sazove sve članove delegacije, izabrane za pregovore s Mađarima, da odmah dođu u Zagreb.³⁸⁸ Shvaćajući težinu situacije u Banovini, Čingrija je obavijestio delegate i oni su se 22. travnja 1906. našli na zajedničkom sastanku s odborom Hrvatsko-srpske koalicije u Zagrebu. Na tom sastanku postignut je dogovor da trojica predstavnika hrvatske delegacije odu u Budimpeštu i da tamo, u razgovoru s Kossuthom, izvide je li mađarska udružena opozicija i dalje za suradnju na osnovi Riječke rezolucije, te ako jest, što može učiniti preko mađarske vlade da bi se predstojeći saborski izbori u banskoj Hrvatskoj održali slobodno, bez intervencija i pritisaka. Prihvaćen je Čingrijin prijedlog da u Budimpeštu pođu Vinko Milić, Ante Trumbić i Bogdan Medaković. Već sutradan, 23. travnja 1906, oni su se sastali s Kossuthom.

Kossuth je već bio informiran što se od njega očekuje, jer je s njim kontaktirao Frano Supilo, a pisao mu je i Pero Čingrija, moleći ga da se zauzme za slobodu izbora u Banovini.³⁸⁹ I, zaista, Kossuth se zauzeo za to. Predstavnicima hrvatske delegacije, koje je srdačno primio, izjavio je da mađarska opozicija računa na suradnju na platformi Riječke rezolucije i da će se pregovori uspostaviti čim se postojeće prilike srede. Kad su se predstavnici hrvatske delegacije vratili iz Budimpešte u Zagreb i podnijeli svoj izvještaj, odbor Hrvatsko-srpske koalicije je odlučio da koalicija što organiziranije sudjeluje u izborima. Delegacija za pregovore s Mađarima objavila je u štampi poruku, koju su potpisali predsjednik Pero Čingrija i članovi: August Harambašić, Đorđe Krasojević, Bogdan Medaković, Vinko Milić, Antun Pugliesi, Ante Trumbić i Stjepan Zagorac, i u toj poruci izvještavala našu javnost da će se suradnja s Mađarima nastaviti.³⁹⁰ Krajem travnja 1906. otišao je i Pero Čingrija u Budimpeštu da se upozna s Kossuthom i da s njim neposredno porazgovara. Na osnovi tog razgovora Čingrija se vratio s dojmom da postoji »temeljita nada da će se u Hrvatskoj moći uspostaviti zdravi upravno-politički odnošaji«. ³⁹¹

Ocjenjujući zagrebački sastanak, kao i odlaske u Budimpeštu, Čingrija je kazao da je zadovoljan postignutim rezultatima. Velik uspjeh ostvaren je u prvom redu padom Nikole Tomašića. Jer, Kossuthove riječi nisu ostavljale »ni najmanje sumnje da je Tomašić bez milosrđa osuđen«. Da članovi delegacije iz Dalmacije nisu došli u Zagreb, njihovi politički drugovi u Zagrebu, koji su bili zbunjeni, ne bi učinili — veli Čingrija — »nikakvog koraka«.

³⁸⁶ *Novi list* 64, 1906, 1.

³⁸⁷ V. bilj. 18, isto.

³⁸⁸ HAD, AČ — Č. X. 7. F. e/23.

³⁸⁹ P. Čingrija — A. Trumbiću, Dubrovnik 19. IV 1906; v. bilj. 287, isto, 254.

³⁹⁰ *CH* 18 (1906), 1.

³⁹¹ Isto, 1.

Šteta je što oni nemaju »s Peštom nikakve veze, a to je velika mana«. S obzirom na predstojeće saborske izbore u Banovini, Čingrija je vjerovao »da će pad Tomašićev djelovati povoljno«. Jedina je nepogodnost bila što poslije tog pada, s kojim je napokon bila uklonjena khuenovština u banskoj Hrvatskoj, nije preostalo barem »desetak petnaest dana vremena za agitaciju«. ³⁹² Izgledi da će Hrvatsko-srpska koalicija izvojevati izbornu pobjedu bili su zaista realni.

Izborna pobjeda Hrvatsko-srpske koalicije u banskoj Hrvatskoj imala je velik odjek i u Dalmaciji. U povodu te pobjede stizale su brzozjavne čestitke i Peru Čingriji, jer se u toj pobjedi vidjelo djelovanje Riječke rezolucije. Čingrija je također, oduševljen tom pobjedom, brzozjavno čestitao Bogdanu Medakoviću i Grgi Tuškanku. O Peru Čingriji, čije se ime najčešće povezivalo s Riječkom rezolucijom, pisano je u mnogim listovima i u Dalmaciji i u banskoj Hrvatskoj sa simpatijama. Ali, bilo je, dakako, i političkih listova koji su ga oštro napadali. Među ovima je prednjačila klerikalno-pravaška »Prava Crvena Hrvatska«.

Jedan od najvažnijih zadataka koji je Pero Čingrija imao pred sobom u prvoj polovini 1906. proizlazio je iz potrebe da se u Dalmaciji provede organizacija Hrvatske stranke, kojoj je on, od njena nastanka, bio predsjednik. Stanje u toj stranci izazivalo je kritičke primjedbe s raznih strana već od njena početka. Još za vrijeme općinskih izbora u Dalmaciji, u srpnju 1905, Frano Supilo je upozoravao da Hrvatska stranka nije organizirana i da djelovanje pristaša te stranke karakteriziraju pojedinačne i nejedinstvene akcije, koje je on nazvao »politika slobodnih ruku«. ³⁹³ U siječnju 1906. Josip Smodlaka je pisao da je Hrvatska stranka doživjela ugled Riječkom rezolucijom, ali da u vodstvu »te na oko jedinstvene stranke« postoje »tajne zavisti, mržnje, spletke«. Prema Smodlakinoj ocjeni, Hrvatska je stranka pokazivala »dvije kronične mane bivših stranaka«, od kojih je sastavljena, i to: »servilnost prema gore i nedemokratskost prema puku«. Kritizirajući njene zastupnike u Carevinskom vijeću, on je upozoravao da su ti zastupnici nastavili raniju praksu »sitničarskom politikom interpelacijica i molbica za razne predielne i mjesne interese«. ³⁹⁴ Posebno je zamjerio rukovodstvu što ni do tada nije pristupilo organizaciji stranke.

Stanje u Hrvatskoj stranci nije bilo povoljno, i Čingrija je od početka bio nezadovoljan njime. I ovaj put, pred takvim opravdanim kritikama, on je pisao Trumbiću da bi se najradije odrekao predsjedništva, ali da to ne može, jer ga je sram »za lošu figuru« koju bi time učinio prema Mađarima. ³⁹⁵ U daljnjoj prepisci s Trumbićem, kao potpredsjednikom stranke, Čingrija se zalagao da se stranka što prije organizira kako bi što potpunije mogla ostvariti svoje zadatke. Prvi korak u tom pravcu učinjen je sazivom sastanka saborskog kluba Hrvatske stranke, koji je 9. i 10. travnja 1906. održan u Splitu. Na tom sastanku, pod predsjedanjem Pera Čingrije, izvršen

³⁹² P. Čingrija — A. Trumbiću, Dubrovnik 2. V 1906; v. bilj. 287, isto, 256.

³⁹³ *Novi list* 193, 1906, 1.

³⁹⁴ *Sloboda* 1, 1906, 4.

³⁹⁵ P. Čingrija — A. Trumbiću, Dubrovnik 16. III 1906; v. bilj. 287, isto, 250—251.

je dogovor o predstojećoj skupštini stranke, analizirana politička situacija, uzeto »na znanje ustrojenje Starješinstva zajednice Hrvata i Srba« i izraženo »neograničeno povjerenje« delegatima iz redova ove stranke, izabranim za pregovore s Mađarima.³⁹⁶ Bilo je govora i o nezadovoljstvu nekih splitskih članova kluba, i to Eduarda Grgića, Ivana Mangjera, Lovra Borčića i Vinka Milića, a o čemu je Trumbić prethodno bio obavijestio Čingriju.³⁹⁷ Naime, ti su zastupnici, nalazeći se u sukobu s Josipom Smodlakom, izražavali svoje neslaganje što je Smodlaka kao predsjednik Hrvatske pučke napredne stranke bio pozvan na sastanak predstavnika hrvatskih i srpskih stranaka, održan u veljači 1906. u Rijeci, i što je tada izabran u Starješinstvo hrvatske i srpske zajednice. P. Čingrija je, opravdavajući poziv upućen Josipu Smodlaci da i on sudjeluje na tom sastanku u Rijeci, preuzeo na sebe svu odgovornost za to.³⁹⁸ Jer, smatrao je, budući da su iz Banovine pozvane sve opozicijske stranke, koje se ujedno zalažu za hrvatsko-srpsku slogu i suradnju, da pošalju svoje predstavnike na taj zajednički sastanak, da je bio red uputiti poziv i Hrvatskoj naprednoj pučkoj stranci, koju je, dakle, zastupao njen predsjednik Josip Smodlaka.

Dok je Pero Čingrija bio na sastanku kluba Hrvatske stranke u Splitu, u Dubrovniku je, 9. travnja 1906, održana izvanredna sjednica općinskog vijeća pod predsjedanjem prvog prisjednika Antuna Milića. Na toj sjednici odano je priznanje Peru Čingriji u povodu 35-godišnjice njegova javnog rada.³⁹⁹ Polazeći od toga da je P. Čingrija kroz proteklih 35 godina bio neprekidno zastupnik u Dalmatinskom saboru, da je u tom razdoblju tri puta biran za načelnika dubrovačke općine i da je svojim sveukupnim političkim djelovanjem stekao velike zasluge, zaključeno je da se Široka ulica, u kojoj se nalazi njegova obiteljska kuća, nazove njegovim imenom i da se u općinskoj vijećnici postavi njegova slika, čija će izrada biti povjerena slikaru Vlahu Bukovcu.

Sudjelujući u pripremi prve skupštine Hrvatske stranke, Čingrija je nastojao da ta skupština (koja je imala dvije točke dnevnog reda: 1. Organizacija Hrvatske stranke u pokrajini i 2. Eventualije) bude što uspješnija. On je uputio poziv svim općinskim načelnicima u Dalmaciji, koji su pripadali Hrvatskoj stranci, moleći ih da sudjeluju u radu skupštine, a u slučaju spriječenosti da pošalju svoga zamjenika. Sazvao je i sastanak svih članova kluba Hrvatske stranke, koji je trebao biti održan jedan dan prije skupštine. Skupština stranke je sazvana za 14. svibnja 1906. u Splitu. Odaziv je bio veoma dobar. U to vrijeme bilo je u Dalmaciji ukupno 86 općina, i to 74 u hrvatskim, 11 u srpskim i 1 u talijanaškim rukama. Od 74 hrvatske općine 64 su bile zastupane na toj prvoj skupštini Hrvatske stranke, održanoj u foyeru splitskog općinskog kazališta.⁴⁰⁰ Skupštinom je rukovodio Pero Čingrija. Na skupštini su razmotrene tadašnje političke prilike, kao i političko djelovanje kluba Hrvatske stranke. U cijelosti je potvrđen program stranke, utvrđen

³⁹⁶ CH 16 (1906), 1.

³⁹⁷ A. Trumbić — P. Čingriji, Split 24. III 1906; v. bilj. 286, isto, 272—273.

³⁹⁸ Naučna biblioteka u Splitu, Ostavština A. Trumbića, fasc. 414.

³⁹⁹ HAD, Zapisnici Općinskog vijeća 1905—1912, 97.

⁴⁰⁰ NL 40 (1906), 1.

godinu dana ranije — prigodom fuzije bivše Narodne hrvatske stranke i Stranke prava. Daljnja organizacija Hrvatske stranke u Dalmaciji bila je razrađena u posebnoj *uredbi*, koju je skupština također prihvatila. Prema odredbama te uredbe, glavni organi Hrvatske stranke bili su: skupština — kao najviši organ, upravni odbor — kao rukovodeći organ, i mjesni organi — u pojedinim mjestima u svakoj općini.⁴⁰¹ Kako je vidljivo iz te uredbe, u čijoj je izradi sudjelovao i Pero Čingrija, namjera je bila njenih sastavljača da se Hrvatska stranka organizira kao moderna politička partija. U upravni odbor stranke skupština je izabrala 14 članova, preko kojih su, s obzirom na sredine u kojima su živjeli i djelovali, bili zastupani svi krajevi Dalmacije. Za predsjednika upravnog odbora izabran je Pero Čingrija.

U toku rada skupštine odano je posebno priznanje Peru Čingriji, a u povodu 35-godišnjice njegova zastupničkog djelovanja. Još 20. studenog 1905. na sastanku saborskog kluba Hrvatske stranke u Zadru, bilo je povjereno saborskim zastupnicima iz Splita da se pobrinu za način iskazivanja tog priznanja. Oni su se dogovorili da kipar Ivan Meštrović izradi Čingrijino poprsje i da se to poprsje preda Peru Čingriji prigodom prve skupštine Hrvatske stranke. Tako je i bilo. Mjedeno Čingrijino poprsje na mramornom postolju — kao dar hrvatskih zastupnika Dalmacije — predao je Peru Čingriji na toj skupštini Ante Trumbić, koji je ujedno održao i prigodni govor, u kojem je hvalio Čingrijinu dugogodišnju političku djelatnost i isticao Čingriju kao najizrazitijeg predstavnika »slobodnih narodnih aspiracija«. Zahvaljujući na primljenu daru i riječima priznanja, Čingrija je, između ostalog, naglasio, budući da mu se iskazivala ta počast kao vođi, da su ga vođom učinili događaji. Isto tako, i u raznim prigodama ranije, on je upozoravao da se nikad nije nametao da bude vođa, ali da su okolnosti htjele da to bude. I u jednom pismu, koje je pisao Anti Trumbiću mjesec dana prije ove skupštine, isticao je: »Ja sam se rodio za biti vojnik a ne vođa.«⁴⁰² Jer, vođa biti, nije lako. To pogotovo nije bilo lako u Hrvatskoj stranci, u kojoj su i poslije splitske skupštine ostali mnogi stari problemi, koji su je razarali.

Djelujući i kao načelnik u Dubrovniku Pero Čingrija je mnogo trošio svoje snage za opću korist. On se uporno zauzimao za uređenje putova i ulica izvan stare jezgre grada, naročito na području Lapada i Gruža; nastojao je da posvuda i na tim širim područjima grada dopre električna rasvjeta; zalagao se za uspostavljanje električnog tramvaja između Gruža, Lapada i grada; borio se za izgradnju novog školskog prostora za preparandiju i gimnaziju; podržavao sve gospodarske inicijative koje su doprinosile razvoju poslovnog života. I u tome je postizao značajne uspjehe.

Stojeći na čelu Hrvatske stranke kao predsjednik njena upravnog odbora, Čingrija je često komunicirao s pojedinim članovima tog odbora, naročito s Antom Trumbićem, koji je bio potpredsjednik. U jednom pismu krajem svibnja 1906. Trumbić je saopćavao Čingriji da je dalmatinski zastupnik u Carevinskom vijeću Juraj Biankini izabran za člana delegacije austrijskog parlamenta, te da bi želio »svoje držanje u delegacijama udesiti prema

⁴⁰¹ Program i Uredba Hrvatske stranke u Dalmaciji, Dubrovnik 1906, 6.

⁴⁰² V. bilj. 389, isto, 254.

raspoloženju i intencijama Hrvatske stranke«, i to posebno u ovim pitanjima: »o vanjskoj i unutarnjoj politici« — »o kopненоj vojsci« — »o ratnoj mornarici« i »o Bosni i Hercegovini«. ⁴⁰³ Kako nije bilo moguće da se sastane upravni odbor stranke radi razmatranja tih pitanja i zauzimanja odgovarajućih stavova, Čingrija je iznio svoje mišljenje o tim pitanjima, smatrajući da bi se Biankini u delegacijama »morao vladati ovako«: U pogledu unutarnje politike, zastupati stajališta Riječke rezolucije i ne upuštati se u stvari ostalih cislajtanijskih zemalja, naglašavajući da je položaj Dalmacije »sasvim različit od onog drugih pokrajina«. Što se tiče »mornarice i vojske«, s obzirom na tadašnje stanje, »ne bi mu se trebalo izlagati«. Napokon, u odnosu na pitanje Bosne i Hercegovine, koje je »jako delikatno«, trebao bi zagovarati »uvedenje rrepresentativnog sustava« u tim zemljama i da one »po načelu prirodnog modernog javnog prava« budu pozvane da konačno same odluče »o svojoj sudbini«. ⁴⁰⁴ Kako je Čingriji ponajviše bilo na srcu pitanje sjedinjenja Dalmacije s Banovinom, on je preporučivao da bi Biankini, sudjelujući u radu austrijsko-mađarskih delegacija, zauzeo »odlučno stanovište u prilog združenja, te da reče da naši politički, narodni i ekonomski interesi zovu nas onamo«. ⁴⁰⁵ Očito, i Pero Čingrija, i svi rezolucionaši, pored želje da se to ujedinjenje ostvari, gajili su nadu da je to i moguće. Međutim, budući da sjedinjenje Dalmacije s Banovinom nije odgovaralo interesima Austrije, ono se i nije moglo ostvariti u postojećem dualističkom sustavu. Zato su tvorci i pristaše Riječke rezolucije, dajući podršku borbi mađarskog naroda za nezavisnost vidjeli u rušenju dualizma i šansu za ujedinjenje Dalmacije s banskom Hrvatskom. U tom smislu Pero Čingrija je i isticao da se zastupnik Biankini i u delegacijama treba pridržavati smjernica Riječke rezolucije.

Videći kako Josip Smodlaka preko »Slobode« — organa svoje, Hrvatske pučke napredne stranke, upozorava na nedostatke Hrvatske stranke i izlaže kritici njene pojedine prvake, Čingrija je smatrao da bi Smodlaka, »u interesu opće stvari, koja je svijem jednaka«, trebao »kad i kad« prešutjeti svoja kritičarska raspoloženja. »Neka ne zaboravi da bar za sada, slabeć nas, on slabi sve skupa i odalečuje nas od postignuća cilja koi je u političkom pogledu zajednički«. Iako zastupa demokratska načela, Smodlaka bi trebao znati »da ja — kazao je Čingrija — nisam viši, ali nijesam ni manji demokrat od njega«. ⁴⁰⁶ Ističući da je od Smodlake »glede iskustva nešto stariji«, Čingrija je htio reći da mu upravo iskustvo govori da je i u međustranačkim odnosima, ako je to u političkom interesu, potreban odgovarajući obzir.

Bečki vlastodršci gledali su i u Čingrijinoj i u Smodlakinoj stranci svoje protivnike. Razumljivo je stoga što su i Čingrija i Smodlaka, kao stranačke vođe, bili na udaru režimskih organa i svih onih koji su se dodvoravali režimu. Bilo je znakova da ti organi rade i na osnivanju »vladine stranke« ⁴⁰⁷

⁴⁰³ A. Trumbić — P. Čingriji, Split 29. V 1906; v. bilj. 286, isto, 278.

⁴⁰⁴ P. Čingrija — A. Trumbiću, Dubrovnik 2. VI 1906; v. bilj. 287, isto, 259.

⁴⁰⁵ Isti — istome, Dubrovnik 8. VI 1906; v. bilj. 287, isto, 259.

⁴⁰⁶ V. bilj. 404, isto, 258.

⁴⁰⁷ Isto, 258.

kako bi se i na taj način suprotstavili djelovanju rezolucionaša i drugih anti-režimskih snaga. Bečka je vlada, doduše, primjenjivala i drugu taktiku. Poslije premještaja namjesnika Handela, ona je daljnje vođenje namjesničkih poslova u Dalmaciji — u svojstvu vršioca dužnosti namjesnika — povjerila domaćem čovjeku Niku Nardelliju, koji je bio koliko provjereno odan austrijskom režimu toliko i pomirljivo prihvatljiv sa stajališta dalmatinske političke opozicije. I sâm Niko Nardelli, koji je, kao Dubrovčanin, bio u dobrim odnosima s Perom Čingrijom, uviđao je da je to povjerenje, koje mu je ukazano »od ozgô«, privremeni potez. Jer, s obzirom na političku napetost u Dalmaciji, vlada se odlučila na takvo rješenje da bi se momentano mogla izvući »iz škripca«. ⁴⁰⁸ Jednom se Nardelli i požalio Čingriji da jedva čeka da se oslobodi te dužnosti, jer da ne može ništa dobro učiniti. ⁴⁰⁹ Poslije donošenja Riječke rezolucije, opet iz svojih taktičkih razloga, bečka je vlada imenovala Nika Nardellija namjesnikom.

Peru Čingriji bilo je drago što je Nardelli postao namjesnik, i to prvenstveno zato što je znao da se Nardelli, kao domaći čovjek, koji svestrano poznaje i ljude i prilike u Dalmaciji, neće isticati u odviše krutoj provedbi bečke politike, a još manje u tlačiteljskoj samovolji. Zbog toga je Čingrija kazao da je uvjeren da »bolju kombinaciju, glede Namjesnika, od ove sadanje mi ne možemo imati nikad«. ⁴¹⁰ Polazeći od okolnosti koje su utjecale da Niko Nardelli postane i namjesnik, Čingrija je pretpostavljao da je to imenovanje ipak za kratko vrijeme. Na takvo mišljenje, pored ostalog, navodilo ga je i saznanje da je stari i utjecajni ministar Johann Chlumetsky sebi »zabio u glavu« da za namjesnika u Dalmaciji dovede svoga sina Leopolda. Zbog toga je J. Chlumetsky, bojeći se da bi Nardelli mogao i za dulje vrijeme ostati na namjesničkoj dužnosti, vidio u Nardelliju »protivnika svome naumu«, te ga pobija i stvara mu »svakih neprilika«. ⁴¹¹ Kad je namjesnik Nardelli, u sklopu svog prvog službenog putovanja, posjetio početkom lipnja 1906. i Dubrovnik, Čingrija je kao općinski načelnik odredio »da doček bude jednak kakav je bio Handelu«, i to »radi Beča«: da se pokaže kako je Nardelli »amo dobro viđen«. Inače, dok se tom prigodom za vrijeme ručka nalazio u razgovoru s Nardellijem, Čingrija od njega kao namjesnika nije ništa tražio, jer je znao »da ne može ništa dati«. ⁴¹²

Krajem ljeta 1906. očekivao se i carev posjet Dalmaciji radi prisustvovanja vojnim manevrima, koji su se trebali održati na moru od Visa do Cavtata i na kopnu između Cavtata i Dubrovnika, gdje je bio predviđen pomorski desant. Razumije se, Peru Čingriji nije bilo drago što će se morati sresti s carem, ali budući da je »kao načelnik grada«, u koji »vladar dolazi«, imao tu obavezu, odlučio je da se dogovori s namjesnikom Nardellijem »kako se ima vladati« u organizaciji dočeka. Inače — »ni kao predsjednik stranke ni kao predsjednik kluba« — Čingrija se nije osjećao »ni najmanje dužnim po-

⁴⁰⁸ N. Nardelli — P. Čingriji, Zadar 30. I 1905; HAD, AČ — Č. X. 7. E. 1/1.

⁴⁰⁹ Isti — istome, Zadar 27. VII 1905; HAD, AČ — Č. X. 7. E. 1/8.

⁴¹⁰ V. bilj. 405, isto, 259.

⁴¹¹ Isto, 259.

⁴¹² Isto, 259.

zivat i kakve sastanke ni određivati kakve dogovore«. Budući da se odnekud pojavila i misao »o poklonstvu zastupnika i načelnika« kad car stigne, Čingrija je smatrao da je to vrlo »delikatan posao« i da on u tom poslu neće sudjelovati. Jer, ako netko želi navedeno poklonstvo, taj neka »uzme na sebe i odgovornost za stvar koja se ne zna kako bi mogla ispasti«. ⁴¹³ Sa stajališta politike, zacrtane Riječkom rezolucijom, koju je potpisala većina dalmatinskih zastupnika u pokrajinskom saboru i u Carevinskom vijeću, takvo poklonstvo bi za njih sigurno imalo kompromitirajući politički odjek. I zato je stav Pera Čingrije bio ujedno i stav svih njegovih političkih istomišljenika u Dalmaciji, te nije ni pokušao da se organizira navedeni poklonstveni skup.

Umjesto cara, koji nije mogao prisustvovati vojnim manevrima zbog zdravstvenih razloga, prisustvovao je prestolonasljednik Franz Ferdinand. On je stigao u Dubrovnik 13. rujna 1906. Općinska uprava je odlučila da se u čast prestolonasljednikova dolaska izvjesje zastave, a uvečer priredi svečana rasvjeta grada i predgrađa Pile. Pero Čingrija kao načelnik trebao je prigodnim govorom pozdraviti Franza Ferdinanda. Bio mu je to veoma težak zadatak, što potvrđuje u svojim memoarima i njegov sin Melko, koji je, uoči Ferdinandova dolaska, gledao svog oca Pera kako »muke muči da skalupi govor«. ⁴¹⁴ U to vrijeme stigao je u Dubrovnik i crnogorski nasljednik prijestolja Danilo Petrović, koji je po nalogu svog oca, knjaza Nikole, trebao pozdraviti austrijskog prestolonasljednika. Doček Franza Ferdinanda u Dubrovniku bio je potpuno služben i hladan. Istodobno, kad se pojavio crnogorski nasljednik prijestolja, ovaj je od okupljenih dubrovačkih građana, među kojima se naročito isticala omladina, bio srdačno i burno pozdravljen. Sve je to iznenadilo nadvojvodu Franza Ferdinanda i jasno mu pokazalo kolika protuaustrijska raspoloženja žive u dušama Čingrijinih sugrađana. Uvečer, poslije dinera u hotelu »Imperial«, nadvojvoda F. Ferdinand je — prema programu njegova boravka u Dubrovniku — prošao niz Placu (Stradun) da bi potom s terase palače Sponza promatrao svečanu rasvjetu grada. U njegovoj pratnji nije se nalazio općinski načelnik Pero Čingrija, već samo šefovi policije i naoružani čuvari. Čingrija bi, radi reda, bio u toj pratnji, ali nadvojvoda to nije želio. Dok je Franz Ferdinand stajao na terasi palače Sponza, ispred Sponze bila je »nijema gomila svijeta«. Kad je nadvojvoda, gledajući tu masu, »podigao ruku na pozdrav«, očekujući otpozdravljanje klicanjem, vladao je i dalje »mrtvi ledeni muk«. ⁴¹⁵ To ga je još više ozlovoljilo i on se ubrzo povukao s terase. Sutradan je već bio izmijenjen program njegova boravka u Dubrovniku. Kad je, napuštajući ovaj grad, odlazio brodom iz gruške luke, među osobama koje su neposredno sudjelovale u ispraćaju, nije bilo Pera Čingrije jer je bio nepoželjan. Ignorirajući tako Pera Čingriju, nadvojvoda Franz Ferdinand mu se osvećivao koliko zbog hladna dočeka toliko i zato što je u njemu kao političaru gledao »začetnika novog kursa«. ⁴¹⁶ Prije prestolonasljed-

⁴¹³ P. Čingrija — A. Trumbiću, Župa (Dubrovačka) 13. VIII 1906; v. bilj. 287, isto, 261.

⁴¹⁴ V. bilj. 18, isto.

⁴¹⁵ Isto.

⁴¹⁶ Gross, Vladavina, 122.

nikova dolaska u Dubrovnik, kao i za vrijeme njegova boravka u Dubrovniku, protiv Pera Čingrije su uporno rovarili režimski ljudi, ponajviše general Marijan Varešanin i kanonik Jozo Crnica, najmilitantniji predstavnik klerikalno-pravaškog kruga, okupljenog oko »Prave Crvene Hrvatske«.

Znajući da je Pero Čingrija poslije tih događaja u Dubrovniku još više izložen napadima i spletkama svojih protivnika, Frano Supilo je potaknuo Bogdana Medakovića i Grgu Tuškana da brzojavno izraze podršku Peru Čingriji i Anti Trumbiću, smatrajući potrebnim da se u tim trenucima i »Banovina oglasi«. ⁴¹⁷ Medaković i Tuškan su to odmah i učinili. ⁴¹⁸ Razumije se da ni Čingrija, izložen napadima, nije mirovao. On je — u obliku nepotpisanih dopisa iz Dubrovnika u riječkom »Novom listu« — raskrinkavao političko-intrigantsku aktivnost generala Varešanina i kanonika Crnice. ⁴¹⁹ Urednik tog lista Frano Supilo sa zadovoljstvom je objavljivao te Čingrijine članke i, videći njihov odjek, naglašavao da »djeluju kao šiba«. ⁴²⁰ Varešanin i Crnica proširili su svoje intrige i protiv Čingrijina sina Melka. ⁴²¹ Napadajući i mladog Čingriju, oni su smatrali da time nanose još jače udarce i starom Čingriji.

Komplot protiv Pera Čingrije bio je početkom 1907. g. i proširen. Tada su se akciji protiv Čingrije pridružili i neki pojedinci iz posve osobnih razloga, kao npr. Ivo Jelić i Roko Mišetić. Ovi su nastojali da čak pokrenu list pod naslovom »Dubrovčanin« sa zadatkom da ruši Pera Čingriju. Ta je akcija — kako je isticano u »Slobodi« — dolazila »u najbolji čas austrijskoj vladi, frankovcima i klerikalima«, kojima je smetala rezolucionaška politika, čiji je Pero Čingrija bio »najodlučniji i najugledniji predstavnik«. ⁴²²

Da bi se pokazalo protivnicima da su dubrovački Hrvati i Srbi većinom uz Pera Čingriju i da oni odlučno osuđuju političke intrige, uperene protiv njega i drugih istaknutijih rezolucionaša, održana je 20. siječnja 1907. javna skupština u Bondinu kazalištu. Prikazujući uspjeh i značenje te skupštine, jedan novinski izvjestitelj je zapisao: »Šest stotina dubrovačkih Hrvata i Srba, najveći broj ljudi što uopće može stati u dubrovački teatar, jednodušno je osudilo tuđinske spletkе, razdrlo je paukovu mrežu kojom su bečki agenti htjeli obaviti slavni grad i pokazalo narodu i mogućnicima — da Dubrovnik ostaje Dubrovnik.« Nekoliko smutljivaca, koji su svojim upadicama »htjeli pokvariti ovu veliku manifestaciju narodne svijesti i narodne sloge«, bili su od samih sudionika skupštine izbačeni van. Kad je potom policija zabranila daljnji tok skupštine, njeni sudionici su otpratili Pera Čingriju do njegove kuće. Isti izvjestitelj je zabilježio, gledajući raspoloženje tog mnoštva građana i slušajući njihove poklike i aklamacije dok su pratili svog »sijedog prvaka«, da su »politika novog kursa« i Pero Čingrija i na ulici doživjeli »pravi plebiscit«. Prije razilaska, okupljena masa građana otpjevala je »hrvat-

⁴¹⁷ F. Supilo — P. Čingrija, Rijeka 24. IX 1906; Arh. vj. (196), 153.

⁴¹⁸ HAD, AC — Č. X. 7. F. e/52.

⁴¹⁹ *Novi list*, 1906, br. 264 (1) i 282 (1).

⁴²⁰ F. Supilo — P. Čingriji, Rijeka 12. X 1906, *Arh. vj.* (196) 155.

⁴²¹ *PCH* 90 (1906), 1.

⁴²² *Sloboda* 2, 1907, 10.

sku, srpsku i slovensku himnu«. ⁴²³ Takav izražaj masovne podrške i Peru Čingriji i politici novog kursa bio je najbolji odgovor njihovim protivnicima.

S obzirom na predstojeće izbore za Carevinsko vijeće Čingrija je smatrao da treba što bolje pripremiti Hrvatsku stranku za njene izborne zadatke. Dok je s jedne strane to bilo potrebno, s druge strane to je teško bilo postići. Jer, stanje u stranci nije bilo zadovoljavajuće. Pojedinci su se međusobno gložili, neki prvaci — kao npr. Vicko Ivčević i Josip Zaffron — nisu htjeli potpisati Riječku rezoluciju, a neki, koji to isto nisu htjeli (kao npr. Božo Korlaet) istupili su iz stranke. Odnosi s nekim drugim strankama — kao npr. s Čistom strankom prava i s Hrvatskom pučkom naprednom strankom — bili su vrlo zaoštreni. Zbog svega toga je Čingrija još u srpnju 1906. pisao: »Ja mislim da novi izbori bit će *stvar sasvim teška*. U ovom kaosu koji su to naši kandidati?« ⁴²⁴ Poslije sastanka upravnog odbora Hrvatske stranke, koji je, pod predsjedanjem Pera Čingrije, održan 20. i 21. studenog 1906. u Dubrovniku, ⁴²⁵ prišlo se organiziranju mjesnih organizacija stranke i utvrđivanju dogovorâ o zastupničkim kandidatima za nadolazeće izbore.

Pero Čingrija i Rafo Arneri imali su isto mišljenje da bi u izbornom kotaru Dubrovnik—Cavtat—Korčula—Orebić trebalo kandidirati Jurja Biankinija. Jer, kad Biankini ne bi bio zastupnik »u Beču«, bila bi to, sa stajališta interesa Dalmacije, »nedopunjiva praznina«. Arneri je prethodno upitao Čingriju bi li se kandidirao. Čingrija mu je odgovorio da ne bi »nikako, pod nikakvu cijenu«. ⁴²⁶ Pretpostavljajući da će u Splitu biti teškoća oko određivanja najpoželjnijeg kandidata, Čingrija je sugerirao Trumbiću da bi trebalo kandidirati Vinka Milića, koji je sasvim odan rezolucionaškoj politici. ⁴²⁷ Trumbić se složio s tom sugestijom da se kandidira Milić ako prije toga uspiju nagovoriti Borčića da odustane od kandidature.

Veoma težak problem u pogledu određivanja zastupničkih mandata javljao se naročito u izbornom kotaru Sinj. Tamo je uporno želio da se kandidira općinski liječnik Lujo Mazzi, zet Petra Tripala. Tripalov sin Kruno bio je tada općinski načelnik u Sinju i ujedno član upravnog odbora Hrvatske stranke. Ovaj se zbog te kandidature našao u veoma neugodnom položaju. Jer, njegov zet Mazzi nije pripadao Hrvatskoj, već Srpskoj stranci. Srpska je stranka imala — za svoja dva zastupnička kandidata — dva druga izborna kotara, i ona nije računala na Mazzijevu kandidaturu. Hrvatska stranka nije mogla predlagati kandidata izvan svojih stranačkih redova.

Prateći razvoj predizborne agitacije, koja je tek započinjala, Čingrija je zapažao da će situacija ipak biti najkonfliktnija u Splitu, jer među tamošnjim istaknutijim pripadnicima Hrvatske stranke nije bilo sloge. Trumbić je nastojao da »svakako prije izbora« pokrene u Splitu novi politički list, koji bi se, u interesu Hrvatske stranke, suprotstavio postojećim političkim listovima u tom gradu — »Našem jedinstvu«, »Slobodi« i »Danu«. Jer, kako

⁴²³ *Sloboda* 3 (1907), 10.

⁴²⁴ P. Čingrija — A. Trumbiću, Dubrovnik 20. VII 1906; v. bilj. 287, isto, 261.

⁴²⁵ *CH* 49 (1906), 3 i br. 50 (1906), 1.

⁴²⁶ P. Čingrija — A. Trumbiću, Dubrovnik 30. XI 1906; v. bilj. 287, isto, 264.

⁴²⁷ Isto, 264.

je isticao, ti su listovi, »svaki sa svog stanovišta«, napadali Hrvatsku stranku.⁴²⁸ Čingrija, kao vođa Hrvatske stranke, nije bio protivan pokretanju tog novog lista u Splitu, ali nije mu bio ni potpuno sklon jer je Trumbić računao da će taj list postati glavni organ stranke umjesto zadarskog »Narodnog lista«. Ta supstitucija mogla je izazvati veoma osjetan problem ako bi se »Narodni list« smatrao odbačenim. Za kritičke stavove Smodlakine »Slobode« prema Hrvatskoj stranci, Čingrija je nalazio i opravdanje, ističući da taj list to »čini iskreno«. Ali, za one pripadnike Hrvatske stranke, koji su se okupljali oko potkupljivog Stražičićeva »Našeg jedinstva«, Čingrija ne samo što nije nalazio nikakva opravdanja nego ih je i najoštrije osuđivao.⁴²⁹ Prema Čingrijinu mišljenju Hrvatska se stranka trebala izboriti i zalagati samo za one zastupničke kandidate koji su pristalice Riječke rezolucije.

Kako je predizborna napetost u Dalmaciji sve više rasla, ona je sve više skretala na sebe pažnju i izvan Dalmacije. O tim izborima bilo je govora i prigodom susreta Frana Supila s Josipom Smodlakom, Ivanom Lorkovićem i Svetozarom Pribičevićem krajem veljače 1907. u Zagrebu. Supilo je tada iznio svoje stajalište, zasnovano na sagledavanju konkretnih prilika, da Riječka rezolucija — idući u susret tim izborima za Carevinsko vijeće — ne bi smjela biti »isključiva platforma na kojoj će se voditi borba«. Jer, ako ona to bude, bečki će režim upotrijebiti »svu silu« da »skrši naše ljude« (tj. rezolucionaše), što bi se nepovoljno odrazilo i u banskoj Hrvatskoj, u kojoj bi time oslabila snaga Hrvata »naprama Mađarima«. I stoga, s obzirom na moguću akciju bečkog režima da slomi politiku novog kursa, Supilo je smatrao da bi prvenstveno trebalo nastojati da ne budu izabrani za zastupnike ljudi Crničina tipa, a što se tiče nekih drugih, koji reflektiraju na kandidaturu i izbor — kao što su Borčić, Vuković, Ivčević i njima slični — bez obzira koliko su nepoželjni, da bi se »ovaj put moralo zažet oko i pustit ih da idu u Beč«, jer bi time bilo »puno manje štete« nego da se oko toga »razbija naša nova politika«. ⁴³⁰ Smodlaka je u načelu bio suglasan s tim. Ali, videći kako se postupa u Splitu, gdje Hrvatska stranka daje prednost Lovru Borčiću pred izrazitim rezolucionašem Vinkom Milićem i kako se Hrvatska stranka nedosljedno drži i u nekim drugim izbornim kotarevima, i to ponajviše krivnjom pojedinih prvaka te stranke, Smodlaka je dopustio da »Sloboda« — organ njegove Hrvatske pučke napredne stranke — i dalje izlaže nepoštednoj kritici Hrvatsku stranku. Upozoravajući na nesposobnost Hrvatske stranke da ovlada predizbornom situacijom i da je sa svog stajališta usmjerava, »Sloboda« je upozoravala i na nemoćnu pasivnost »kolovođe« te stranke,⁴³¹ dotaknuvši kritički dakle i Pera Čingriju.

U povodu toga Pero Čingrija je 12. ožujka 1907. napisao opširnije pismo Josipu Smodlaku.⁴³² Odmah na početku tog pisma naglasio je da nastoji da u

⁴²⁸ A. Trumbić — P. Čingriji, Split 22. XII 1906; v. bilj. 286, isto, 283.

⁴²⁹ P. Čingrija — A. Trumbiću, Dubrovnik 26. XII 1906; v. bilj. 287, isto, 265.

⁴³⁰ F. Supilo — P. Čingriji, Budimpešta 4. VI 1907, *Arh. vj.* (196), 173—174.

⁴³¹ *Sloboda* 9, 1907, 10.

⁴³² Ivo Perić, Politički istomišljenici u suprotstavljenim strankama, *Dubrovnik* 1 (1975), 87—88.

predstojećim izborima »bude birano što je moguće više onih koji su metnuli svoj potpis na riečku rezoluciju«. Ali, »Sloboda« kao da ne uviđa to nastojanje i stalno omalovažava predsjedništvo Hrvatske stranke, kojem predbacuje »apatiju i nemar«. Pisanje »Slobode« ostavlja dojam kao da Hrvatska stranka »uživa neku naklonost vlade«. Istina je da neki ljudi u stranci uživaju tu naklonost, ali on — naglasio je — tu naklonost, kao što je poznato, ne uživa. Što se tiče političkog djelovanja, Čingrija je kazao za sebe da je sve svoje političke postupke temeljio na osobnom uvjerenju, a ne na nekom vlastitom interesu. Priznao je da je, radeći, i griješio i istakao da je najveću grešku učinio što se, poslije Vrankovićeve smrti, primio predsjedništva »stranke na umrću«, a potom i predsjedništva nove, Hrvatske stranke, koja je sastavljena od heterogenih elemenata i time se izložio mnogim neugodnostima. On nije u stanju da promijeni političko ponašanje nekih ljudi, ali da osobno čini što može, i želi da se shvati da mu je položaj u tako sastavljenoj stranci »prilično mučan i težak«. Smodlaka je na to pismo već 15. ožujka 1907. odgovorio Čingriji,⁴³³ ističući da ga on poštuje koliko ga možda tako iskreno ne poštuje ni jedan pristaša Hrvatske stranke. Naglasio je da Čingriju poštuju i svi ostali u Hrvatskoj naprednoj pučkoj stranci »kao iskrena i nesebična rodoljuba«, a isto tako i zbog njegove »neodvisnosti duha«. Kritika, koju »Sloboda« upućuje vodstvu Hrvatske stranke, nije usmjerena protiv Čingrije kao predsjednika te stranke. Ta kritika — obrazlagao je Smodlaka — odnosi se na one mlađe ljude u tom vodstvu koji su mogli i trebali proputovati pokrajinom »s kraja na kraj« i založiti se »za kandidaturu neodvisnih ljudi«, ali to nisu učinili i prepustili su izbornu poprište prevazi drugih, nepoželjnih snaga, kao na primjer u Zadru, Imotskom i dr. Uz to, tu je i snažna prisutnost vladina nastojanja, koja posvuda »ruje i laguma«. Iako su i Hrvatska stranka i Hrvatska pučka napredna stranka rezolucionaške stranke, one nisu jedna stranka samo zbog »Bečana« u Hrvatskoj stranci. One, zbog tog istog razloga, ne djeluju ni tada, u predizbornoj borbi. Jedan Ivčević (koji uopće nije potpisnik Riječke rezolucije) bliži je Hrvatskoj stranci — veli Smodlaka — nego bilo tko drugi iz Hrvatske pučke napredne stranke. A što se tiče Borčića i Vukovića, za čiju se kandidaturu također zalaže Hrvatska stranka, oni ostaju onakvi kakvi su i ranije bili — »pa makar potpisali i sto rezolucija«. Smodlaka je upozoravao da su »Bečani« samo formalno Čingrijini istomišljenici. Pristaše Hrvatske pučke napredne stranke, napadajući te »Bečane«, i ne htijući, dolaze u konflikt s cijelom Hrvatskom strankom, jer ispada da napadaju cijelu tu stranku. »Sloboda« će i dalje napadati »Bečane«, kao i sve ostalo »što je trulo i nevaljalo u Hrvatskoj stranci«, jer smatra da time vrši svoje »pravo i dužnost«, ali — naglasio je Smodlaka — neće nikada osobno napasti Pera Čingriju jer dobro zna »tko je i što je Pero Čingrija«.

Budući da Hrvatska stranka u Splitu nije kandidirala Vinka Milića, za kojeg bi, kako je upozoravao P. Čingrija, glasale i pristaše Hrvatske pučke napredne stranke,⁴³⁴ već je istakla kandidaturu Lovra Borčića, Josip Smo-

⁴³³ Isto, 88—89.

⁴³⁴ P. Čingrija — A. Trumbiću, Dubrovnik 16. III 1907; v. bilj. 287, isto, 276.

laka je odlučio da se suprotstavi izboru Borčića svojom kandidaturom. Borčićeva kandidatura nije inače nigdje bila popularna u splitskom izbornom kotaru. U to se uvjerio i sam Trumbić, koji je izvještavao Pera Čingriju da se nitko neće da zauzme za Borčića i da je u tamošnjim redovima Hrvatske stranke nastala »moralna depresija«. ⁴³⁵

Čingrija je u toj predizbornoj atmosferi više puta bio izlagan raznim iskušenjima. Od njega se tražilo da podrži kandidaturu Luja Mazzija u sinjskom izbornom kotaru, ⁴³⁶ na što, razumije se, nije mogao pristati. Njemu se obraćao i Vicko Ivčević, predsjednik Dalmatinskog sabora, moleći ga da se zauzme za kandidaturu Josipa Zaffrona u izbornom kotaru Dubrovnik—Cavat—Korčula—Orebić umjesto Jurja Biankinija. Ivčević je imao i druge račune. Nije se on zalagao samo za svog prijatelja Zaffrona, koji je, kao protivnik Riječke rezolucije, bio počudan Beču, već je time istodobno radio protiv kandidature istaknutog rezolucionaša Ante Tresića Pavičića na otocima Brač—Hvar—Vis, predlažući Čingriji da bi se Biankini tamo kandidirao, jer je ovaj svugdje »poznat i popularan« i svugdje »lasno može prodrijeti«. ⁴³⁷ Čingrija je odmah prozreo što Ivčević hoće i, dakako, nije se složio s njegovim prijedlozima.

U to vrijeme trebalo je doći i do izleta saborskih zastupnika Hrvatsko-srpske koalicije i drugih istaknutijih osoba iz političkog i kulturnog života iz Banovine u Dalmaciju. Kad je iz Banovine potekla zamisao o tom izletu, odmah su je prihvatili prvaci Hrvatske stranke u Dalmaciji P. Čingrija i A. Trumbić. Taj je izlet smatran veoma važnim i s političkog stajališta, jer bi oživio i pitanje ujedinjenja. ⁴³⁸ S obzirom na tadašnje stanje i u Banovini i u Dalmaciji, izlet je trebao manifestirati i snagu političkog jedinstva na osnovi rezolucionaškog programa. Zbog toga je i Supilo držao taj izlet ne samo opravdanim već i političkom nužnošću. ⁴³⁹ Međutim, kako su se odnosi između Hrvatske stranke i Hrvatske pučke napredne stranke u Dalmaciji tijekom daljnje predizborne aktivnosti skrajnje zaoštrili, one uslijed toga nisu mogle postići ni dogovor o zajedničkoj organizaciji dočeka izletnika iz Banovine, te je prijetila opasnost da svaka od tih stranaka organizira doček posebno. U prepisci s političkim istomišljenicima iz Banovine, Čingrija ih je obavijestio o tome. Shvaćajući situaciju, Stjepan Zagorac je pisao Čingriji, ako se ne može postići jednodušnost kod dočeka između Hrvatske stranke i Hrvatske pučke napredne stranke, da u tom slučaju ne preostaje ništa drugo nego odgoditi tog izleta dok ne prođu izbori. ⁴⁴⁰ Čingrija je, dakako, bio za odgodu izleta, i predložio je Zagorcu da se taj izlet održi poslije izbora — u lipnju. ⁴⁴¹ I tako, izlet je bio odgođen. Ta odgoda pala je Čingriji kao veliko olakšanje; digla mu je — kako je pisao ⁴⁴² — »veliku mraznu ploču sa prsi«.

⁴³⁵ A. Trumbić — P. Čingriji, Split 24. III 1907; v. bilj. 286, isto, 293.

⁴³⁶ P. Čingrija — A. Trumbiću, Dubrovnik 5. II 1907; v. bilj. 287, isto, 272.

⁴³⁷ V. Ivčević — P. Čingriji, Zadar 16. II 1907; HAD, AČ. — Č. X. 7. G. e/21.

⁴³⁸ A. Trumbić — P. Čingriji, Split 12. III 1907; v. bilj. 286, isto, 291.

⁴³⁹ F. Supilo — P. Čingriji, Zagreb 3. IV 1907, *Arh. vj.* (196), 170.

⁴⁴⁰ S. Zagorac — P. Čingriji, Zagreb 5. IV 1907; HAD, AČ — Č. X. 7. G. e/44.

⁴⁴¹ P. Čingrija — S. Zagorcu, Dubrovnik 10. IV 1907; HAD, AČ — Č. X. 7. G. e/45.

⁴⁴² P. Čingrija — A. Trumbiću, Dubrovnik 7. IV 1907; v. bilj. 287, isto, 280.

Predizborna borba bila je u punom jeku u cijeloj Dalmaciji. Kandidat Hrvatske stranke u Splitu Lovro Borčić, videći da nema ni najmanje izgleda za uspjeh, odrekao se kandidature. On, Morpurgo, Mangjer i Grgić bili su u splitskoj sredini — prema navodu Pera Čingrije — »nekakvi generali bez soldata«. Zbog suradnje s potkupljivim Antonijem Stražičićem, urednikom »Našeg jedinstva«, Čingrija ih nije poštovao. Nazivao ih je klikom, »koja ništa ne vrijedi, kad nema Bulata da je predvodi«. ⁴⁴³ Prema Čingrijinu mišljenju, Hrvatska stranka u Splitu, kandidirajući Borčića, koji se i sam nametnuo, učinila je veliku pogrešku. Bilo je potrebno da Hrvatska stranka u Splitu učini izborni kompromis s Hrvatskom pučkom naprednom strankom. Ali, Čingrija se nije ni usudio da to predloži zbog navedenih splitskih prvaka, jer je unaprijed znao »da ne bi bio uspio«. ⁴⁴⁴ S obzirom na zaoštrenu situaciju i u nekim drugim izbornim kotarevima, Juraj Biankini ⁴⁴⁵ i Frano Ivanišević ⁴⁴⁶ predložili su Peru Čingriji da se što prije sažove sastanak upravnog odbora Hrvatske stranke radi potrebnih dogovora.

Sastanak upravnog odbora Hrvatske stranke — na poziv i pod predsjedavanjem Pera Čingrije — održan je 1. svibnja 1907. u Dubrovniku. Na tom sastanku, a na temelju prijedloga mjesnih organizacija Hrvatske stranke u pojedinim izbornim kotarevima Dalmacije, utvrđeni su slijedeći zastupnički kandidati: Frano Alačević, Ante Dulibić, Vicko Ivčević, Frano Ivanišević, Ante Tresić Pavičić, Ante Vuković i Juraj Biankini. Mjesne organizacije Hrvatske stranke u izbornom kotaru Imotski—Omiš nisu bile do tada predložile svog zastupničkog kandidata. Ante Trumbić je izvijestio da su mjesne organizacije Hrvatske stranke u izbornom kotaru Split odlučile da će podržati kandidaturu Frana Bulića. Kruno Tripalo je izjavio da istupa iz upravnog odbora Hrvatske stranke. ⁴⁴⁷ On nije to učinio iz protesta što je upravni odbor proglasio Frana Ivaniševića zastupničkim kandidatom Hrvatske stranke u izbornom kotaru Sinj—Vrlika, već iz obzira prema svom zetu Luju Mazziju, koji se također kandidirao u tom izbornom kotaru.

Poslije tog sastanka Pero Čingrija je bio još više nezadovoljan. Naročito ga je ljutilo što u Splitu, najvećem gradu Dalmacije, Hrvatska stranka nije mogla istupiti sa svojim zastupničkim kandidatom na predstojećim izborima za Carevinsko vijeće iz svojih redova, već je istakla kandidaturu Frana Bulića, koji nije pripadao ni jednoj stranci. Slično je bilo i u izbornom kotaru Imotski—Omiš. Tamo, pod utjecajem imotskog općinskog načelnika Josipa Tripala, mjesne organizacije Hrvatske stranke nisu predložile svog zastupničkog kandidata, da bi poslije, u toku izbora, podržale kandidaturu Josipa Virgila Perića, pripadnika Čiste stranke prava.

Kako su se izbori približavali, situacija je u Dubrovniku postajala sve napetija uslijed agitacijske djelatnosti »čistih« pravaša. Oni su u dubrovačkom izbornom kotaru istakli i svog zastupničkog kandidata, kanonika Antuna

⁴⁴³ Isti — istome, Dubrovnik 18. IV 1907; v. bilj. 287, isto, 282.

⁴⁴⁴ Isti — istome, Dubrovnik 7. IV 1907; v. bilj. 287, isto, 280.

⁴⁴⁵ J. Biankini — P. Čingriji, Zadar 11. IV 1907; HAD, AČ — Č. X. 7. G. e/46.

⁴⁴⁶ F. Ivanišević — P. Čingriji, Jesenice 4. IV 1907; HAD, AČ, Č. X. 7. G. e/43.

⁴⁴⁷ NL 35 (1907), 1.

Liepopilija, nastupajući u svom izbornom proglasu s devizom: »Ni za Beč, ni za Peštu, već za slobodnu Hrvatsku«. ⁴⁴⁸ I kanonik Jozo Crnica se kandidirao kao izvanstranački kandidat. Njegova kandidatura vjerojatno je istaknuta na mig iz Beča, i to samo zato da se pokuša onemogućiti izbor kandidata Hrvatske stranke Jurja Biankinija, koji je i u Dalmatinskom saboru i u Carevinskom vijeću bio jedan od najvatrenijih kritičara austrijskog režima. »Prava Crvena Hrvatska« napadala je Pera Čingriju, Frana Supila i uopće sve pristalice Riječke rezolucije. U jednom letku, koji je dijeljen u Dubrovniku i dubrovačkom kraju uoči izbora, klicano je: »Dolje Riječka rezolucija i svi koji vjeruju u nju!« ⁴⁴⁹ Napadi na Pera Čingriju u takvim lecima i osobito u »Pravoj Crvenoj Hrvatskoj« prerastali su i u najgrublje klevete. U težnji da se onemogući izbor rezolucionaškog kandidata u dubrovačkom izbornom kotaru Jurja Biankinija, smišljane su i poticane i lokalne međusobice kako bi se što više razbilo jedinstvo pristaša Hrvatske stranke. Tako je npr. jedan Crničin emisar dolazio u Blato na Korčuli još četiri mjeseca prije izbora, obećavajući da će Crnica svojim utjecajem isposlovati ustanovljenje suda u Blatu, a da bi bili sigurni u izvršenje tog obećanja — »da će postaviti depozit od 40.000 kruna«. Bio je to tipičan primjer izborne korupcije. Crnica je sigurno i raspolagao novcem »iz nekakvih kamarilskih fondova«. ⁴⁵⁰ Izbori u dubrovačkom izbornom kotaru održani su 14. svibnja 1907. Za zastupnika je izabran Juraj Biankini, kandidat Hrvatske stranke, sa 4.427 glasova. Protivnički kandidati, uza svu podršku klerikalno-pravaških snaga i režimskih organa, bili su poraženi (Antun Liepopili dobio je 1.535, a Jozo Crnica — 321 glas). ⁴⁵¹ U tom izbornom uspjehu Hrvatske stranke u dubrovačkom izbornom kotaru očitovala se i privrženost njenom vođi Peru Čingriji.

Izvanredno zaoštrena predizborna i izborna situacija u Splitu zadavala je i Peru Čingriji, kao vođi Hrvatske stranke, najviše brige. Čingriji je bilo jasno, iako je mnogo cijenio Antu Trumbića, da ni Trumbić u splitskoj sredini ne vodi dosljedno politiku Hrvatske stranke. Trumbić je to naročito dokazao svojim zauzimanjem za kandidaturu Frana Bulića, a činio je to samo zato da omete izbor Josipa Smodlake, jer je računao da će Bulić sigurno biti izabran s obzirom na velik ugled, koji je uživao kao učenjak.

Čingrija je, znajući za osobnu netrpeljivost između Trumbića i Smodlake, pokušavao već i ranije da ih izmiri, uvjeren da bi njihovo izmirenje bilo korisno i za opću stvar jer su djelovali u istom gradu i jer su i jedan i drugi bili istaknuti borci za iste političke ciljeve. Uoči tih izbora on je slao i svog sina Melka u Split da utječe na izmirenje Trumbića i Smodlake. Ali ni Melko nije uspio, te je Pero Čingrija zbog naročito nepovoljne situacije u Splitu bio »ljut i razočaran«. ⁴⁵² Protiv Smodlakina izbora u splitskom izbornom kotaru bili su ne samo Hrvatska stranka već, dakako, i klerikalno-pravaški krugovi; kao i organi vlasti sa svojim utjecajnim birokratskim aparatom. U onemogućavanju Smodlakina izbora, provodeći naredbe iz Beča, angažirao se i nam-

⁴⁴⁸ PCH 110 (1907), 1.

⁴⁴⁹ HAD, AČ — Č. X. 7. G. f/2.

⁴⁵⁰ P. Čingrija — A. Trumbiću, Dubrovnik 2. II 1907; v. bilj. 287, isto, 271.

⁴⁵¹ HAD, AČ — Č. X. G. f/5.

⁴⁵² V. bilj. 18, isto.

jesnik Niko Nardelli. Nardelli je djelovao ne samo preko splitskog kotarskog poglavara već i preko Vicka Mihaljevića, predsjednika izbornog odbora Hrvatske stranke u Splitu, kojem je, u izborne svrhe, poslao i 6.000 kruna, dodijeljenih od vlade iz Beča.⁴⁵³ Očito, u Beču su se bojali da Josip Smodlaka dođe u Carevinsko vijeće kao zastupnik, jer su znali za njegova vatrena protuaustrijska raspoloženja, neustrašivost i sposobnost, kao i za njegov utjecaj koji bi imao na druge zastupnike. Pa i pored svih pritisaka i bezakonja na biralištima, Frano Bulić je jedva dobio većinu, i to prigodom »užih izbora« — 23. svibnja 1907. Za Bulića je glasalo 3.905, a za Smodlaku — 3.612 birača.⁴⁵⁴ »Crvena Hrvatska«, izražavajući i Čingrijin stav, nazvala je Bulićevu pobjedu »Pirovom pobjedom«. Ona je isticala da prije i u toku izbora u splitskom izbornom kotaru nije vođena »politička borba, već borba strasti«, da je Bulić, dokazavši i time da nije političar, dopustio da bude lutka kojom »drugi po volji miču«, te da, zbog svega toga, s tim izborima borba nije završena, već da je završen samo »prvi čin« te »spljetske tragedije«.⁴⁵⁵ Pero Čingrija je s ogorčenjem pratio zbivanja u splitskom izbornom kotaru. Naročito ga je iznenadila Trumbićeva »suradnja s furtimašima i kamarilskim elementima«.⁴⁵⁶ To ga je saznanje toliko potreslo da više nije moglo biti ni najmanjeg oklijevanja da li će i dalje ostati na čelu Hrvatske stranke ili neće. Predizborna i izborna situacija u Splitu, a slično i u nekim drugim dalmatinskim sredinama, jasno je pokazala slom koncentracije političkih snaga, koje podržavaju politiku »novog kursa«. A upravo ta koncentracija bila je jedno od temeljnih načela te politike. I zato je Čingrija bio čvrsto odlučio da odstupi.

Odmah sutradan poslije završetka splitskih izbora, 24. svibnja 1907, Čingrija je uputio pismo svim članovima upravnog odbora Hrvatske stranke i svim članovima saborskog kluba Hrvatske stranke, u kojem ih je obavještavao da se odriče predsjedničke funkcije u tom upravnom odboru i saborskom klubu. »Događaji, koji su se tekom minulih izbora pojavili, dijelom bez mogjeg sudjelovanja i proti mojoj volji, a većinom i bez mogjeg znanja — pisao je Čingrija u tom pismu⁴⁵⁷ — ne dopuštaju mi da dalje ostanem na glavi Hrvatske stranke te tako primim na se moralnu odgovornost za isto. Za trajanja izbora zatajio sam sebe, držeć da opći interes to zahtjeva i da ne smijem dopustiti da prije neg budu dovršeni pojavi se kriza u predsjedništvu, te tako zavlada još veći kaos. Sad je sve svršeno. Spone, koje su me sputavale, prekinute su, pak se predsjedništva stranke i onog saborskog kluba odričem, žudeći iz srca, da se stranka preustroji i tako spasi od teške bolesti, što je muči. To kažem, jer je iskustvo dokazalo, da kako je sada osnovana, nije moguće uzdržati ne samo nikakve discipline, nego ni one najelementarnije dosljednosti u radu, bez koje stranke, od dana na dan upadajuć u sve to veće nerazboritosti, treba da propadnu. Ovim svaka moja dalja djelatnost u ravnanju Hrvatske stranke prestaje.«

⁴⁵³ Gross, Vladavina, 176.

⁴⁵⁴ *Sloboda* 20 (1907), 2.

⁴⁵⁵ *CH* 42 (1906), 3.

⁴⁵⁶ Gross, Vladavina, 177.

⁴⁵⁷ *CH* 42 (1907), 1.

Dva dana kasnije, Čingrija je, pišući i posebno Anti Trumbiću, naglašavao da je Hrvatska stranka u Splitu, opredijelivši se za kandidaturu Frana Bulića, koji joj stranački ne pripada, krenula »u susret teškim kušnjam«. Podsjećajući na svoju ostavku, Čingrija je istakao: »Pošto sve ono što se u Spljetu dogodilo, a i drugdje, ja odobriti ne mogu, dužnost je moja bila, a to je od mene i savjest zahtjevala, da se na predsjedništvu stranke, koja nije odgovorila nadama postavljenim u nju prigodom njezinog osnivanja, zahvalim.« Čingrija je namjeravao — kako veli — nakon izbora pozvati »skupnu sjednicu odbora i kluba i tu se oprostiti«, ali »kad je vidio što se u Spljetu zgađa«, odlučio je »prekinuti sve niti jednim samim udarcem«. Iako nije želio ni u ovom pismu kritizirati Trumbićeve postupke, ipak nije mogao a da mu ne kaže kako jedan pogrešno učinjeni korak izaziva drugi, i kako se i »bez svoje namjere i volje« našao »u izbornom vrtlogu« u kojem se nije smio naći. Na kraju tog pisma⁴⁵⁸ Čingrija je izrazio nadu da će »vrijeme, koje sve ispravlja«, ispraviti i tadašnji »položaj i raščistiti naše obzorje od tamnih oblčina« što su se u tom času nad tim obzorjem nadvili.

U povodu Čingrijine ostavke izašao je u »Crvenoj Hrvatskoj« podulji nepotpisani članak pod naslovom »*Od 27. aprila 1905. do 24. maja 1907*«, u kojem je dakle zahvaćen period od nastanka Hrvatske stranke do Čingrijine odreke na položaju predsjednika njena upravnog odbora i saborskog kluba. U tom razdoblju — isticano je u članku⁴⁵⁹ — stranka je imala i velikih uspjeha (npr. sudjelovanje u donošenju Riječke rezolucije i uspostavljanje političke sloge sa Srpskom strankom). Ali, u stranci se, koja je trebala »biti opozicionalna stranka« i jedinstvena u svom djelovanju, od početka osjećala prisutnost nehomogenosti. Ta nehomogenost bila je prije svega uvjetovana činjenicom da su stranku sačinjavale tri političke generacije: »*starija*, nositeljica duha negdanje narodne stranke, »*srednja*, odgojena u pravaškom duhu, »*mlađa*, zadojena modernim realističkim shvatanjima političke borbe«. U okrilju te nehomogenosti, a što su pokazali naročito protekli izbori u nekim sredinama, manifestirana je i skrajnja nedosljednost politici stranke, izražena u suradnji s pravašima, klerikalcima i s vladom. Zbog toga je Pero Čingrija bio prisiljen da odstupa. Članak je završio željom da Hrvatska stranka i poslije Čingrijina odstupa nastavi život i da u njoj »barem ostane čista ona misao, koja je do fuzije dovela«.

Čingrijin odstup imao je, dakako, velik odjek. Dok su klerikalno-pravaški i kamarilski krugovi s radošću dočekali taj odstup, što je vidljivo i iz pisanja »Prave Crvene Hrvatske«, koja je pojačavala svoje napade na Pera Čingriju,⁴⁶⁰ listovi, koji su zastupali rezolucionašku politiku Hrvatske stranke isticali su da je Čingrijina odreka na rukovodećim funkcijama velik gubitak za stranku.⁴⁶¹ Iako je Čingrijin odstup izazvao veliko iznenađenje, ipak nikoga nije začudio. Jer, tim odstupom Čingrija je samo potvrdio sebe i još jednom dokazao dosljednost principima na kojima je zasnivao svoj politički rad.

⁴⁵⁸ P. Čingrija — A. Trumbiću, Dubrovnik 26. V 1907; v. bilj. 287, isto, 284.

⁴⁵⁹ CH 43 (1907), 1.

⁴⁶⁰ PCH (1907), 118 (1) i 119 (1).

⁴⁶¹ CH 43 (1907), 3. i NL 42 (1907), 1.

Djelujući u duhu svojih političkih uvjerenja, povezanih i usklađenih s težnjama političke stranke kojoj je pripadao, Čingrija je uvijek nastojao biti samo pouzdan borac u službi tih težnji, i nikad ga nije zanosila želja da bude i politički vođa. Odsutnost te želje bila je uvjetovana mnogim objektivnim i subjektivnim razlozima. Ali, okolnosti su htjele — kako je on i sam isticao — da bude i stranački vođa. Desilo se to dva puta u prethodnih sedam godina: prvi put kad je preuzeo vodstvo bivše Narodne hrvatske stranke, i drugi put kad je došao na čelo tadašnje Hrvatske stranke. Nije on ni prvi put imao za to »ni ambicija«, a ni »bitnih kvaliteta pravog stranačkog vođe«,⁴⁶² a isto tako ni drugi put. Ali, kao najstariji političar, koji je dotad, u svojstvu zastupnika, najdulje sudjelovao i u radu Dalmatinskog sabora, u kojem se vodila i najvažnija borba za razne pokrajinske interese, poznat po toj borbi i cijenjen u svim krajevima Dalmacije, uz to i načelnik jedne od najvećih dalmatinskih općina, bio je — prema mišljenju njegovih stranačkih suboraca — i najprihvatljivija ličnost za rukovođenje strankom. Dok je bivša Narodna hrvatska stranka, kad je on počeo rukovoditi njome, bila — govoreći njegovim riječima — umiruća stranka, dotle je tadašnja Hrvatska stranka, od svog početka, sastavljena od raznih struja, bila bez potrebne kohezije, jer se te struje nisu dale trajnije ni uskladiti, ni objediniti. Stoga je, objektivno, njegova rukovodeća uloga, i prije, a naročito tada bila izvanredno teška.

Pred Čingrijom, kao prvim predsjednikom Hrvatske stranke, postavljali su se zadaci da onako kako je mobilno djelovao u Dubrovniku, djeluje i izvan njega, da iskaže svoje organizatorsko umijeće i stvaralački izgrađuje akciono jedinstvo stranke putem češćih dogovora o zadacima temeljenih na analizi konkretnog političkog stanja, te da svoju upornost, energičnost i inicijativnost prenosi i na druge. Ukratko: morao se više potvrditi i osjetiti kao pravi vođa. Ali, njegova vezanost za Dubrovnik, u kojem je živio od bavljenja advokaturom, nemogućnost da češće neposredno kontaktira s ostalim stranačkim prvacima, nespremnost nekih od tih prvaka da mu više pomognu u usmjeravanju stranke (neki su mu, svojom nedosljednošću političke stranke, i otežavali položaj) i povrh svega toga njegove poodmakle godine, imali su presudan odraz da se on pokretački nije mogao više osjetiti u stranci i da nije uspio više pridonijeti njenoj homogenizaciji. Ako bismo Pera Čingriju kao stranačkog vođu uspoređivali npr. s Mihom Klaićem, vidjeli bismo da među njima postoje ne samo razlike u sposobnostima već i u uvjetima djelovanja. Miho Klaić je bio ne samo utjecajniji, okretniji i energičniji, nego je bio i u povoljnijoj životnoj dobi, pa i povoljnijim okolnostima za politički rad: živio je u pokrajinskom centru iz kojeg je lakše mogao pratiti događaje i održavati veze sa stranačkim prvacima, koji su mu davali potrebnu podršku, a uz to imao je više i vremena, jer je bio, moglo bi se reći, pretežno profesionalni političar.

Izbori za Carevinsko vijeće, kao prvi izbori po općem i jednakom izborom pravu, bili su ujedno i prvi izbori u Dalmaciji poslije inauguracije politike »novog kursa« i donošenja glasovitih rezolucija — Riječke i Zadarske. Bečki je režim još prije tih izbora nastojao slomiti najistaknutije rezolucio-

⁴⁶² Lovrenčić, n. dj., 132.

naše, a s njima i politiku koju su oni zastupali. Na udaru je među prvima bio i Pero Čingrija. U toku tih izbora ta su režimska nastojanja bila naročito pojačana kako bi među novoizabranim zastupnicima iz Dalmacije bilo što manje rezolucionaša. Budući da je režim u tom svom nastojanju nailazio i na podršku pojedinih prvaka Hrvatske stranke, Pero Čingrija nije mogao i dalje ostati na čelu takve stranačke formacije. Morao je odstupiti zbog političke nedosljednosti i političke izdaje pojedinih pripadnika stranke.

Odstup Pera Čingrije s rukovodećih funkcija u stranci i u saborskom klubu ostavio je važna upozorenja i pouke. Ta su upozorenja upućivala na nezdravo stanje u stranci, uz pouku da stranku treba ozdraviti i osposobiti za služenje njenim zadacima i ciljevima radi kojih je i osnovana.

VII. NAPUŠTANJE PREDVODNIŠTVA NA DALMATINSKOM POLITIČKOM POPRIŠTU

Poslije odreke Pera Čingrije na rukovodećim funkcijama u Hrvatskoj stranci i u saborskom klubu te stranke, Ante Trumbić, koji je obavljao dužnost potpredsjednika upravnog odbora stranke i potpredsjednika saborskog kluba, pozvao je sve članove upravnog odbora, kao i sve zastupnike Hrvatske stranke u Dalmatinskom saboru i u Carevinskom vijeću na zajednički sastanak,⁴⁶³ koji je održan 9. lipnja 1907. u Zadru. Uoči održavanja tog sastanka, slijedeći primjer Pera Čingrije, Ante Trumbić se također javno zahvalio na svojim funkcijama u stranci i klubu. Pored toga, zahvalio se i na dužnosti općinskog načelnika u Splitu, navodeći da to čini zbog teške situacije, stvorene proteklim izborima.⁴⁶⁴ I Ante Dulibić, tajnik upravnog odbora Hrvatske stranke, također se zahvalio na toj svojoj funkciji.

Na sastanku u Zadru, kojem Pero Čingrija nije želio predsjedavati, te je predsjedavao Vinko Milić, zaključeno je »da se čim prije, a svakako odmah iza predstojećeg saborskog zasjedanja sazove skupština stranke za popunjavanje upravnog odbora i daljnju organizaciju iste«. Predsjednik Pero Čingrija, potpredsjednik Ante Trumbić i tajnik Ante Dulibić, koji su se bili zahvalili na tim funkcijama u upravnom odboru stranke i u saborskom klubu, »jednodušno zamoljeni, izjaviše, da bez opoziva odrekâ, ostaju na svojim mjestima u upravnom odboru do skupštine«, a isto tako i u saborskom klubu do slijedećeg saborskog zasjedanja. Iako u štampi nije opširnije prikazan tok i sadržaj tog sastanka, na kojem je Pero Čingrija više puta uzimao riječ upozoravajući na veoma nepovoljno stanje u stranci, koje se kao takvo naročito manifestiralo prigodom proteklih izbora za Carevinsko vijeće, zna se da je sastanak protekao u otvorenoj kritičnosti prema svim postojećim problemima i da je zbog toga dugo trajao: od 9 do 14 i od 17 do 21 sat,⁴⁶⁵ dakle 9 sati.

⁴⁶³ HAD, AČ — Č. X. 7. G. e/19.

⁴⁶⁴ NL 44 (1907), 1.

⁴⁶⁵ CH 47 (1907), 3.

Osvrćući se na taj sastanak, kao i na neposredne zadatke Hrvatske stranke, »Narodni list« isticao je da se stranka ponajprije mora boriti za postizanje teritorijalnog jedinstva hrvatskog naroda, a što se tiče socijalnih reformi, one — prema mišljenju u tom osvrtu — »nisu zahtiev naših domaćih prilika, nego odraz tuđih odnošaja«. Takav stav o socijalnim reformama nije proizlazio iz interesa i shvaćanja svih pristaša Hrvatske stranke. Interesi siromašnog zemljoradničkog stanovništva Dalmacije, među kojim je i tada još uvijek bilo mnogo porodica u kolonatskom i kmetskom položaju, zahtijevali su i te kako socijalne reforme. Zahtjevi za socijalnim reformama dolazili su i iz redova radničke klase. Vodstvo bivše Narodne stranke, odnosno Narodne hrvatske stranke, izbjegavajući okršaj »sa snagama veleposjeda«, odgodilo je rješavanje agrarnog pitanja »za mnoge decenije.«⁴⁶⁶ U to pitanje ne želi da dira ni vodstvo Hrvatske stranke. Suprotno tim stavovima, Hrvatska pučka napredna stranka pošla je drugim putem — putem veće zainteresiranosti za socijalne probleme puka, a među njima naročito za probleme seljaštva. Približavajući se seljaštvu, ta je stranka brzo rasla i jačala. Zapostavljajući pitanje socijalnih reformi, a usporedo s tim negirajući potrebu rješavanja konkretnih klasnih suprotnosti, Hrvatska stranka se morala naći i pred sve izrazitijim problemom osipanja svojih pripadnika iz radnih slojeva hrvatskog pučanstva u Dalmaciji. Radništvo je nalazilo zastupnika svojih klasnih interesa u Socijal-demokratskoj stranci, a seljaštvo dobrim dijelom u Hrvatskoj pučkoj naprednoj stranci.

Ugled Pera Čingrije, stečen njegovim dugogodišnjim političkim djelovanjem, bio je i dalje veoma prisutan, i to ne samo u Dalmaciji već i banskoj Hrvatskoj. Moglo se to vidjeti i prigodom njegova sedamdesetog rođendana. Tada su o njegovu životu, radu i zaslugama pisali »Crvena Hrvatska«, »Novi list«, »Obzor«, »Pokret«, »Srbobran« i još neki drugi listovi.

Za vrijeme zasjedanja Dalmatinskog sabora, u jesen 1907, Pero Čingrija je, dosljedno svojoj dotadašnjoj saborskoj aktivnosti, nastavio aktivnim djelovanjem. On je i ovaj put istupao protiv uvlačenja nijemštine u Dalmaciji, upozoravajući kako se nijemština nameće i u susjednoj Bosni i Hercegovini. Kritizirao je i režimsku podršku dalmatinskim talijanašima, koji, razvijajući djelovanje svojih podružnica društva Lega nazionale, rade u stvari na odnarođivanju hrvatske i srpske djece. Te podružnice su — prema Čingrijinu mišljenju — u otvorenoj službi politike talijanske iredente. Govoreći o nemogućnosti daljnje suradnje s Mađarima, on je govorio i o Riječkoj rezoluciji, ističući da je ona ipak mnogo postigla. Njeno značenje nije samo u tome što je oborila »khuenovštinu u Hrvatskoj«, već naročito i u tome što je izmirila Hrvate i Srbe, a da je samo ovo postigla — naglasio je on — »to je velika stvar.«⁴⁶⁷ I u svom Dubrovniku Čingrija je i dalje djelovao kao i dotada. »Crvena Hrvatska« je pisala uglavnom u skladu s njegovim političkim pogledima. Na njenim stranicama izlagani su kritici ne samo protunarodni postupci režima već i ostali štetni postupci na domaćem političkom poprištu,

⁴⁶⁶ Bernard Stulli, Ekonomsko-društvene prilike u Dalmaciji u XIX stoljeću, *Dubrovnik* 3—4 (1962), 11.

⁴⁶⁷ Izvj. DS, XXXXI, Zadar 1907, 1143—1144.

naročito oni koji su dolazili iz klerikalno-pravaških krugova. Frano Supilo je, prateći »Crvenu Hrvatsku«, pisao Peru Čingriji da se »Crljena« dobro drži u borbi protiv klerikalne klike, koja je i u Dubrovniku »postala zaštitnica prijestolja i oltara«. ⁴⁶⁸ Uza sve poteškoće u daljnjoj političkoj borbi, jer je režim nastojao što više da slomi nosioce opozicijske politike, Pero Čingrija je smatrao da će ta borba ipak teći uspješno ako se sačuva složno djelovanje Hrvata i Srba. I zato je uvijek budno pazio da se ta složnost ne naruši, doprinoseći učvršćivanju te sloge gdje god mu je to bilo moguće. Prigodom smrti srpskog književnika Milovana Glišića i njegove sahrane u Dubrovniku, Čingrija se pobrinuo da tom srpskom piscu, zajedno sa Srbima, iskažu svoje poštovanje i Hrvatima, ⁴⁶⁹ te je i sam, kao općinski načelnik, prisustvovao sprovodu.

S obzirom na to da su se u jesen 1908. trebali održati izbori za zastupnike u Dalmatinskom saboru, Pero Čingrija je tri mjeseca prije tih izbora objavio podulji članak, ⁴⁷⁰ u kojem je predočio tadašnje stanje u dalmatinskim političkim strankama i upozorio na predstojeće predizborne i izborne moguće nepoželjnosti. U prvom redu on je prikazao nepovoljno stanje u Hrvatskoj stranci, koja je u svojim redovima okupila »svakojake elemente«. Neki njeni prvaci — u zadnjim izborima za Carevinsko vijeće — čak su radili i »javno proti njoj«. Takvi postupci snažno su je potresli i izazvali u njoj demoralizaciju. Tu stranku — prema Čingrijinoj ocjeni — sačinjavaju ljudi koji se okupljaju oko »Narodnog lista«, »Crvene Hrvatske«, »Našeg jedinstva« i »Velebita«. ⁴⁷¹ A koliko su oni nejedinstveni, dokazuje i činjenica da se »međusobno potkapaju i kleveću«. Govoreći o Hrvatskoj pučkoj naprednoj stranci, Čingrija je istakao da ta stranka »pod utiskom ideje narodne neodvisnosti, ne računajući sa starim zaprekama, hoće da jednim mahom postigne ono, što je i kod velikih naroda bio posljednji plod dugih napora i krvavih borba«. Pristaše te stranke su »kompaktni, te ujedinjeni, u zatvorenim redovima, idu svom cilju«, što je karakteristično »za sve mlade stranke u svom začetku«. U Stranci prava — naglasio je Čingrija — »ima raznih struja«, ali su među njima dvije najizrazitije: jedna, koju sačinjavaju mladi ljudi, zaneseni »idejom jedinstva narodnog«, i druga, koju sačinjavaju svećenici. Ova druga, svećenička struja, iskorištava tu stranku »za svoje vjerske ili bolje rekuć klerikalno-natražnjačke političke svrhe«. Pravaši su i protiv Hrvatske pučke napredne stranke, jer ova ne želi »da se crkva i oltar upotrebljavaju za političku propagandu« i protiv socijalne demokracije. Čingrija je nadalje upozoravao da Srpska stranka doživljava raslojavanje u svojim redovima. A što se tiče talijanaške stranke, naveo je da je ta stranka u Dalmaciji »od velike omete« i da djeluje u interesu »talijanskog imperijalizma«. Prema Čingrijinu mišljenju, u Dalmaciji »nikad prije« nije bio tako »zamršen stranački polo-

⁴⁶⁸ F. Supilo — P. Čingriji, Rijeka 2. II 1908; *Arh. vj.* (196), 183.

⁴⁶⁹ *CH* 12 (1908), 5.

⁴⁷⁰ *CH* 61 (1908), 1—3.

⁴⁷¹ *Velebit* je počeo izlaziti 1. veljače 1908. u Splitu. Izdavač i odgovorni urednik bio mu je Ante Trumbić. U obrazloženju orijentacije tog lista bilo je rečeno da on »usvaja program hrvatske stranke« iako nije njen »zvanični organ«.

žaj«. On je pretpostavljao da će se i prigodom predstojećih saborskih izbora podići »crna četa podmićenih i plaćenih«, koji će raditi »proti misli sjedinjenja«. Budući da je ta misao od presudne važnosti za budućnost, nužno je — savjetovao je Čingrija — da se zaborave »sve mizerne osobne razmirice« i da Dalmacija okupi »sve svoje sile i sve svoje sinove«, te stupi na predstojeće izbore »pod zastavom sjedinjenja sa Hrvatskom«. Ti izbori će pokazati je li u ovoj pokrajini »jača narodna svijest ili moć korupcije«.

Tadašnje stanje u tim građanskim strankama u Dalmaciji bilo je odraz stanja u redovima tadašnjeg dalmatinskog građanstva. Čingrijin članak naišao je na velik odjek i u listovima Hrvatske stranke i u listovima ostalih stranaka. Dok su listovi Hrvatske stranke odobravali Čingrijine stavove i savjete, u listovima ostalih stranaka bilo je i slaganja s Čingrijinim zapažanjima i upozorenjima, i polemičkog suprotstavljanja. Najviše su bili pogođeni klerikalni krugovi što se vidjelo i po njihovu reagiranju u »Pravoj Crvenoj Hrvatskoj« i u »Hrvatskoj kruni«.

Čingrija je nastojao da se neodgodivo prije saborskih izbora održi skupština Hrvatske stranke i izabere njeno novo rukovodstvo. Na sastanku upravnog odbora Hrvatske stranke, održanom 31. kolovoza 1908. pod Čingrijinim predsjedanjem u Dubrovniku zaključeno je da se skupština stranke sazove za 14. rujna 1908. u Splitu. Govoreći o sazivu te skupštine »Crvena Hrvatska« se zalagala »da nered u stranci nestane«, da stranka ne treba mijenjati »ni programa ni pravca«, već samo naći ljude »koji će htjeti u njihovu duhu raditi«. ⁴⁷² Na sastanku dubrovačkog mjesnog odbora Hrvatske stranke delegirani su Pero Čingrija i Milorad Medini da prisustvuju skupštini u Splitu.

Budući da je P. Čingrija odlučno odbio da bude ponovno izabran za predsjednika Hrvatske stranke, ⁴⁷³ nije bilo lako naći odgovarajuću osobu, koja bi preuzela tu funkciju. Na predsastanku, održanom u Splitu jedan dan prije skupštine, prevladalo je mišljenje da se predloži Vinko Milić za novog predsjednika upravnog odbora stranke. Sutradan, 14. rujna 1908, na skupštini, kojoj je prisustvovalo 95 sudionika, predloženi su još pored Milića — Niko Duboković i Vicko Mihaljević. Duboković se zahvalio na iznesenom prijedlogu i založio se da se za novog predsjednika izabere Milić. Poslije tajnog glasanja ustanovljeno je da je za predsjednika izabran Vicko Mihaljević sa 61 glasom, dok je Milić dobio 25 glasova. Potrebno je istaći da je Vicka Mihaljevića, kao kandidata za predsjedničku funkciju, predložio Frano Madirazza, načelnik trogirске općine, a ovaj je to učinio po nagovoru Vicka Ivčevića. Ako se ima u vidu da je Vicko Ivčević, kao predsjednik Dalmatinskog sabora, bio čovjek vladina povjerenja, a uz to još ako se ima u vidu da je Vicko Mihaljević, kao predsjednik izbornog odbora u Splitu prigodom izbora za Carevinsko vijeće (1907), djelovao onako kako je vlada htjela, lako je shvatljivo da je vladin utjecaj i pri ovom izboru novog predsjednika Hrvatske stranke bio očito prisutan. Sigurno su postojali i prethodni nago-

⁴⁷² CH 71 (1908), 1.

⁴⁷³ NL 75 (1908), 1.

vori da Mihaljević bude izabran, što potvrđuje rezultat glasanja. On je dobio gotovo dva i pol puta više glasova nego stari, zaslužni i ugledni političar Vinko Milić, koji je bio poznat i cijeljen u cijeloj Dalmaciji.

Delegati iz kotareva Dubrovnik i Korčula, vidjevši kako je protekao izbor i tko je izabran za novog predsjednika stranke, nisu željeli sudjelovati u poslijepodnevnom nastavku skupštine kad se birao i novi upravni odbor. U njihovoj odsutnosti skupština je izabrala u upravni odbor šestoricu članova s dubrovačko-korčulanskog područja: Pera Čingriju, Milorada Medinija, Roka Arnerija, Joakima Kunjašića, Iva Vida i Antuna Bandura. Kad su oni saznali za taj izbor, odmah su izjavili da izbor ne prihvaćaju.⁴⁷⁴ Izbor u upravni odbor stranke nisu prihvatili ni Pero Klaić, ni Ante Tresić Pavičić, a ni Ante Trumbić.

Pero Čingrija je poslije skupštine u Splitu istupio i iz Hrvatske stranke, a njegov primjer slijedile su i ostale pristaše te stranke u kotarevima Dubrovnik i Korčula. U svom otvorenom pismu,⁴⁷⁵ upućenom novom predsjedniku stranke Vicku Mihaljeviću, Čingrija je podsjetio na razloge zbog kojih se 24. svibnja 1907. bio odrekao predsjedništva u stranci i u saborskom klubu, posebno istaknuvši ondašnje izborne nedosljednosti u Splitu, gdje je Mihaljević bio predsjednik izbornog odbora. Ovaj put, kad većina sudionika skupštine Hrvatske stranke bira Mihaljevića za predsjednika stranke, ta je većina time dokazala da odobrava Mihaljevićevo ponašanje. I zbog toga — kazao je Čingrija — »dužnost mi nalaže da iz Hrvatske stranke istupim«, jer se ona »prometla u nešto sve drugo od onog što je nekad bila«, te kad ne bi istupio, »bio bi neiskren prema narodu i prema sebi«.

Nekoliko dana kasnije, 20. rujna 1908, na poziv mjesnog odbora Hrvatske stranke, održana je u Dubrovniku skupština pristaša stranke, na kojoj je odobren »istup iz stranke odaslanika dubrovačke organizacije« i konstatirano da »stranka ne može da odgovori svrsi, za koju je bila osnovana«. Nadalje, zaključeno je da se raspušta dotadašnja »organizacija Hrvatske stranke u Dubrovniku« i da se, umjesto nje, bira odbor od 20 članova, koji će djelovati »kao samostalna organizacija Hrvatske stranke«.⁴⁷⁶

Očito, secesija koju su izvršili dubrovački Hrvati, pokazala je da se Pero Čingrija i njegovi politički sljedbenici nisu mogli pomiriti s nezdravim stanjem u Hrvatskoj stranci. Proglasili su se samostalnom organizacijom te stranke zato što su ostali vjerni njenu programu. »Narodni list« je obrazlagao da je secesija bila nepotrebna, pa je zbog nje kritizirao i Pera Čingriju, ističući da je Čingrija isto tako i ranije, dok je bio predsjednik stranke, učinjene pogreške u stranci kasnije osuđivao umjesto da ih je i sam »na vrijeme ispravljao«.⁴⁷⁷ Opravdavajući secesiju, pripadnici Samostalne organizacije Hrvatske stranke u Dubrovniku izjavili su da se oni nisu odvojili da bi cijepali »narodne redove«, već da bi pomogli »koliko se dade«.⁴⁷⁸ Naveli su da u

⁴⁷⁴ Pero Čingrija, Poslije skupštine, *CH* 75 (1908), 1.

⁴⁷⁵ Pero Čingrija, Presvijetli gospodine Predsjedniče, *CH* 75 (1908), 1—2.

⁴⁷⁶ *CH* 77 (1908), 1.

⁴⁷⁷ *NL* 79 (1908), 1.

⁴⁷⁸ *CH* 78 (1908), 1.

Hrvatskoj stranci postoje grupe koje, »pod izlikom da se riječka rezolucija preživjela«, nastoje naći »u službi Beča«. Za sebe su naglasili da ne vjeruju ni Beču, ni Pešti, i da su se zato morali posebno organizirati.

Predstojeći saborski izbori nalagali su pristašama Hrvatske stranke u dubrovačkom i korčulanskom kotaru da se međusobno što čvršće povežu. U tom smislu su Pero Čingrija i Roko Arneri izvršili potrebne dogovore, te je 28. rujna 1908. održana u Dubrovniku zajednička skupština. Na njoj je zaključeno da pristaše Hrvatske stranke u kotarevima Dubrovnik i Korčula imaju svoju zajedničku, samostalnu organizaciju Hrvatske stranke dubrovačkog i korčulanskog kotara. Za predsjednika je izabran Pero Čingrija, za potpredsjednika Roko Arneri, a za tajnika Milorad Medini. Obrazlažući zadatke Samostalne organizacije Hrvatske stranke, »Crvena Hrvatska« je isticala da će se ta organizacija pobrinuti »da na jugu pokrajine ne preobladaju ljudi, odani onom sistemu, od koga je Dalmacija doživjela samo poniženja«. ⁴⁷⁹ Dakle, organizacija je zauzela jasan protuaustrijski stav, jer je to bio stav i njena tvorca i vođe Pera Čingrije.

Izlazeći na saborske izbore u dubrovačko-korčulanskom kraju, Samostalna organizacija Hrvatske stranke nastupala je s punim uvjerenjem da će njeni zastupnički kandidati biti i izabrani. Izbori su održani krajem listopada 1908. Sva četiri zastupnička kandidata Samostalne organizacije Hrvatske stranke (Pero Čingrija, Milorad Medini, Joakim Kunjašić i Ivan Lupis) — izabrana su. Izabran je bio i jedan zastupnički kandidat Srpske stranke (Stijepko, Knežević). I ovi izbori pokazali su visok stupanj sloge između Hrvata i Srba u Dubrovniku. Zasluga za to pripada u prvom redu Peru Čingriji.

Razumije se da je Pero Čingrija, kao takav, bio stalno nepoćudan vladajućem režimu. Potkraj 1908. mnogi koji su režimu bili odani, ili koji bi to, prema ocjeni režima, mogli biti, bili su u povodu 60-godišnjice vladanja cara Franje Josipa odlikovani. Frano Supilo je čestitao Peru Čingriji što se ne nalazi »u redu dekoriranih prigodom jubileja«. ⁴⁸⁰ Među odlikovanima nalazio se i Vicko Mihaljević, predsjednik Hrvatske stranke!

Prateći zbivanja i u banskoj Hrvatskoj, P. Čingrija je s velikim ogorčenjem gledao na tamošnja hapšenja pedeset i trojice pripadnika Srpske samostalne stranke, članice Hrvatsko-srpske koalicije. Taj inscenirani veleizdajnički proces u atmosferi aneksijske krize bio je od austro-ugarskog režima pokrenut »radi opravdanja aneksije i zastrašivanja javnosti u Srbiji i jugoslavenskih elemenata u Hrvatskoj«. ⁴⁸¹ Uoči objave optužnice protiv uhapšenih, Supilo je pisao Čingriji: »O držanju Hrvata u ovom srpskom pogromu ovisi budućnost naše politike.« Budući da je Supilo predlagao da bi i u Dalmaciji trebalo »pokrenuti akciju za odlučnu izjavu solidarnosti sa Srbima« ⁴⁸² — Čingrija je, iako više nije bio na čelu Hrvatske stranke, činio u tom pravcu što je mogao. U dogovoru sa svojim najbližim suradnicima iz Samostalne organizacije Hrvatske stranke u Dubrovniku, on je poslao tajnika te orga-

⁴⁷⁹ CH 79 (1908), 2.

⁴⁸⁰ F. Supilo — P. Čingriji, Rijeka 17. XII 1908, *Arh. vj.* (196), 187.

⁴⁸¹ Šidak, Gross, Karaman, Sepić, n. dj., 245.

⁴⁸² F. Supilo — P. Čingriji, Budimpešta 11. II 1909, *Arh. vj.* (196), 189.

nizacije Milorada Medinija u Split »da govori sa Trumbićem«, a prema potrebi da produži i u Šibenik — »da se sastane sa Drinkovićem«. ⁴⁸³ »Crvena Hrvatska« izvještavala je o procesu protiv optuženih Srba u Banovini, razgolićujući namjere tog procesa i braneći optužene kao ljude koji nisu počinili krivična djela veleizdaje. Naročito velik odjek imao je i istup Tomaša Masaryka u Carevinskom vijeću, koji je, uzevši u zaštitu optužene Srbe u banskoj Hrvatskoj, dokazao kako se falsifikatima i iskonstruiranim faktima u tom veleizdajničkom procesu okrivljuju nedužni ljudi. U povodu tog istupa, dubrovački Hrvati i Srbi poslali su Masaryku svoju brzozavnu zahvalnicu, izražavajući mu »iskrena priznanja i duboku blagodarnost«. ⁴⁸⁴ Ispod teksta zahvalnice nalazilo se više od 200 potpisa, a na njihovu čelu bio je i potpis Pera Čingrije.

Značajno je da su i dalmatinski pravaši, nakon aneksije Bosne i Hercegovine, sve više naginjali politici »okupljanja svih hrvatskih i srpskih stranaka«, i smatrali »da je postaneksiono razdoblje zgodan čas za energičan istup radi rješavanja ne samo hrvatskog pitanja, nego i cijelog jugoslovenskog kompleksa u Monarhiji, uključujući i Slovence«. ⁴⁸⁵ Prema zamisli Mate Drinkovića, organizacija hrvatskih i srpskih stranaka bila bi u stvari »nova Hrvatsko-srpska koalicija, samo još opasnija od postojeće, budući da bi ona obuhvaćala hrvatske zemlje i Bosnu i Hercegovinu«. ⁴⁸⁶ Međutim, uslijed pritiska vladajućih faktora Monarhije, do uspostavljanja takve proširene međustranačke organizacije teško je moglo doći. Drinković je nastojao da se u Dalmaciji, kao prvi korak ka stvaranju te šire međustranačke organizacije, postigne u prvom redu akciona povezanost hrvatskih političkih stranaka. U tom smislu on je bio i u prepisci s Perom Čingrijom. Napokon, kad je vodstvo Stranke prava odlučilo da se sazove zajednički sastanak izaslanika dalmatinskih hrvatskih stranaka, Drinković je obavijestio Čingriju da će taj sastanak biti 3. svibnja 1909. u Splitu, izražavajući svoje uvjerenje da bi na tom sastanku mogli »složno što koristna odlučiti« u tim »kritičnim časovima za naš narod«. ⁴⁸⁷ Sastanak je navedenog dana i održan. Prisustvovali su i predstavnici Stranke prava, Hrvatske stranke, Hrvatske pučke napredne stranke i Samostalne organizacije Hrvatske stranke. U ime Samostalne organizacije Hrvatske stranke bili su prisutni Pero Čingrija, Roko Arneri, Milorad Medini, Joakim Kunjašić i Ivan Lupis.

Glavni zaključak tog sastanka bio je: da se »u općem narodnom interesu« uspostavi »korporacija svih narodnih hrvatskih i srpskih stranaka u Hrvatskoj, Slavoniji, Dalmaciji, Bosni i Hercegovini, i Istri« i da se, u tu svrhu, osnuje zajednički međustranački odbor. ⁴⁸⁸ Kako je u taj odbor svaka stranka trebala delegirati po jednog svog predstavnika i njegova zamjenika,

⁴⁸³ P. Čingrija — F. Supilu, Dubrovnik 14. II 1909, *Arh. vj.* (196), 190.

⁴⁸⁴ *CH* 40 (1909), 1.

⁴⁸⁵ Mirjana Gross, Uloga šibenskog pravaštva u dalmatinskoj i općehrvatskoj pravaškoj politici uoči prvog svjetskog rata, *Radovi Instituta za hrvatsku povijest Sveučilišta u Zagrebu* br. 1, Zagreb 1971, 262—263.

⁴⁸⁶ Isto, 264.

⁴⁸⁷ M. Drinković — P. Čingriji, Šibenik 22. IV 1909; HAD, AČ — Č. X. 7. G. 1/6.

⁴⁸⁸ HAD, AČ — Č. X. 7. G. 1/7.

na skupštini Samostalne organizacije Hrvatske stranke dubrovačkog i korčulanskog kotara, održanoj 15. svibnja 1909. u Dubrovniku, izabran je za predstavnika ove organizacije u tom odboru — Pero Čingrija, a za njegova zamjenika — Ivan Lupis.⁴⁸⁹ Neke stranke iz Banovine, uvažavajući prvenstveno politički ugled Pera Čingrije, izvještavale su Čingriju o svojim predstavnicima u navedenom međustranačkom odboru. Tako npr. prema dopisu Starčevićeve Stranke prava, upućenom Čingriji, za predstavnika te stranke bio je određen Mile Starčević, a za njegova zamjenika Ante Pavelić.⁴⁹⁰ I Socijal-demokratska stranka Hrvatske i Slavonije obavijestila je Čingriju o svojim predstavnicima; bili su to Vitomir Korač i Juraj Demetrović.⁴⁹¹ Međustranački odbor imao je zadatak, kako je vidljivo i iz Čingrijina pisma Vinku Miliću — »da po mogućnosti ujedini sve narodne stranke u obrani proti tuđim nasrtajima«. ⁴⁹² Međutim, vrijeme je teklo, ali se »na tom polju« — prema Čingrijinim riječima u tom istom pismu — nije dalje »ništa konkretna postiglo«.

Stojeći na čelu Samostalne organizacije Hrvatske stranke, Čingrija je želio da Hrvatska stranka sredi svoje stanje i da se u njoj ponovno nađu i pristaše ovog njena odvojenog ogranka. Događaji su zahtijevali da stranka ojača i da bude jedinstvena. Njen predsjednik Vicko Mihaljević bio je velika kočnica u ostvarivanju te potrebe. Napokon, on je podnio ostavku, te je na skupštini Hrvatske stranke, 4. travnja 1910, izabran novi predsjednik — Niko Duboković.⁴⁹³ Vidjevši da »Crvena Hrvatska« pozdravlja ovu promjenu u Hrvatskoj stranci, Duboković je prije svega želio da se Dubrovčani i Korčulani vrata u stranku, te je tražio savjet od Biankinija: hoće li »prvi pružiti njima ruku« i pisati izravno Peru Čingriji ili će »moliti tajno koga prijatelja« da ga obavijesti kakvo je »raspoloženje u Dubrovniku«. ⁴⁹⁴ Biankini je odgovorio Dubokoviću da su svi u Zadru za to da on (tj. Duboković) piše Čingriji, »pruživši mu ruku« kao svom »starom prijatelju i suborcu«. ⁴⁹⁵ Duboković je potom pisao Čingriji. Izvještavao ga je da je bio »prisiljen primiti se predsjedništva« unatoč otporu koji je davao i pozivanju na stvarnost i isticanju da neće moći odgovoriti »težkoj zadaći«, kao i upozoravanju na okolnost da nije zastupnik. Želja mu je i bio bi sretan — naglašavao je Duboković — ako bi se našao »ponovno u jednom kolu« s Čingrijom i s drugim »rodoljubima dubrovačkog okružja«. ⁴⁹⁶ Čingrija je bio za povratak u stranku, ali je ipak konačnu odluku želio prepustiti ostalim članovima Samostalne organizacije, te je izjavio Dubokoviću ⁴⁹⁷ da će ga obavijestiti o toj odluci poslije skupštine koju će sazvati.

⁴⁸⁹ HAD, AČ, — Č. X. 7. G. 1/11.

⁴⁹⁰ HAD, AČ — Č. X. 7. G. 1/19.

⁴⁹¹ HAD, AČ — Č. X. 7. G. 1/20.

⁴⁹² HAD, AČ — Č. X. 7. G. 1/29.

⁴⁹³ *Sloboda* 38 (1910), 1.

⁴⁹⁴ N. Duboković — J. Biankiniju, Jelsa 10. IV 1910; Dušan Berić, *Iz korespondencije kap. Nika Dubokovića*, Split 1963, 66.

⁴⁹⁵ J. Biankini — N. Dubokoviću, Zadar 17. IV 1910; D. Berić, n. dj., (494), 67.

⁴⁹⁶ N. Duboković — P. Čingriji, Jelsa 14. V 1910; HAD, AČ — Č. X. 7. G. k/11.

⁴⁹⁷ P. Čingrija — N. Dubokoviću, Dubrovnik 19. V 1910; HAD, AČ — Č. X. 7. G. k/11.

Tu skupštinu Samostalne organizacije Hrvatske stranke dubrovačkog i korčulanskog kotara Čingrija je sazvao za 18. lipnja 1910. U pozivu je saopćio i želju novog predsjednika Hrvatske stranke Nika Dubokovića da se članovi samostalne dubrovačko-korčulanske organizacije »povrate u staru svezu«. ⁴⁹⁸ Na toj skupštini, održanoj navedenog dana u Hrvatskoj čitaonici u Dubrovniku, odlučeno je, uzevši »u obzir opće prilike u pokrajini«, a »u interesu narodne politike«, da se Samostalna organizacija Hrvatske stranke za dubrovački i korčulanski kotar — raspusti. ⁴⁹⁹ Ta je odluka potom brzojavno saopćena Niku Dubokoviću.

Stanje u Hrvatskoj stranci, nakon izbora Nika Dubokovića za njena predsjednika, i osobito poslije povratka u njene redove i pristaša iz dubrovačkog i korčulanskog kotara, počelo se vidno sređivati. Uspostavljeni su i njihovi suradnički odnosi s Hrvatskom pučkom naprednom strankom. Kad se Frano Bulić zahvalio na zastupničkom mandatu u Carevinskom vijeću, umjesto njega je kandidiran i, 4. srpnja 1910, izabran Josip Smodlaka. ⁵⁰⁰ Smodlakin izbor u Carevinsko vijeće, do kojeg je došlo zalaganjem ne samo njegove, Hrvatske pučke napredne stranke, već istodobno i Hrvatske stranke, bio je očit znak liječenja starih rana u odnosima između tih dviju stranaka. Među mnoštvom telegrama, koji su tada upućeni Josipu Smodlaci, prvi je stigao od Pera Čingrije iz Dubrovnika, koji se radovao pobjedi »napredne slobodne misli nad spletkama i natražnjaštvom«. ⁵⁰¹ Bila je to, u tom slučaju, zaista pobjeda te misli.

Odnosi između Hrvatske stranke i Stranke prava opet su postali veoma zaoštreni. Da bi u Dalmatinskom saboru, u kojem je Hrvatska stranka imala zastupničku većinu, ometali rad, pravaški su se zastupnici služili i opstrukcijom. Slično, kao i u zadnjem deceniju prošloga stoljeća, Pero Čingrija je i ovom prilikom morao dolaziti u žestoke polemike s pravaškim zastupnicima. To je naročito došlo do izražaja tijekom saborskog zasjedanja u jesen 1910. Čingrija je na saborskoj sjednici 26. listopada 1910, kao što je to činio i petnaest godina ranije, dokazivao da historijsko državno pravo, koje je stalno bilo prisutno u pravaškim saborskim govorima, vrijedi samo toliko koliko može poslužiti »kao sredstvo unutarnje diplomatske borbe sa postojećim vlastima«. Ono drugog političkog značenja ne može imati, a samo za sebe, kao isključivi argument, ne vrijedi ni toliko, jer se i Mađari i Talijani, u svojim ekspanzionističkim težnjama, pozivaju također na »historičko pravo«. Hrvatsko historijsko pravo, upozoravao je Čingrija, ima »prednost pred drugima«, jer odgovara »potpuno narodnom pravu«.

Na pravaške prigovore zastupnicima Hrvatske stranke da se s jedne strane nude vladi, a s druge strane da su joj neloyalni, Čingrija je odgovarao da ga takvi prigovori podsjećaju na izjave Josipa Franka u Hrvatskom saboru, koji je »objeđivao sve druge stranke radi veleizdaje«, a on se sam

⁴⁹⁸ HAD, AČ — Č. X. 7. G. k/14.

⁴⁹⁹ CH 49 (1910), 5.

⁵⁰⁰ CH 54 (1910), 1.

⁵⁰¹ Sloboda 75 (1910), 2.

»prikazivao kao jedini spasitelj dinastije«. Prigovori, koje su pravaši upućivali Hrvatskoj stranci da u njoj ima nedosljednosti, naveli su Čingriju da kaže kako je svima poznato kako je i on sam najoštrije upozoravao na te nedosljednosti. Istakao je i primjer nedosljednosti zastupnika Dulibića, koji je do izbora za Carevinsko vijeće (1907) bio pripadnik Hrvatske stranke, da bi, nedugo nakon tih izbora, napustio ovu i pridružio se pravašima. Kritizirajući ponašanje pravaških zastupnika, Čingrija ih je označio kao stranku »koja dohodi da čini škandale u saboru!«. Posebno je zamjerio Stranci prava što se »združila sa furtimašima« i s njima čini »jednu falangu«. Prema Čingrijinu mišljenju, pravaši su se združili sa svećenstvom da bi »imali onu snagu« koju, kao stranka, bez njih ne bi imali. Jer, svećenstvo raspolaže sredstvima, kojima »političke stranke ne raspolažu«. Ono »raspolaže s propovijedaonicom«, te i »sa pulpita propovijeda politiku« i napada »na druge stranke«. ⁵⁰²

Ostvarivanje mnogih narodnih potreba, za koje se uporno borio i Pero Čingrija, teklo je vrlo sporo i veoma mukotrпно pod tuđinskom, austrijskom vlašću. Jedna od tih potreba bilo je tzv. sveučilišno pitanje. U dalmatinskom novinstvu, u Dalmatinskom saboru i u Carevinskom vijeću, počev od osmog decenija prošloga stoljeća i dalje, više je puta pokretano to pitanje sa željom da se ispiti, položeni na zagrebačkom sveučilištu, priznaju u Dalmaciji. Neriješenost tog pitanja prisiljavala je dalmatinske Hrvate i Srbe na nove akcije. Dana 18. prosinca 1910. održana je u Dubrovniku i javna skupština radi poticanja rješenja tog pitanja. Na skupštini je govorio i Pero Čingrija, koji je istakao da vlada »nije nikada imala ni pokazala« spremnost da to pitanje riješi, i to zbog toga što »ona hoće, da na taj način prisili našu mladost, da uči svoje više nauke jedino na njemačkim universama«. ⁵⁰³ O tom pitanju raspravljalo je i dubrovačko općinsko vijeće na svojoj sjednici 15. siječnja 1911, pridružujući se akciji »drugih dalmatinskih općina i javnih skupština«. Na prijedlog načelnika Pera Čingrije prihvaćena je peticija ⁵⁰⁴ kojom se traži od vlade da se pitanje priznavanja ispita, položenih na sveučilištu u Zagrebu, što prije povoljno riješi, jer razlozi zapreke, koji stoje na putu tom rješenju, samo su »političke naravi«. Ta politika ima svrhu »da usili sinove ove zemlje da posjećuju tuđa sveučilišta« i da »uče u njima tuđi njemački jezik«. Peticija je završila riječima da protiv toga i dubrovačko općinsko vijeće prosvjeduje.

Kao član upravnog odbora Hrvatske stranke Čingrija je nastojao da ova stranka postigne što čvršću suradnju s ostalim dalmatinskim opozicijskim strankama. Ovo postignuće bilo je vidljivo naročito za vrijeme izbora za Carevinsko vijeće u lipnju 1911. Tada je ponovno izabran Josip Smodlaka u splitskom izbornom kotaru. Suradnja između Hrvatske, Srpske i Hrvatske pučke napredne stranke došla je u tim izborima do punog izražaja širom Dalmacije. Hrvatska pučka napredna stranka imala je svoje pristaše i u dubrovačkom kraju. Zbog njena zalaganja za političku slogu između Hrvata

⁵⁰² Izvj. DS, XXIII, Zadar 1910, 977, 1034—1036.

⁵⁰³ CH 102 (1910), 1.

⁵⁰⁴ HAD, Zapisnici općinskog vijeća 1905—1912, 622.

i Srba, kao i zbog njena izrazitog antiklerikalnog stava, Pero Čingrija je stalno sa simpatijama gledao njeno jačanje. Listovi te stranke — »Sloboda« i »Pučka sloboda« — imali su velik broj pretplatnika u Dubrovniku i u dubrovačkom kotaru. U Konavlima npr., za koje se smatralo da su najviše podložne utjecaju franko-klerikalca Joza Crnice, »Pučka sloboda« je doprla u sva sela. Očito, nekadašnji Crničin utjecaj među konavoskim kmetovima i ostalim seljacima sve se više gubio. Već u svibnju 1908. u konavoskom selu Vitajljina bilo je gotovo 30 pretplatnika »Pučke slobode«.⁵⁰⁵ Nije slučajno bilo ni to što je Dubrovnik bio odabran za Drugi pokrajinski zbor Hrvatske pučke napredne stranke, održan 25. srpnja 1909. u tom gradu. Tada su tom zboru prisustvovali i predstavnici Samostalne organizacije Hrvatske stranke na čelu s Perom Čingrijom — »na naročit poziv kao gosti«.⁵⁰⁶ Otada je broj pristauša Hrvatske pučke napredne stranke u Dubrovniku i dubrovačkom kraju osjetno povećan.

Na općinskim izborima, održanim u kolovozu 1911, Hrvatska pučka napredna stranka je i u Dubrovniku istakla svoje kandidate za vijećnike u općinskom vijeću. Kao i svugdje u Dalmaciji za vrijeme tih općinskih izbora, pa je tako bilo i u dubrovačkoj općini, sve tri stranke: Hrvatska, Srpska i Hrvatska pučka napredna stranka nastupale su dogovorno. U tada izabranom novom općinskom vijeću u Dubrovniku bilo je 15 vijećnika Hrvatske stranke, 15 vijećnika Srpske stranke i 6 vijećnika Hrvatske pučke napredne stranke.⁵⁰⁷ Pero Čingrija, koji je izborom u III izbornom tijelu ušao i u to novo vijeće kao vijećnik Hrvatske stranke, nije želio da bude ponovno biran za općinskog načelnika. Odbio je ponudu. Imao je u to vrijeme 74 godine i bio je — kako je sâm zapisao — »željan mira«.⁵⁰⁸ Na konstituirajućoj sjednici tog novoizabranog općinskog vijeća, 27. studenog 1911, za novog općinskog načelnika izabran je Čingrijin sin Melko,⁵⁰⁹ koji se već niz godina otprije afirmirao u političkom životu ne samo u Dubrovniku nego i uopće u Dalmaciji. Te je godine u makarsko-neretvanskom izbornom kotaru bio izabran i za zastupnika u Carevinskom vijeću.

Pored opozicijskih stranaka, koje su izražavale svoja protuaustrijska raspoloženja, u Dalmaciji je takva raspoloženja naročito očitovala i omladina. Njen pokret bio je veoma prisutan i u Dubrovniku. Pero Čingrija je sa simpatijama pratio taj pokret, jer je u njemu vidio borca za slogu između Hrvata i Srba, kao i borca protiv klerikalizma. Protuaustrijska raspoloženja su naročito manifestirana početkom prvog balkanskog rata. Budući da su općinska vijeća u Splitu i Šibeniku zbog tih raspoloženja bila raspuštena, održana je 24. studenog 1912. velika protestna skupština u Zadru pod predsjedanjem Pera Čingrije.

⁵⁰⁵ Spomen-list Prve pokrajinske skupštine Hrvatske pučke napredne stranke, Split 7. V 1908, 3.

⁵⁰⁶ CH 60 (1909), 2.

⁵⁰⁷ Živanović, n. dj., 63.

⁵⁰⁸ HAD, AČ — Č. X. 7. H. b/2.

⁵⁰⁹ CH 95 (1911), 1.

Toj skupštini, održanoj u vijećnici Dalmatinskog sabora, prisustvovalo je oko 500 osoba, i to: saborski zastupnici, zastupnici u Carevinskom vijeću, predstavnici općina i članovi upravnih odbora svih hrvatskih i srpskih stranaka u Dalmaciji. U toj sabornici, koja je ostala zatvorena od 24. veljače 1912. kad je novi dalmatinski namjesnik Marij Attems saopćio da se po »previšnjem nalogu« odgađa tadašnje saborsko zasjedanje, našli su se ponovno predstavnici dalmatinskih Hrvata i Srba, ali ovaj put ne po »previšnjem sazivu«, već po svojoj volji. Redali su se govornici, narodni politički prvaci, i u njihovim govorima, prekidanim burnim odobravanjem prisutnih, izražavana je ne samo podrška ratovanju balkanskih saveznika već i nada u skorošnje oslobođenje i ovamošnjih krajeva. S obzirom na jedinstven odaziv i složan nastup svih hrvatskih stranaka i Srpske stranke u Dalmaciji, Pero Čingrija je u svom govoru na toj skupštini kazao da su se svi do tada dugo mučili da budu složni, a eto — konstatirao je — »naši neprijatelji« za svega 24 sata »sjediniše nas svih!»⁵¹⁰ Bio je to zadnji veliki skup kojem je predsjedao Pero Čingrija. Iako Čingrija nije više bio ni predsjednik Hrvatske stranke, ni predsjednik njena saborskog kluba, ni općinski načelnik, organizatori skupštine su ipak htjeli da on bude predsjedatelj skupštine. Nije na to utjecala činjenica da je Pero Čingrija među svim sudionicima te skupštine bio najstariji po godinama, već što je na dalmatinskom političkom poprištu imao najdulji staž borca protiv okova tuđinske, austrijske politike.

Čingrija je bio umjereni građanski političar, koji je za cijelo vrijeme svog saborskog djelovanja (počev od 1870) bio zagovaratelj narodnjačke oportunističke politike, da bi tek nakon suradničkog zbliženja s pravašima zauzeo (od 1903) opozicijski stav i kao takav potom odlučno sudjelovao u svim velikim potezima hrvatskoga političkog aktiviteta, koji su mu naročito podigli ugled i u Dalmaciji i u banskoj Hrvatskoj. U svom dugom dotadašnjem političkom radu on se uvijek dosljedno iskazivao kao pobornik težnje za sjedinjenje Dalmacije s banskom Hrvatskom, kao pobornik političke suradnje i sloge između Hrvata i Srba, kao liberal i — kao protivnik austrijskog vladalačkog režima. Doživljavao je on i razna razočaranja zbog nedosljednosti svojih suboraca. Među tim razočaranjima najjače ga je potreslo ono iz 1907. g. — za vrijeme tadašnjih izbora za Carevinsko vijeće. Nehomogenost Hrvatske stranke, na koju je upozoravao od njena nastanka, te zbog koje je i odstupio kao vođa te stranke, bila je uvjetovana raznim pojedinačnim i lokalnim interesnim suprotnostima.⁵¹¹ Ta je stranka zastupala interese hrvatske buržoazije u Dalmaciji.

I Pero Čingrija je pripadao višim slojevima dalmatinskog građanstva, te je i njegovo sudjelovanje u političkom životu bilo poticano prvenstveno interesima te društvene klase, a u sklopu tih interesa, dakako, i njegovim vlastitim interesima. Po svom osnovnom zanimanju bio je on odvjetnik, i njegova odvjetnička kancelarija imala je brojnu klijentelu, te je zbog toga u svojoj kancelariji imao uvijek još jednog ili dva odvjetnika. Čingrijina klijentela nije bila brojna samo zbog njegove odvjetničke sposobnosti, već

⁵¹⁰ CH (1912), 1.

⁵¹¹ Gross, Vladavina, 46—47.

sigurno više zbog njegova utjecaja koji je imao kao političar. Među sucima kotarskog i okružnog suda u Dubrovniku bilo je njegovih političkih istomišljenika i prijatelja. Njegov stranački drug i prijatelj bio je npr. i Vinko Milić, dugogodišnji predsjednik Okružnog suda u Dubrovniku. A to je u očima Čingrijinih klijenata mnogo značilo. Uz to, Pero Čingrija je bio i saborski zastupnik. A u Zadru je bilo sjedište i viših sudova — Pokrajinskog suda i Prizivnog sudišta.⁵¹² Prema tome, boravci u Zadru za vrijeme saborskog zasjedanja omogućavali su Čingriji da usput obavi i neke odvjetničke poslove kod tih pokrajinskih sudskih organa u interesu svojih klijenata, odnosno u interesu uspjeha svog odvjetničkog posla. Zastupnički položaj omogućavao mu je kontakte i utjecaj i u organima pokrajinske uprave u interesu stranaka koje je kao odvjetnik zastupao. Njegove veze i utjecaj kao saborskog zastupnika i stranačkog prvaka, pogotovo preko njegovih stranačkih drugova, zastupnikâ u Carevinskom vijeću, dosezale su i do Beča. Čingrijino tiho podržavanje npr. Vicka Ivčevića, s kojim je inače trebao dolaziti u javne političke sukobe kao s »Bečaninom«, nije bilo bez interesne osnove. Prema tome, kad se gleda na Čingrijin politički rad, nužno je vidjeti i te Čingrijine osobne interese, povezane za taj rad. Čingrija se iskreno borio za svoje političke ideale, ali se isto tako uporno zalagao i za svoju osobnu korist. Novac, koji je dobivao od svoje klijentele, oplodivao je na razne načine. Sve je to poslije, kad mu je i sin jedinac postao odvjetnik, činio u zajednici s njim i napokon isključivo pod njegovim imenom. Krajem 1908. g. Čingrijin sin Melko, kao dioničar u pojedinim parobrodarskim društvima, u pojedinim bankama, u pojedinim političkim listovima, kao i u raznim proizvodnim i trgovinskim organizacijama, imao je uloženo 101.984 krune.⁵¹³ Materijalna moć Pera Čingrije i njegova sina bila je vidljiva i u gradnji njihove velike i raskošne vile na Boninovu. Nakon napuštanja funkcije predsjednika Hrvatske stranke Pero Čingrija je napustio predvodništvo na dalmatinskom političkom poprištu, ali ne i to poprište, jer je, između ostalih angažiranja, i dalje ostao zastupnik u Dalmatinskom saboru. Poslije općinskih izbora (1911), kad je odbio da ponovno bude izabran za općinskog načelnika, Pero Čingrija je želio napustiti predvodništvo i na lokalnoj, dubrovačkoj političkoj sceni. Pod teretom godina i umora, a i zato što je bio — kako je kazao — »sit i presit« raznih neprilika, htio je da iščezne »sa političkog obzorja« i da u miru proživi ostatak života.⁵¹⁴ Kako se želje često i ne ostvaruju, nije ostvarena ni ta Čingrijina želja. Umjesto mira, koji je želio, dolazili su novi nemiri i brige. Ratni sukobi na Balkanu i drugi krizni međunarodni odnosi u Evropi i u svijetu uopće, bili su uvod u oružani sukob širokih razmjera, u prvi svjetski rat.

⁵¹² Vjekoslav Maštrović, *Razvoj sudstva u Dalmaciji u XIX stoljeću*, Zagreb 1959, 75.

⁵¹³ HAD, AČ — XIV. B/4a-e.

⁵¹⁴ P. Čingrija — A. Trumbiću, *Dubrovnik* 2. VI 1908; v. bilj. 287, isto, 285.

VIII. POSLJEDNJE GODINE ŽIVOTA I POLITIČKE AKTIVNOSTI

Poslije sarajevskog atentata bilo je jasno da je rat neizbježiv. Austrijska policija i njeni konfidenti — u toj predratnoj napetosti — postali su sve-moćni i u Dubrovniku. Uz njih su i austrijski oficiri. Iz tih krugova počela je protusrpska propaganda, koju prate i razni šovinistički ispadi. Organizirana i podgovorena rulja skinula je i srpsku zastavu s općinske zgrade.⁵¹⁵ Općinski načelnik Melko Čingrija uzaludno je tražio pomoć žandarmerije preko kotarskog poglavara. Kotarski poglavar je, očito, kao predstavnik austrijskog režima, odobravao sve to što se dešavalo. Dva dana prije austro-ugarskog ultimatumu Srbiji u Dubrovniku su izvršene mnoge kućne premetačine, a tri dana prije objave rata Srbiji zabranjeno je u Dubrovniku izlaženje »Crvene Hrvatske«, »Dubrovnika« i »Srpske zore«, a isto tako zabranjen je i rad nacionalnih društava: Hrvatski sokol, Srpsko sokolsko društvo »Dušan Silnik«, Dubrovačko radničko društvo, Srpska zora, Hrvatski akademski klub, Dubrovačka građanska muzika, Dobrotvorna zadruga Srpkinja Dubrovkinja, Dubrovačka hrvatska čitaonica, Hrvatska općinska glazba i Hrvatska sokolska župa »Gundulić«.⁵¹⁶ Videći što se zbiva i što se sve može desiti, Melko Čingrija je, u dogovoru s ocem, odlučio da napusti Dalmaciju i da ode u inozemstvo. Krenuo je 25. srpnja 1914. brodom »Lovrijenac« iz Gruža, primjećujući da ga nadziru policijski agenti. Na tom putu, u zadarskoj luci, Melko Čingrija je bio uhapšen. Istovremeno, na tom istom brodu, uhapšena su još dvojica Dubrovčana: Antun Pugliesi i Sava Barbić. Tog istog dana izvršena su brojna hapšenja i u Dubrovniku i u dubrovačkoj okolici.⁵¹⁷ Režim je požurio da raspusti i dubrovačku općinu, povjerivši vođenje općinskih poslova svom komesaru Ivu Celiju Cegi.⁵¹⁸ Bila je to prva raspuštena općina u Dalmaciji.

Kako se pred svim tim nasilništvom osjećao 77-godišnji Pero Čingrija — možemo samo zamisliti. Frankovačko-klerikalna rulja razbila je i »ulični natpis s njegovim imenom«.⁵¹⁹ U kolovozu 1914. rat je postao stvarnost. Živeći u svojoj vili na Boninovu, sagrađenoj uoči tog rata »na vrleti i nad ponorima, gdje se nebo i more u ljepoti natječu«,⁵²⁰ Pero Čingrija nije mogao uživati u tom prekrasnom ambijentu, jer su sve ostale okolnosti bile veoma teške. Dopisujući se sa sinom, koji je tada bio u internaciji u Mariboru, Pero Čingrija mu je javljao da iz kuće rijetko izlazi. Budući da internircima nije bilo dopušteno čitanje novina, Pero Čingrija je, želeći reći da ni on nema što čitati, saopćavao sinu da u Dubrovniku izlazi samo »Prava Crvena Hrvatska«, a u Splitu samo »Naše jedinstvo« i »Dan«.⁵²¹ Bili su to listovi koji su i prije rata

⁵¹⁵ Živanović, n. dj., 111—112.

⁵¹⁶ Josip Beroš, Dubrovčani — taoci i veleizdajnici za vrijeme prvog svjetskog rata, *Dubrovnik* 4 (1966), 84—85.

⁵¹⁷ Živanović, n. dj., 283—285.

⁵¹⁸ *PCH* 484 (1914), 5.

⁵¹⁹ V. K., Uspomeni dr Pera Čingrije, *Novo doba* br. 167, Split 1921, 1.

⁵²⁰ V. bilj. 18, isto.

⁵²¹ P. Čingrija — M. Čingriji, *Dubrovnik* 25. IX 1914; HAD, AČ, Č. XI C/a.

služili režimu! »Nemoj biti tužan, moj pape — pisao mu je sin iz internacije — već budi miran dok ovaj grubi san prođe.«⁵²² Ali, taj »grubi san« (rat!) nije mogao brzo proći, niti je Pero Čingrija mogao biti miran.

Vrijeme je prolazilo, ispunjeno progonima i stradanjima. Policija nije hapsila Pera Čingriju zbog njegove starosti, ali je nadzirala njegove rijetke izlaske iz kuće, kao i to tko ga posjećuje. Potisnut u samoću, malo obaviješten o događajima, a imajući potreban oprez i pred cenzurom, nastojao je da se u pismima sinu ne upušta u politička razmatranja.

Međutim, poslije Majske deklaracije Jugoslavenskog kluba u Carevinskom vijeću (1917) nastalo je izvjesno političko gibanje, koje je vidljivo i iz Čingrijinih pisama. On je smatrao da je taj klub »lijepo započeo afirmirajući pred svijetom jedinstvo jugoslavensko«.⁵²³ Čingrijina pažnja bila je prvenstveno okrenuta budućnosti, takvoj kakva bi mogla biti poslije rata. Ali, teško je još tada bilo predvidjeti budućnost. Jer, i Austro-Ugarska i Njemačka, koliko god su bile iscrpljivane ratom, ratovale su na tuđim teritorijima i bile su još uvijek moćne sile. Budućnost je bila neizvjesna sa stajališta malog hrvatskog naroda, potlačenog i teritorijalno razmravljenog. I zato je Pero Čingrija, razmišljajući, kazao da u toj situaciji o budućnosti ne može ništa određeno reći.⁵²⁴ Kad je u Zagrebu izašao prvi broj lista »Glas Slovenaca, Hrvata i Srba«, odmah je bio poslan jedan primjerak i Peru Čingriji. Istodobno, u pozivu za pretplatu, izražena je i nada da će mu se »list dopasti«.⁵²⁵ Pero Čingrija se odmah pretplatio na taj list, očekujući znatiželjno svaki njegov broj. Preko tog lista izražavano je nastojanje Slovenaca, Hrvata i Srba pod austro-ugarskom vlašću da sudjeluju što aktivnije u rješavanju pitanja svoje sutrašnjice.

U sklopu navedenog političkog gibanja došla je do izražaja aktivnost i nekih dalmatinskih zastupnika, nastanjenih u Zadru. Tako su npr. Juraj Biankini, Ivo Prodan i Vladimir Simić uputili 6. ožujka 1918. prijedlog rezolucije svim dalmatinskim zastupnicima (u Dalmatinskom saboru i u Carevinskom vijeću), moleći ih, ako se s tim prijedlogom slažu, da im pismeno izjave svoj pristanak. Tekst predložene rezolucije bio je veoma kratak, a glasio je: »I. Jednodušni smo i solidarni sa programom i djelovanjem Jugoslavenskog kluba u Beču u pogledu ujedinjenja Slovenaca, Hrvata i Srba u jedno samostalno državno tijelo te potpuno odobravamo njegov rad i postupak oko ostvarenja tog cilja. II. Prosvjeduujemo proti dosadašnjem po naš narod zatornom sistemu te proti nasiljima i progonima, koji su se za vrijeme ovog rata izvršili u našoj zemlji, i kojima su protuzakonito pali žrtvom uz tisuće građana i mnogi narodni zastupnici.«⁵²⁶ U popratnom dopisu uz tu rezoluciju bilo je rečeno da će svi dalmatinski zastupnici uskoro biti pozvani na zajednički sastanak u Zadar »da vijećaju o važnim aktualnim političkim

⁵²² M. Čingrija — P. Čingriji, Marburg 27. IX 1914; HAD, AČ, Č. XI. C/c.

⁵²³ P. Čingrija — M. Čingriji, Dubrovnik 9. VII 1917; HAD, AČ, Č. XI. D/c.

⁵²⁴ Isti — istome, Dubrovnik 1. I 1918; HAD, AČ, Č. XI. D/c.

⁵²⁵ HAD, AČ — Č. X. 10. B/2.

⁵²⁶ HAD, AČ — Č. X. 10. B/3.

i ekonomskim pitanjima«. Ovaj sastanak je potom bio i sazvan za 13. travnja 1918. Bio je to u Dalmaciji — kako je istaknuto i u pozivu⁵²⁷ — »prvi skupni sastanak od početka rata«.

Odgovarajući Biankiniju, u povodu dobivenog poziva za sastanak, P. Čingrija je kazao da mu je veoma žao što ne može doći na taj sastanak zbog starosti, za koju je putovanje do Zadra postalo i naporno i dugo, ali »da unaprijed odobrava i usvaja zaključke tog skupa u smislu dostavljene rezolucije«.⁵²⁸ Poslije održanog sastanka u Zadru, Ante Tresić Pavičić je, u ime svih sudionika tog sastanka, poslao telegram Peru Čingriji, u kojem je kazao da im je svima bilo žao što Čingrija nije mogao prisustvovati, i da žele da im Čingrija bude opet predsjedao »u boljim skorim vremenima«.⁵²⁹ Taj je telegram duboko ganuo Čingriju, što se vidi iz njegova telegrama, kojim je odgovorio Anti Tresiću Pavičiću.

Nedugo nakon sastanka u Zadru došlo je i do inicijative u Splitu da se u tom gradu pokrene dnevni list »Novo doba«. Ovaj list je trebao biti »isključivo u službi narodne misli« i raditi »oko koncentracije svih narodnih sila na pragu novog doba« kako bi se uspješno privela kraju dugotrajna borba »za samoodređenjem i jedinstvom Hrvata, Srba i Slovenaca«.⁵³⁰ Pero Čingrija se odmah pretplatilo i na taj list, kojega je prvi broj izašao 9. lipnja 1918.

Dana 2. srpnja 1918. održan je u Splitu sastanak predstavnika svih predratnih dalmatinskih političkih stranaka. Pero Čingrija, zbog starosti, nije mogao poći ni na taj sastanak, ali je sudionicima tog skupa uputio svoj pozdrav i poruku da smatraju kao da je i on sudjelovao u njihovu »otadžbeničkom radu«.⁵³¹ Na tom sastanku zaključeno je da predratne političke stranke prestaju postojati, a umjesto njih da će djelovati jedinstvena Narodna organizacija. Izabran je i odbor od 16 članova sa zadatkom da preuzme »vođenje političkog pokreta u Dalmaciji« i da pripremi »sudjelovanje njezinih predstavnika u radu budućeg Narodnog vijeća«.⁵³² U zaključcima su bili konkretizirani i daljnji zadaci političke borbe, među kojima se isticalo da Hrvati, Srbi i Slovenci imaju »neotuđivo pravo i dužnost da sredstvom samoodređenja« ostvare »svoju jedinstvenu nezavisnu državu«.⁵³³

Nekoliko dana prije tog sastanka u Splitu, urednik »Novog doba« Vinko Kisić zamolio je Pera Čingriju da za taj list iznese svoje mišljenje »o planovima sjedinjenja Dalmacije«. Čingrija se odazvao poduljim člankom,⁵³⁴ koji je objavljen u tom listu tri dana poslije navedenog sastanka. Odmah, u uvodnom dijelu članka, Čingrija je naglasio da se nekako s pravom traži njegovo mišljenje o pitanju sjedinjenja, jer je on sav svoj raniji »javni rad« bio orijentirao »u tom pravcu«. U tadašnjem času, s obzirom na prilike kakve su, o

⁵²⁷ HAD, AČ — Č. X. 10. B/4.

⁵²⁸ HAD, AČ — Č. X. 10. B/5.

⁵²⁹ HAD, AČ — Č. X. 10. B/6.

⁵³⁰ HAD, AČ — Č. X. 10. B/9.

⁵³¹ *Novo doba* 38, 1918, 1.

⁵³² *NL* 36 (1918), 1.

⁵³³ *Novo doba* 24, 1918, 1.

⁵³⁴ Pero Čingrija, O pitanju sjedinjenja, *Novo doba* 26 (1918), 1—2.

sjedinenju — na osnovi načela samoodređenja — »ne može biti ozbiljna govor«. Ali, sjedinenju treba težiti. Čingrija je smatrao da prvenstveno treba ostvariti ujedinjenje hrvatskog naroda, a zatim i njegovo ujedinjenje s ostalim jugoslavenskim narodima. O svojoj zamisli te buduće jugoslavenske države on nije govorio u tom članku. Jer, u tadašnjim prilikama on nije ni mogao otvoreno reći »sve ono što misli«, već samo »ono što okolnosti dopuštaju«. Da je Čingrija želio trijalističko rješenje jugoslavenskog pitanja u sklopu Monarhije, on je to slobodno mogao reći. Ali, on takvo rješenje nije želio, već je želio ujedinjenje izvan Monarhije. Istakao je da je predratnim snagama, koje su se borile za ujedinjenje, onemogućen nastavak djelovanja u tom pravcu u ratnim prilikama. Te su snage — konstatirao je — doživjele od režimskih organa razna osumnjičenja, proganjanja, istrage i taoštvo. Pojedinci su uspjeli emigrirati, i nema ih tu, u Dalmaciji. Općinska vijeća i nacionalna društva su raspuštena, a opozicijsko novinstvo zabranjeno. Narod želi sjedinenje, želi slobodu i bolji život, ali to ne može dovoljno otvoreno iskazati. Režim je — naveo je dalje Čingrija — ukinuo mnoge slobode, bez kojih nema potrebnog političkog djelovanja. Svako pismo mora biti otvoreno i podložno je cenzuri; ne može se poći ni u susjednu općinu bez pismenog odobrenja upravne vlasti; ne mogu se sazivati narodni skupovi; uvedeno je vojno redarstvo i sl. Prema tome — upozoravao je on — dok traju takve okolnosti, nemoguće je aktivnije raditi u prilog sjedinenju Dalmacije s banskom Hrvatskom. Ali, i pored tih neprilika, potrebno je uzdržati želje i nade, i ne klonuti. Čingrija je izrazio na kraju članka i svoje uvjerenje da pitanje sjedinenja neće moći riješiti ni deputacije, ni parlamentarne rasprave, već da će ga riješiti — događaji. Pitanje je samo — veli on — »da li smo tom času blizu ili smo mu još daleko«.

Rješenje hrvatskog i uopće jugoslavenskog pitanja ovisilo je zaista o predstojećim događajima, a ne više o volji austro-ugarskog režima, ni o pregovorima s tim režimom. To je moralo postati jasno i Stjepanu Tiszi nakon njegove političke turneje, u sklopu koje je dospio i do Dubrovnika, gdje je obavio razgovor i s Čingrijinim sinom Melkom.⁵³⁵ Unutarnja previranja i porazi na ratištima navještavali su skori slom centralnih sila. Taj slom očekivao je s velikom radošću i Pero Čingrija, koji je već krajem rujna 1918. pisao: »Svakako vrijedilo je živjeti za ovo doživjeti.«⁵³⁶ U zadnjem mjesecu rata mogli su se vidjeti stravični prizori i u Dubrovniku. Velik broj ranjenih i oboljelih austro-ugarskih vojnika prebačen je iz Albanije u Dubrovnik. I tu su masovno umirali. Čingrija je svakodnevno gledao kako pokraj njegove kuće na Boninovu odvoze umrle vojnike u Gospino polje, gdje su ih sahranjivali. Kao čovjek, žaleći te mlade ljude, on je kazao: »Bože moj za što sve ovo!«⁵³⁷ Osvrćući se na ljudska stradanja u tom ratu, Čingrija se i ranije pitao: »a za čiju to korist?«⁵³⁸ Sredinom listopada 1918, videći da je kraj rata

⁵³⁵ Bernard Stulli, Oko jedne turneje grofa Tisze po jugoslavenskim zemljama u septembru 1918. godine, *Pregled* br. 1, Sarajevo 1959, 40—41.

⁵³⁶ P. Čingrija — M. Čingriji, Dubrovnik 28. IX 1918; HAD, AČ, Č. XI. D/C.

⁵³⁷ Isti — istome, Dubrovnik 16. X 1918; HAD, AČ, Č. XI. D/C.

⁵³⁸ Isti — istome, Dubrovnik 14. VI 1918; HAD, AČ, Č. XI. D/C.

sasvim blizu, Čingrija je pisao svom sinu: »Dakle stvari idu bržim tempom; neka idu. Rat će po svoj prilici svršit jer je ubio sam sebe.«⁵³⁹

Splitsko »Novo doba« redovito je informiralo o političkoj i ratnoj situaciji uopće, donoseći naročito potrebna saopćenja i o djelovanju Narodnog vijeća Slovenaca, Hrvata i Srba. Kad je taj list u svom broju od 28. listopada 1918. donio poziv tog Vijeća da se »pristaše svih političkih stranaka i grupa«, zastupanih u Narodnom vijeću, organiziraju u svim općinskim središtima »pod imenom odbori Narodnog vijeća«,⁵⁴⁰ odmah se prišlo širom Dalmacije osnivanju tih odbora. Već sutradan, 29. listopada 1918, osnovan je takav odbor i u Dubrovniku. Za njegova predsjednika izabran je Pero Čingrija. Iako je Čingrija odbijao da prihvati tu dužnost s obzirom na to da se tada nalazio u 82. godini života, ipak ju je prihvatio, jer su ostali članovi odbora, imajući u vidu njegov »ugled i popularnost«, inzistirali da on bude predsjednik kao za tu funkciju »najpogodnija ličnost«. ⁵⁴¹ Tog dana Hrvatski sabor u Zagrebu donio je odluku o prekidu svih državnopravnih veza Hrvatske s Austrijom i Mađarskom, i da Hrvatska uđe u »zajedničku narodnu suverenu Državu Slovenaca, Hrvata i Srba«, koju je tog istog dana proglasilo predsjedništvo Narodnog vijeća.

Rasulo Habsburške monarhije izazvalo je radost u srcima svih rodoljuba. Pero Čingrija je tada uputio telegram uredništvu »Novog doba«, javljajući da u Dubrovniku »vlada uzoran red« i preporučujući, ako njegov »glas još išta vrijedi«, slogu »svim razredima našeg puka«. U tom istom telegramu izjavio je da je sretniji od svojih »starih prijatelja«, koje je nadživio, i tako dočekao »ove velike dane«, gledajući »na tlu prostrtu bludnicu prokletu« (tj. Austro-Ugarsku) i »mač prokleti skršen joj u ruci«. ⁵⁴² Odbori Narodnog vijeća u Dalmaciji počeli su preuzimati vlast 31. listopada 1918.

S obzirom na sve složenije zadatke odbora Narodnog vijeća u Dubrovniku nastala je potreba da se taj odbor proširi. Radi toga je 3. studenog 1918. pod predsjedanjem Pera Čingrije održana skupština u općinskoj vijećnici, na kojoj je izabrano 18 članova tog odbora. Predsjednik i ovog proširenog odbora, po želji svih prisutnih, bio je Pero Čingrija. U toku skupštine uzeo je riječ i Niko Radulić, koji je, u ime dubrovačkih pristaša Socijal-demokratske stranke, dao izjavu u kojoj se kaže da i socijal-demokrati pozdravljaju »veličanstveni politički prevrat« i da će priznavati vlast Narodnog vijeća, usvajajući time stajalište svojih stranačkih drugova u Zagrebu. ⁵⁴³ Dok je u općinskoj vijećnici trajala ta skupština, pred općinskom zgradom se sakupilo mnoštvo građana, koji su pozdravljali novu vlast, novu državu, slogu SHS i sve zaslužne političke borbe, a među njima u prvom redu Pera Čingriju. Poslije skupštine u općinskoj vijećnici P. Čingrija je, s ostalima, izašao i pred općinskom zgradom održao govor. Zatim je ta masa, zajedno s Čingrijom,

⁵³⁹ V. bilj. 537, isto.

⁵⁴⁰ *Novo doba* 141 (1918), 1.

⁵⁴¹ Mato Kapović, Osnivanje i djelatnost narodnih vijeća na području Dubrovnika i Korčule, *Dubrovnik* 4 (1966), 49.

⁵⁴² HAD, AČ — Č. X. 10. B/13.

⁵⁴³ HAD, AČ — Č. X. 10. C/2.

krenula u povorci kroz ulicu Između bačvara i povratno niz Placu. Ta manifestacija završila je ponovnim Čingrijinim govorom, koji je on održao sa skalina ispred crkve sv. Vlaha.⁵⁴⁴ Takvih manifestacija bilo je u to vrijeme u svim dalmatinskim gradovima.

Radost, stvorena slomom Austro-Ugarske i samostalnim državnim organiziranjem jugoslavenskih naroda, koji su bili u sklopu Austro-Ugarske, bila je ubrzo pomućena uslijed okupacije koju je poduzimala Italija, žureći da ostvari obećanja data joj Londonskim ugovorom. Milorad Medini je sa žalošću pisao iz Zadra Peru Čingriji da je 4. studenog 1918, nešto prije 15 sati stigla u zadarsku luku jedna talijanska torpiljarka i da je potom njezin zapovjednik došao u Namjesništvo, izjavivši »da uzimlje u posjed Zadar u ime talijanskog kralja«.⁵⁴⁵ Tog istog dana talijanska okupacijska vojska ušla je u Rijeku i u Šibenik, a iskrcala se i na neke dalmatinske otoke, okupirajući ih »u ime Antante«.⁵⁴⁶ Pero Čingrija je zbog te talijanske okupacije našega tla bio skrajnje ogorčen. Svoje ogorčenje i protest izrazio je i u člancima⁵⁴⁷ koje je tada i potom objavljivao.

Općinski odbor Narodnog vijeća u Dubrovniku preuzeo je upravljanje i dubrovačkom općinom 12. studenog 1918. i istog dana o tome obavijestio dubrovačko građanstvo javnim oglasom. U tom oglasu je rečeno da je Zemaljska vlada za Dalmaciju iz Splita povjerila općinskom odboru Narodnog vijeća u Dubrovniku — »upravu općine«, da će predsjednik tog odbora Pero Čingrija obavljati »poslove načelnika pod naslovom predsjednik općine«, a da će »funkcije općinskog upraviteljstva« obavljati »uži odbor« u sastavu: Luko Bona, Stijepo Knežević, Antun Jakšić i Robert Odak.⁵⁴⁸ Izvještavajući svog sina o toj svojoj novoj dužnosti, Pero Čingrija je priopćio: »Razumjet ćeš da je sve to za mene, koji sam mislio da sam se za vazda od sličnih stvari oslobodio, veoma teško. Ali u ovom času trebalo je da taj teret privremeno primim.«⁵⁴⁹

Kao predsjednik općine i predsjednik općinskog odbora Narodnog vijeća Pero Čingrija je 13. studenog 1918. pozdravio u Dubrovniku dolazak francuske torpiljarke »Kabyle«, kao i dolazak srpske vojske.⁵⁵⁰ Prisutnost srpske vojske učvrstila je u građanstvu izvjestan osjećaj sigurnosti s obzirom na to da su u to vrijeme još uvijek prolazile kraj Dubrovnika ili kroz Dubrovnik veće grupe bivše austro-ugarske vojske na svom putu iz Albanije. S druge strane, prisutnost srpske vojske imala je svoje značenje i s obzirom na okupacijsku prisutnost talijanskih vojnih snaga na našem tlu.

Prateći zbivanja u novoj jugoslavenskoj državi, koja je od 1. prosinca 1918. imala u svom sastavu tri dotadašnje države: Državu SHS, Kraljevinu

⁵⁴⁴ P. Čingrija — M. Čingriji, Dubrovnik 3. XI 1918; HAD, AČ, Č. XI D/C.

⁵⁴⁵ M. Medini — P. Čingriji, Zadar 7. XI 1918; HAD, AČ, Č. X. 10. B/17.

⁵⁴⁶ Grga Novak, *Prošlost Dalmacije II*, Zagreb 1944, 444.

⁵⁴⁷ U listu: *Novo doba* 1918, 157, 161, 182, te u listu: *L'Adriatico Jugoslavo*, Zagreb 1919, 11.

⁵⁴⁸ HAD, AČ — Č. XIX/4.

⁵⁴⁹ P. Čingrija — M. Čingriji, Dubrovnik 14. XI 1918; HAD AČ, Č. XI. D/c.

⁵⁵⁰ Srpska vojska i francuska mornarica u Dubrovniku 13. novembra 1918, Dubrovnik 1918, 5 i 8.

Srbiju i Kraljevinu Crnu Goru, Čingrija se našao ponukanim da napiše članak u kojem se zalagao za učvršćivanje ustavne monarhije.⁵⁵¹ S nastankom te nove države nastala je i potreba nove organizacije vlasti od najnižih do najviših organa. U vezi s tim i funkcija predsjednika općine, koju je obavljao Pero Čingrija, trajala je još samo kratko vrijeme. Već u siječnju 1919, po nalogu Zemaljske vlade, rukovođenje općinskim poslovima povjereno je predratnoj općinskoj upravi na čelu s Melkom Čingrijom.

Kako su u Kraljevini SHS dolazili do izražaja mnogobrojni problemi, i kako je, usporedo s tim problemima, raslo i nezadovoljstvo, i Pero Čingrija je bio nezadovoljan. U jednom svom pismu, polazeći od zapažanja u dubrovačkoj sredini, on je saopćavao: »Više manje svak je ozlovoljen, neko za jedan neko za drugi razlog.«⁵⁵² Razmišljajući o shvaćanjima i ponašanjima nekih vodećih političara oko kralja u Beogradu, Čingrija je konstatirao: »Kako su maljušni ti tobožnji veliki ljudi.«⁵⁵³ U Dubrovniku je tijekom 1919. g. vladala poprilična napetost i zbog tzv. »milijunaške afere«. Više građana Dubrovnika, među kojima i neki veoma ugledni članovi bivšeg općinskog odbora Narodnog vijeća, bili su uhapšeni i podvrgnuti istrazi zbog optužbe da su prisvojili novac i zlato iz blagajne jedne austro-ugarske armije u danima neposredno poslije sloma Habsburške monarhije. Čak je i Pero Čingrija, budući da je bio predsjednik dubrovačkog općinskog odbora Narodnog vijeća u vrijeme kad se ta navodna pljačka dogodila, pozvan na saslušanje kao svjedok.⁵⁵⁴ Taj je proces kasnije bio »abolicijom prekinut«.⁵⁵⁵

Tijekom 1919. P. Čingrija je s velikom pažnjom pratio rad mirovne konferencije u Parizu, i to ne samo preko novinstva već i iz pisama svoga sina Melka, koji je bio angažiran u poslovima stručnih službi pri jugoslavenskoj delegaciji. Dok je Melko Čingrija boravio u Parizu, radom dubrovačke općinske uprave rukovodio je njegov zamjenik Antun Pugliesi. I Pugliesi je bio veoma nezadovoljan stanjem u Kraljevini SHS uopće, a posebno stanjem u Dubrovniku, u kojem se policijski komesar Todorović ponašao kao najvažnija vlast. To ponašanje toliko je ozlovoljilo Antuna Pugliesija da je potkraj 1919. dao ostavku na položaj zamjenika predsjednika općine. Obrazlažući svoju odreku on je naveo da ne može biti »hladni promatrao« svega toga što Todorović radi, navodeći da je inicijativom tog policijskog komesara pozatvarano nekoliko članova bivšeg općinskog odbora Narodnog vijeća, da je taj komesar »predložio i raspust općine« te da taj komesar dolazi i u sukobe s kotarskim povjerenikom, a sve to »beogradska vlada očito potvrđuje i odobrava«.⁵⁵⁶ Tri mjeseca kasnije, 14. ožujka 1920, općinska uprava u Dubrovniku dala je ostavku i u cjelini, ističući da je njen zakoniti rok, na koji je bila još prije rata izabrana, već davno istekao.⁵⁵⁷ Nije to, dakako, bio pravi

⁵⁵¹ Pero Čingrija, Učvrstimo ustavnu monarhiju! — *Novo doba* 199 (1918), 1.

⁵⁵² P. Čingrija — M. Čingriji, Dubrovnik 21. VII 1919; HAD, AČ, Č. XI. D/d.

⁵⁵³ Isti — istome, Dubrovnik 8. X 1919; HAD, AČ, Č. XI. D/d.

⁵⁵⁴ Isti — istome, Dubrovnik 21. VII 1919; HAD, AČ, Č. XI. D/d.

⁵⁵⁵ V. bilj. 18, isto.

⁵⁵⁶ Rad 3, 1919, 4.

⁵⁵⁷ HAD, Zapisnici Općinske uprave 1910—1914, 1918—1920, 733.

vazlog ostavke. I na tu kolektivnu odreku utjecalo je nezadovoljstvo tadašnjom politikom režima i prilikama koje su postajale sve teže. Sredinom travnja 1920. pokrajinska vlada je postavila Otmara Nonveilera, dotadašnjeg kotarskog povjerenika u Splitu, za administrativnog upravitelja dubrovačke općine.⁵⁵⁸ Pero Čingrija je, videći da Kraljevina SHS ni u jednom pravcu ne opravdava nade koje su u nju polagane, bio već potpuno razočaran.

Kad su napokon, nakon odviše duga odgađanja, bili zakazani izbori za ustavotvornu skupštinu, i u dubrovačkom kraju je došlo do nadmetanja pojedinih građanskih političkih stranaka, jer je svaka od njih nastojala imati što više pristaša. U Dubrovniku su se građanski političari pretežno okupljali oko Jugoslavenskog vanstranačkog udruženja, u kojem su vodili glavnu riječ Melko Čingrija, Ljubo Leontić i Milorad Medini. Međutim, taj izvanstranački pokret nije imao značajniji uspjeh ni u Dubrovniku, ni u drugim dalmatinskim sredinama. Izbori za konstituantu pokazali su, u dubrovačkom kotaru, da su kandidati KPJ dobili najveći broj glasova — 1552, zatim Drinković — 1418, potom klerikali — 764, kandidati Jugoslavenskog vanstranačkog udruženja — 502, radikali — 363, kandidati Težačke stranke — 260, i kandidati Demokratske stranke — 226 glasova.⁵⁵⁹ Izborni uspjeh komunista i u dubrovačkom kraju jasno je pokazao da su radni slojevi postali moćna snaga na političkoj pozornici. Među kandidatima Jugoslavenskog vanstranačkog udruženja bio je i Čingrijin sin Melko. Duboka starost nije dopuštala Peru Čingriji da se angažira u tim izborima. Inače, po svom političkom opredjeljenju bio je uz program Jugoslavenskog vanstranačkog udruženja.

U siječnju 1921. P. Čingrija je bio odlikovan Ordenom sv. Save II stepena.⁵⁶⁰ Takav orden dobili su mnogi prije njega koji se uopće ne mogu mjeriti s njegovim političkim zaslugama u prošlosti. Čak je i dubrovački biskup dobio Orden sv. Save II stepena još u srpnju 1919. godine!⁵⁶¹ To je odličje još više ozlovoljilo Pera Čingriju. Razmišljao je da li da primi ili da odbije to odlikovanje. Obrazlažući svoje nezadovoljstvo, on je, u jednom zapisu,⁵⁶² isticao da su to isto ili veće odlikovanje primile već prije njega razne druge manje zaslužne osobe; da nova državna vlast ne uvažava potrebe i zahtjeve Dubrovnika; da je ta nova državna vlast pokazala nebrigu o povratku dijela dubrovačkog arhiva koji je za rata bio prenesen u Beč i da postoje namjere da se taj dio arhiva, ako bude vraćen, zadrži u Beogradu. Uz to — naglasio je — i »opći položaj« u državi postao je vrlo mučan, jer je »stvar upala u ruke čeljadi, od koje se treba držati daleko«. O Čingrijinu nezadovoljstvu vlašću Kraljevine SHS pisao je i Vinko Kisić, urednik splitskog »Novog doba«. Kisić je posjetio Pera Čingriju u travnju 1921. Našao ga je »nešto fizički oronula«, ali još »uvijek bodra duha«. Čingrija je bio — veli Kisić — razočaran razvojem unutarnjih prilika u državi, jer je on tu državu zamišljao »mnogo

⁵⁵⁸ *Rad* 23, 1920, 3.

⁵⁵⁹ *Rad* 25 (1920), 2.

⁵⁶⁰ *Rad* 3 (1921), 2.

⁵⁶¹ *Narod* 1, Dubrovnik 1919, 2.

⁵⁶² HAD, AČ — Č. X. 10. E/S.

ljepše i idealnije«. Ipak, nije bio pesimist, jer je — prema Kisićevu saopćenju — gledao s pouzdanjem u budućnost »vjerujući više u zdrave instinkte naroda, nego li u dobru volju ljudi koji danas vode državu«. ⁵⁶³

Iako u dubokoj starosti, Pero Čingrija ipak nije bio potpuno napustio javni društveno-politički rad. Kad je osnovana Jugoslavenska matica sa zadatkom da vodi brigu o onim našim ljudima koji su ostali pod tuđinskom vlašću i da pomaže izbjeglice iz okupiranih krajeva, odmah je, među prvima, ustanovljena njena podružnica i u Dubrovniku. Predsjednik Podružnice Jugoslavenske matice u Dubrovniku bio je Pero Čingrija. Poslije jedne sjednice rukovodećeg odbora te Podružnice, na kojoj je bio izložen propuhu, P. Čingrija je dobio upalu pluća. ⁵⁶⁴ Tu bolest nije prebolio. Umro je 13. srpnja 1921, u 84. godini života, u svom rodnom Dubrovniku. Umro je — kako je zapisao njegov sin ⁵⁶⁵ — »kao borac na položaju«.

Sahrana je obavljena slijedećeg dana. Bio je to najveći sprovod u Dubrovniku poslije sahrane Miha Klaića. U sprovodu su sudjelovali ne samo građani Dubrovnika i okolice već i mnogi njegovi poštovaoci iz drugih krajeva. Neke gradske općine, kao npr. zagrebačka i ljubljanska, bile su također zastupane preko svojih odaslanika. Sprovod je krenuo u 17 sati iz Čingrijine vile na Boninovu prema starom gradu. »Kad je sprovod stigao na gradska vrata, svi su dućani bili zatvoreni, svi fenjeri užeženi zaviti u crnini.« ⁵⁶⁶ Poslije obredne ceremonije u crkvi sv. Vlaha, sprovod je ponovno krenuo Placom prema Boninovu. Na izlazu iz starog grada sprovod se zaustavio, jer se tu s umrlim Čingrijom oprostio Vlaho Pata u ime dubrovačkog puka »od Pelina i Minčete do sv. Marije i Karmena«. ⁵⁶⁷ Na groblju Boninovo, nad Čingrijinom grobnicom, koja se nalazi »tik do one koja čuva pepeo njegova prijatelja Miha Klaića«, ⁵⁶⁸ održali su nekrologe Milorad Medini, Sava Barbić, Luka Dražić, Stijepko Bjelovučić i Branko Bubalo.

U povodu Čingrijine smrti osvrnuli su se na njegov dugogodišnji politički rad mnogi politički listovi, kao npr. u Dubrovniku — »Rad«, »Narod«, »Narodna svijest«, u Splitu — »Hrvatska riječ«, »Novo doba«, u Zagrebu — »Slobodna tribuna«, u Sarajevu — »Narod«, »Narodno jedinstvo«, u Beogradu — »Politika« i »Demokratija«. U svim tim osvrtima govorilo se s priznanjem o političkom djelovanju Pera Čingrije.

Čingrijina smrt potvrdila je koliko je on bio poznat i cijenjen. Doseg njegove poznatosti i uvaženosti — gledajući kroz tu potvrdu — bio je zaista velik.

⁵⁶³ V. bilj. 519, isto, 1.

⁵⁶⁴ V. bilj. 18, isto.

⁵⁶⁵ Isto.

⁵⁶⁶ Narodna svijest 29, Dubrovnik 1921, 3.

⁵⁶⁷ Rad 86—87, 1921, 3.

⁵⁶⁸ V. bilj. 18, isto.

ZAKLJUČAK

Vrijeme i prilike u kojima je živio i djelovao Pero Čingrija bili su bremeniti raznim problemima. Problemi Dalmacije pod tuđinskom, austrijskom vlašću, nisu proistjecali samo iz njene gospodarske zaostalosti, već i iz njene nacionalno-političke potlačenosti. Ti problemi bili su utoliko teži što je Dalmacija držana i u izolaciji od banske Hrvatske. Domaća buržoazija, koja je u toj izolaciji Dalmacije, te u supremaciji tuđega jezika i uopće u pretpostavljanju tuđinskih interesa na dalmatinskom tlu, vidjela kočnice vlastitog razvoja, došla je u sukob s okovima takve državne politike. U tom otporu domaćeg građanstva i njegovim težnjama za integracijom hrvatskih zemalja sudjelovao je i Pero Čingrija kao građanski političar.

Čingrijino političko formiranje u mladim danima odvijalo se pod utjecajem ideja ilirskog pokreta (u Dubrovniku) i pod utjecajem talijanskog risorgimenta (u Padovi). Te dvije različite nacionalne sredine, Dubrovnik i Padova, imale su, što se tiče njihova političkog položaja i političkih težnji, podosta i sličnosti: nalazili su se pod istom, austrijskom vlašću; i u jednom i u drugom gradu živjela su snažna protuaustrijska raspoloženja; i jedan i drugi grad, preko svojih najsvjesnijih ljudi, težili su integraciji svog razjedinjenog naroda. Kao pristaša dalmatinske Narodne stranke, Čingrija se uključio u političku borbu za ostvarenje narodnjačkog programa od samog početka te borbe 1860/61. godine. Borba koju su povelili dalmatinski narodnjaci, zalažući se za ujedinjenje Dalmacije s banskom Hrvatskom i za ponarođenje sudstva, školstva i uprave, bila je vrlo teška. Jer, ta nacionalno-politička borba imala je ciljeve koji su bili suprotni tlačiteljskoj politici vladajućeg austrijskog režima, i ovaj je, oslanjajući se na autonomaše, nastojao da što više komplicira prilike i odnose u Dalmaciji kako bi narodnjačku borbu učinio što mukotrpnijom, a time i što manje djelotvornom.

Svoju političku afirmaciju tijekom prvog decenija narodnoprporodne borbe u Dubrovniku Pero Čingrija je stjecao aktivnošću za vrijeme prvih saborskih izbora (1861), zatim preko djelatnosti dubrovačke Narodne štionice (od 1863. i dalje), potom u akcijama za sekularizaciju (1868) i ponarođenje (1869) dubrovačke gimnazije, te naročito angažiranjem u borbi za ponarođenje dubrovačke općine (1869). U saborskim izborima 1870, kad su narodnjaci izborili zastupničku većinu u Dalmatinskom saboru, Pero Čingrija je bio prvi put kandidiran i izabran za zastupnika u tom pokrajinskom parlamentu. Od tog vremena, mijenjajući svoju političku taktiku, Narodna je stranka krenula putem oportunitizma. Podržavala je vladu u Beču da bi time pridobila njenu naklonost u interesu bržeg rješavanja jezičnih, gospodarskih i drugih problema u Dalmaciji. I Pero Čingrija je, kao narodnjak, bio na strani takve oportunističke taktike. Ali, kako se pokazivalo da ta taktika donosi tek »mrvice«, on je isticao i potrebu energičnog istupanja prema vladi, pa čak i potrebu otvorenog djelovanja protiv vlade. Od 1870. i dalje, sve do kraja djelovanja Dalmatinskog sabora, Čingrija je bio stalno biran za saborskog zastupnika, i to tri puta kao zastupnik dubrovačko-kotorske trgovačko-obrtničke komore, dva puta kao zastupnik grada Dubrovika, jedamput kao zastupnik splitskih veleposrednika i jedanput kao zastupnik vanjskih općina Dubrovnik—Cavtat.

Djelujući u Dalmatinskom saboru, u kojem su se, pored ostalog, iznašale, obrazlagale i branile stranačko-političke težnje, Pero Čingrija je uvijek — s pozicija Narodne stranke — bio veoma aktivan i kao takav ubrzo se svrstao u red najistaknutijih dalmatinskih narodnjaka. Kako je o saborskom radu postojala veoma dobra informiranost u javnosti, i to ne samo preko voluminoznih tiskanih stenografskih izvješća, već osobito i preko novinstva, Čingrijino ime postalo je poznato širom Dalmacije, pa i izvan nje. Čingrija je, kao saborski zastupnik, stalno bio biran za izvjestitelja saborskog financijskog odbora, te je u tom svojstvu morao davati i potrebna objašnjenja. Naročito burne debate u Saboru nastajale su prigodom podnošenja svakog godišnjeg pokrajinskog predračuna. Te su se debate redovito pretvarale u političke polemike, u kojima je, dakako, sa stajališta svoje stranke, sudjelovao i Pero Čingrija. On se uvijek zalagao za ponarođenje školstva, za otvaranje novih škola, branio je narodnjačko-političku aktivnost prosvjetnih radnika, napadao je režimsku politiku odnarođivanja i raskrinkavao autonomaško-talijanaške stavove. Njegove polemike s Antom Bajamontijem i drugim autonomaško-talijanaškim zastupnicima u Dalmatinskom saboru bile su naročito uvjerljive, jer se obilno služio snagom argumenata, pobijajući navode tih protivnika Narodne stranke, koji su, braneći službenu upotrebu talijanskog jezika i odvojenost Dalmacije od banske Hrvatske, branili u stvari politiku Austrije, uperenu protiv dalmatinskih Hrvata i Srba i pripravljali tlo imperijalističkim težnjama Italije, također na štetu dalmatinskih Hrvata i Srba. Čingrija je uvijek bio odan težnji da se Dalmacija ujedini s banskom Hrvatskom. To pitanje, u uvjetima austro-ugarskog dualizma, bilo je teško ostvarljivo. Ono se čak — od 1877. g. — nije više moglo slobodno ni pokretati u Dalmatinskom saboru, jer je bečka vlada prijetila raspustom Sabora. Takav stav režima još više je pojačavao Čingrijina protuaustrijska raspoloženja.

U svojoj saborskoj aktivnosti Čingrija se uporno zauzimao i za rješavanje raznih gospodarskih i zdravstvenih problema Dalmacije. Ovi su problemi bili također brojni i veliki, ali bez državne financijske potpore oni su se teško mogli rješavati sredstvima iz siromašnih financijskih izvora pokrajine. Stoga su često i neke veoma važne inicijative narodnjačke većine u Dalmatinskom saboru ostale samo izraz stvaralačke želje, bez konkretnog ostvarenja. Iako su se u Dalmaciji veoma živo nametala i pitanja iz područja klasnih odnosa, Dalmatinski sabor nije doprinosaio njihovu rješavanju. Među saborskim zastupnicima nije bilo ni radnika, ni seljaka. Zastupnici su bili iz redova građanske inteligencije, posjednika i klera, koji su, kao takvi, zastupali prvenstveno interese svoje klase ili staleža. I Pero Čingrija, kao političar i saborski zastupnik, bio je pripadnik građanske inteligencije i pobornik njenih društvenih shvaćanja. On, kao ni druge narodnjačke vođe, nije bio za rješavanje kmetškog pitanja u Dalmaciji, iako je to pitanje — u sredinama gdje je postojalo — tražilo rješenje. Neriješenost tog pitanja u Konavlima omogućavala je npr. autonomašima da manipuliraju jednim dijelom kmetova, naročito u vrijeme općinskih i saborskih izbora.

Kao jedan od prvaka Narodne stranke, Pero Čingrija se u svakoj prilici zalagao za njeno akciono jedinstvo i snagu. Želio je da stranka bude jaka i utjecajna. I zato, kad je u njoj dolazilo do secesija (1873, 1879. i 1892), teško se mirio s tim. On je, u povodu glasanja dalmatinske »bečke petorice« za na-

dopunu izbornog zakona, kojom su narušavana autonomna prava zemaljskih sabora (1872), istupio iz saborskog kluba Narodne stranke, jer je smatrao da klub nije dovoljno energično osudio štetno ponašanje svojih članova u bečkom Carevinskom vijeću. Kad su ta »bečka petorica« napustila Narodnu stranku (1873), Čingrija se opet vraća u njen saborski klub i radi na daljnjem očuvanju njena jedinstva. Posebno teško Čingrija je doživio izlazak Srba iz Narodne stranke (1879) i otada sve intenzivnije hrvatsko-srpske političke sukobe koji su se naročito izražavali i u radu Dalmatinskog sabora. Svjestan da ti sukobi nanose štetu i Hrvatima i Srbima, da njihova politička podvojenost koristi samo njihovim zajedničkim neprijateljima (Austriji i talijanima), on je stalno isticao potrebu njihove sloge.

U nadi da će pridonijeti ponovnom uspostavljanju političke sloge između Hrvata i Srba, Čingrija je istupio iz saborskog kluba Narodne stranke (1883) da bi pokazao svoju stranačku nezavisnost i opredijeljenost za političko jedinstvo i slogu. Ali, u tom svom nastojanju nije tada uspio. Poslije izbornog poraza u saborskim izborima u Dubrovniku, gdje mu je bio suprotstavljen kandidat srpsko-autonomaške koalicije (1889), Pero se Čingrija, pošto je potom bio izabran za saborskog zastupnika u Splitu, vraća u saborski klub Narodne hrvatske stranke s nadom da će se hrvatsko-srpska sloga s vremenom ipak morati postići. Iako je on u tom prethodnom šestogodištu (1883—1889) bio formalno izvan saborskog kluba Narodne stranke, on je u Dalmatinskom saboru kroz cijelo to vrijeme djelovao u svemu kao narodnjak, jer je ta stranka, svojim programom i svojom političkom akcionošću, odražavala i njegove poglede i stavove. Videći sve veći utjecaj Srpske stranke i u svom Dubrovniku, Čingrija je smatrao nužnim da krene putem otvorene političke konfrontacije, suprotstavivši se tom utjecaju već 1885. izlaskom iz dubrovačke Narodne štionice, da bi dvije godine kasnije (1887) osnovao posebnu čitaonicu kao novo političko uporište narodnjaka u dubrovačkoj sredini. Kad je 1890. u općinskim izborima u Dubrovniku pobijedila srpsko-autonomaška koalicija, Čingrija je stao na čelo političke akcije da dubrovačka općina opet dođe u ruke Narodne stranke, što je postignuto tek nakon devet godina (1899). U tom nastojanju, surađujući s dubrovačkim pravašima, on je stalno isticao nužnost uzajamnog poštovanja između Hrvata i Srba i potrebu njihove zajedničke težnje da se ponovno nađu u političkoj slozi. Djelujući tako, Čingrija je pozitivno utjecao i na neke mlade ljude, koji su tek ulazili u politički život. Frano Supilo npr., koji se u to vrijeme politički formirao i afirmirao u Dubrovniku, uređujući »Crvenu Hrvatsku«, iako nije bio pristaša Čingrijine stranke, već Stranke prava, smatrao je Čingriju svojim političkim učiteljem. I zaista, bio je u pravu, pogotovo kad se ima u vidu Supilov stav prema Srbima, koji ga je bitno razlikovao od ostalih pravaša.

Poslije Klaićeve smrti (1896), Pero Čingrija je, uz Bulata i Vrankovića, bio jedan od glavnih stupova Narodne hrvatske stranke, a kad je umro i Vranković (1900), vođa stranke postao je Pero Čingrija. Kao stranački vođa Čingrija je nastojao da suradnjom koliko je to najviše bilo moguće prvenstveno zbliži hrvatske stranke — Narodnu hrvatsku stranku i Stranku prava. On je i odranije nazivao pravaše lijevim krilom svoje stranke. Narodni pokret u banskoj Hrvatskoj (1903) imao je velik utjecaj i na daljnje zbližavanje dal-

matinskih narodnjaka i pravaša. U jesen 1903. hrvatski — pravaški i narodnjački — političari u Dalmaciji postavili su osnove politike »novog kursa«, zalažući se za slogu sa Srbima, za ujedinjenje Dalmacije s banskom Hrvatskom, za suradnju s Mađarima, i za okupljanje svih jugoslavenskih naroda u otporu protiv imperijalističkog nijemstva. Među tvorcima i protagonistima te politike bio je i Pero Čingrija. On je potpuno suglasan s pravašima, koji se oštro suprotstavljaju politici austrijskog režima, te je, zauzevši opozicijski stav prema tom režimu, usmjeravao otada i svoju stranku u opozicijskom pravcu. Predvođeni Perom Čingrijom i Antom Trumbićem, narodnjački i pravaški zastupnici u Dalmatinskom saboru izazvali su 1904. slom namjesnika Handela, koji je želio nametnuti i njemački kao uredovni jezik u Dalmaciji i u toj akciji protiv Handela uspješno su ostvarili suradnju i sa Srpskom i s Autonomoškom (talijanaškom) strankom. Ime Pera Čingrije postalo je otada još popularnije, ali i nepoćudnije u očima vladajućeg režima.

Nužnost akcione nacionalno-političke koncentracije, koju su podjednako uvidali i narodnjaci i pravaši, i daljnji zadaci u ostvarivanju politike »novog kursa« doveli su, u proljeće 1905, do fuzije Narodne hrvatske stranke i Stranke prava u zajedničku Hrvatsku stranku, kojoj je Pero Čingrija postao predsjednik. Kao predsjednik Hrvatske stranke, on je imao veoma značajnu ulogu u objedinjavanju hrvatske opozicijske politike u Dalmaciji i u banskoj Hrvatskoj u jedan jedinstveni sustav i akcionu frontu. To je bilo postignuto u jesen 1905. sastankom hrvatskih političara u Rijeci, kojem je predsjedavao Pero Čingrija, i na kojem je bila donesena glasovita Riječka rezolucija. Čingrija je na tom skupu bio izabran za člana i predsjednika hrvatske delegacije, koja je trebala voditi pregovore s isto takvom mađarskom delegacijom, a u svrhu provedbe Riječke rezolucije. Velika je bila uloga Pera Čingrije i u ponovnom uspostavljanju političke sloge sa Srbima, koja je postignuta nedugo nakon Riječke rezolucije na platformi koju je izrazila Zadarska rezolucija, i koju su dalje konkretizirali u Dalmaciji dogovor hrvatskog i srpskog saborskog kluba i stvaranje Hrvatsko-srpske koalicije u banskoj Hrvatskoj.

Kao političar liberalnih pogleda Čingrija nije nikad dopuštao da se vjera povezuje s politikom, i uvijek je osuđivao klerikalizam. Zbog toga su ga nosioci klerikalizma krivo gledali i oštro napadali. Suradnja klerikalnih krugova i drugih protivnika politike »novog kursa« s režimom iskazala se u mnogim njihovim akcijama, a pogotovo uoči i za vrijeme izbora za Carevinsko vijeće (1907). Kako su tada i pojedini prvaci nehomogene Hrvatske stranke pokazali očite nedosljednosti politici svoje rezolucionaške stranke, Pero Čingrija se zbog toga odrekao funkcije njena predsjednika, a potom, kad je ta nedosljednost nastavljena, što je pokazao i izbor novog predsjednika stranke, on je (1908) istupio i iz njena članstva. Osnovao je zatim Samostalnu organizaciju Hrvatske stranke za dubrovački i korčulanski kotar, kojoj je stajao na čelu. S pristašama te samostalne organizacije vratio se u Hrvatsku stranku ponovno 1910, kad je vidio da je stranka, poslije nove promjene u njenom rukovodstvu, krenula putem sređivanja i jačanja. Posljednji veliki skup kojem je Čingrija predsjedavao bio je onaj u Zadru, u studenome 1912, kad su se u jeku balkanskog rata, a u povodu raspuštanja splitskog i šibenskog općinskog vijeća, našli na okupu hrvatski i srpski zastupnici u Dalmatinskom

saboru i u Carevinskom vijeću, članovi upravnih odbora političkih stranaka, kao i mnogi općinski načelnici. I na tom skupu izražena je povezanost hrvatskog i jugoslavenskog pitanja i manifestirano snažno protuaustrijsko raspoloženje.

Sa stajališta politike za koju se zalagao P. Čingrija, njegova predvođnička uloga i u Dubrovniku bila je stalno prisutna i veoma djelotvorna. Bio je on i četiri puta načelnik dubrovačke općine: tri puta za trajanja austrijske vlasti (1878—1882, 1899—1905, 1905—1911) i jedanput neposredno poslije sloma Habsburške monarhije (1918), kad je ujedno bio i predsjednik općinskog odbora Narodnog vijeća. Od svih političkih boraca iz one stare plejade, koji su ušli u političku borbu još 1860/61. g., on je jedini doživio slom Habsburške monarhije. Koliko god se radovao zbog toga, toliko je bio i ogorčen zbog talijanske okupacije dijelova jugoslavenskog teritorija, te je to svoje ogorčenje i protest izrazio i u člancima koje je u povodu toga pisao i objavljivao. Nije bio zadovoljan ni organizacijom jugoslavenske države (poslije 1. prosinca 1918), ni odnosima u njoj. Ali, to svoje nezadovoljstvo, uslijed starosti, nije uspio pretvoriti u političku akciju za mijenjanje postojećeg stanja. Politički je ipak ostao aktivan koliko je mogao do svojih posljednjih dana, djelujući kao predsjednik dubrovačke Podružnice Jugoslavenske matice.

Neosporno je da je Pero Čingrija kao građanski političar, uza svu klasnu ograničenost njegova političkog djelovanja, posvećenog uglavnom borbi za nacionalno-politička prava imao u toj borbi i značajnu ulogu i značajne zasluge. Najkraće rečeno: te su zasluge očitovane u njegovu dosljednom zalaganju za ujedinjenje Dalmacije s banskom Hrvatskom, u njegovu odlučnom zalaganju protiv nametnutog talijanskog jezika u javnom životu i protiv pokušaja nametanja i njemačkog kao uredovnog jezika, te u njegovu upornom nastojanju da se što cjelovitije ponarodi školstvo, sudstvo i uprava na dalmatinskom tlu, u njegovim doprinosima koncentraciji hrvatske politike, zalaganju za uspostavljanje političke suradnje i sloge između Hrvata i Srba i u njegovu suprotstavljanju klerikalizmu, u njegovu razobličavanju oslonaca talijanskih imperijalističkih namjera s ovu stranu Jadrana, kao i u njegovu trajnom poticanju i podržavanju protuaustrijskih raspoloženja.

Čingrijini suborci cijenili su njegovo političko djelovanje i njegove političke zasluge, te su mu to iskazivali u raznim prigodama i na razne načine. Još za Čingrijina života jedna ulica u Dubrovniku nazvana je njegovim imenom. Književnik Luko Zore posvetio mu je svoj spjev »Objavljenje«. Čingrijin lik — na poticaj Čingrijinih stranačkih drugova — ovjekovječili su i neki hrvatski umjetnici (Ivan Meštrović, Vlaho Bukovac i Joso Bužan). Uza sve to, Pero Čingrija je ipak, sâm, podigao sebi mnogo trajniji spomenik svojim političkim radom kroz punih šezdeset godina. To djelovanje ostalo je utkano u mnogim važnim zbivanjima i s njima zajedno postalo sastavni dio hrvatske povijesti novijeg doba.

RITRATTO POLITICO DI PERO ČINGRIJA

Riassunto

Pero Čingrija (Dubrovnik, 24—VIII—1837 — Dubrovnik, 13—VII—1921) appartiene alla sfera dei più rinomati politici croati della Dalmazia operanti nel periodo che va dalla seconda metà del 19esimo alla prima metà del 20esimo secolo. I problemi della Dalmazia sotto il governo straniero (austriaco in questo caso) non provengono solo dalla sua arretratezza economica, ma anche dall'oppressione politica e nazionale. Questi problemi erano resi ancor più gravi dal fatto che la Dalmazia, sotto la monarchia asburgica, e fino alla caduta della stessa, era tagliata fuori e quindi isolata dagli altri territori croati. La borghesia del luogo vedeva ostacolato, in tale separazione, nella supremazia della lingua straniera (l'italiano e in parte anche il tedesco) che veniva imposta, e in genere nel predominio degli interessi stranieri sul territorio dalmata, il proprio sviluppo, ed è per queste ragioni, che ben presto viene a conflitto con i ferrei principi di una tale politica. Ed è a questa opposizione della borghesia e alla sua idea di integrare la Dalmazia agli stati croati che Pero Čingrija partecipa.

La formazione politica del giovane Čingrija viene influenzata dalle idee del Movimento illirico (nel periodo degli studi liceali a Dubrovnik) e dalle idee del Risorgimento italiano (nel periodo studentesco passato a Padova). Queste due città Dubrovnik e Padova, pur appartenendo a popolazioni di differentne nazionalità, avevano posizioni politiche e tendenze politiche abbastanza simili: erano sotto lo stesso governo austriaco, in ambedue le città esistevano sentimenti antiaustriaci, e in tutte e due le città le menti più elevate, tendevano all'unificazione del proprio popolo.

Subito dopo l'inserimento della costituzione nella monarchia asburgica (1860), che rese pubblico l'operare politico, Pero Čingrija entrò nell'attività politica e aderì alla Narodna stranka (il Partito nazionale) della Dalmazia. La lotta che questo partito conduceva per l'integrazione della Dalmazia con la Croazia, e per l'inserimento della lingua croata in tutti gli aspetti della vita pubblica (nell'istruzione pubblica, nel potere giudiziario, nell'amministrazione) era molto dura. Le difficoltà consistevano nel fatto che gli ideali politici e nazionali di questo partito erano proprio l'opposto della politica condotta dal regime austriaco. Questo regime appoggiandosi all'Autonomaška stranka (il Partito autonomista), di cui faceva parte anche la buracrazia governativa che vi predominava, tendeva a complicare quanto mai la situazione politica in Dalmazia, affinché la Narodna stranka (il Partito nazionale) avesse ancor più difficoltà e fosse meno efficace.

Operando nella Narodna stranka (il Partito nazionale), Pero Čingrija, che viveva nella sua Dubrovnik ed esercitava la sua professione di avvocato, ben presto riuscì ad affermarsi politicamente nell'ambito della città di Dubrovnik. Quando nel 1870 per la prima volta fu eletto deputato del Sabor (Dieta) dalmata, Čingrija era già allora — anche nella scena politica dalmata — uno dei capiparte del proprio partito, e nel 1900 diverrà capo dello stesso. Come capo della Narodna hrvatska stranka (il Partito nazionale croato), s'impegnò

affinché si iniziasse la collaborazione politica con la Stranka prava (il Partito del diritto), e quando i due partiti si unificarono e fondarono la Hrvatska stranka (il Partito croato), egli ne divenne presidente. Pero Čingrija, sin dal sua apparire nel Sabor (Dieta) dalmata e per tutto il periodo dell'esistenza di questo parlamento regionale — per la durata di ben 40 anni — fu tutte le volte rieletto deputato. Fu pure eletto ben quattro volte podestà del Comune di Dubrovnik.

I suoi meriti politici consistono nel suo impegnarsi a fondo per l'unificazione del popolo croato, nella decisiva lotta contro l'imposizione della lingua italiana nella vita pubblica e contro il tentativo di introdurre la lingua tedesca nell'apparato amministrativo, nel tenace sforzo di nazionalizzare l'istruzione pubblica, il potere giudiziario, l'amministrazione, nel contribuire all'unione della vita politica croata, nell'impegno di realizzare una collaborazione e un'intesa tra i Croati e i Serbi, nella sua opposizione al clericalismo, nel suo smascherare le aspirazioni territoriali che gli imperialisti italiani avevano sulla costa adriatica slava, nonché nel suo continuo incitamento e appoggio al sentimento antiaustriaco.

Pero Čingrija è l'unico tra tutti i suoi compagani, con cui iniziò nel 1860 la lotta politica, ad aver assistito alla caduta della monarchia asburgica e alla formazione dello stato jugoslavo indipendente. Non era però soddisfatto né con l'organizzazione di questo stato jugoslavo né con i rapporti esistenti nello stesso. Non riuscì però ad esprimere questa sua disapprovazione in un'azione politica efficace che potesse cambiare lo stato di cose, l'età già avanzata non glielo permetteva. Era amareggiato pure a causa dell'occupazione italiana di parte dei territori jugoslavi del dopoguerra, concessi dal trattato di Londra del 1915, ed espresse il suo rincrescimento protestando contro l'occupazione in alcuni articoli che fece stampare su vari quotidiani. Negli ultimi anni della sua vita esercitò la funzione di presidente della Podružnica Jugoslavenske matice (la Filiale ragusea della Società letteraria jugoslava). La Società aveva il compito di essere in contatto con la popolazione nei territori jugoslavi occupati e di prestar aiuto ai profughi provenienti da questi territori. Pero Čingrija si mantenne politicamente attivo fino alla fine dei suoi giorni. Fece parte della vita politica per ben 60 anni. Grazie alla sua attiva partecipazione politica egli è parte di molti avvenimenti politici della Dalmazia della seconda metà del 19esimo e della prima metà del 20esimo secolo, ed è parte della storia croata del suo tempo.

YU ISSN 0351—2142

SVEUČILISTE U ZAGREBU — INSTITUT ZA HRVATSKU POVIJEST

INSTITUTE OF CROATIAN HISTORY
ИНСТИТУТ ХОРВАТСКОЙ ИСТОРИИ

RADOVI

12

ZAGREB

1979

UREDNIČKI ODBOR

**Ljubo BOBAN, Ljubiša DOKLESTIĆ, Josip ADAMČEK, Hrvoje MATKOVIĆ,
Božena VRANJEŠ-ŠOLJAN, Štefanija POPOVIĆ**

GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK

Nikša STANČIĆ

Radovi 12

Izdavač
Sveučilište u Zagrebu
Centar za povijesne znanosti
Odjel za hrvatsku povijest
Zagreb, Krčka br. 1

Za izdavača
Prof. dr Josip Adamček

Lektor i korektor
Branko Erdeljac

Grafički oblikovao
Prof. dr Ivan Kampus

Tiskano u Rijeci 1981. god.

